પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતી ભાષાનાં કેટલાંક વ્યાકરણો અત્યારસુધીમાં લખાએલાં છે, તેનાથી આ પુસ્તકની યોજના એક જુદીજ તરેહની રાખવામાં આવેલી છે. આ યોજનામાં જે જે વિષયો શિષ્યોની શકિતને લાયક છે, તે તે નવી શિક્ષણ પદ્ધતિને અનુસરી આપેલા છે. જાણીતી બાબત ઉપરથી અજાણ્યા ઉપર જવાના હેતુને કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ પ્રમાણે મુખ્ય સ્થાન આપી, બાળકો પોતાની અક્કલનો ઉપયોગ કરી સરળતાથી સચોટ જ્ઞાન મેળવી શકે, તેવી યોજના કરવા તરફ ખાસ લક્ષ આપવામાં આવેલું છે.

ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન મેળવવા તથા શુદ્ધ અને સંસ્કારી ભાષા લખવાને વ્યાકરણના અભ્યાસની જરૂર છે. તેને જો કઢંગી રીતે શીખવવામાં આવે તો બાળકોને તે કંટાળા ભરેલો ને બોજારૂપ થઇ પડે છે અને શીખવામાં ધ્યાન આપતાં નથી, તેથી મારા લાંબા વખતના શિક્ષણ ખાતાના અનુભવ ઉપરથી મને શીખવવામાં જે જે મુશીબતો નડેલી તે તે વિચારી, આ વિષય સરળ અને રસિક કેમ થઇ શકે તે તરફ ધ્યાન આપી, આ પુસ્તકની યોજના કરવામાં આવેલી છે, તે બાળકોને સરળ અને રસિક થઈ પડશે તો કર્ત્તા પોતાનો હેતુ સફળ થયલો માનશે.

આ વ્યાકરણની યોજનાના ત્રણ ભાગ કરેલા છે. પહેલો ભાગ વ્યાકરણની શરૂઆત કરનારાં બાળકો માટે છે, બીજો ભાગ પ્રાથમિક શાળાઓના ચોથા-પાંચમાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓને માટે છે; અને ત્રીજો ભાગ તે ઉપરનાં ધોરણો તથા ઇંગ્રેજી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેટલા માટે યોજેલો છે.

જોડાક્ષરનું જ્ઞાન વ્યાકરણની શરૂઆત કરનારાં બાળકોને કેટલીક વખત તેમની શક્તિ ઉપરાંત થઇ પડે છે, માટે આ પુસ્તકના

આરંભમાં શબ્દોના વર્ગોનું સહેલાઇથી જ્ઞાન બાળકોને થાય, તે પછી જોડાક્ષરનું જ્ઞાન આપવાની ગોઠવણને અનુમોદન આપેલું છે.

આ પુસ્તકમાંના દરેક પાઠ શીખવવામાં જોઇતાં દૃષ્ટાંતો આપેલાં છે, પણ તે પાઠો પાકા થાય ત્યાંસુધી શિક્ષકે નવાં નવાં દૃષ્ટાંતો બાળકો પાસે શોધવવાં. તે પછી આગળ ચાલવું. દરેક નવો પાઠ શરૂ કરવા પહેલાં શીખવેલી બાબત બાળકનાં મનપર ઠસી છે કે નહિ, તેની પ્રશ્નો વડે ખાતરી કરવી એ એક ઉત્સાહી શિક્ષકની ઉત્તમ શિક્ષણ પદ્ધતિની ખુબી છે.

આ પુસ્તકમાં સુચનાઓ આપેલી છે, તે કંઈ બાળકોને માટે નથી પણ શીખવનારને મદદ માટે છે, તો પણ ઉમંગી બાળકોને તે વાંચવાથી ફાયદો થશે.

આ પુસ્તકને અંતે પદચ્છેદ આપેલું છે તે વ્યાકરણ શિખવામાં શિષ્યવર્ગને હિતકારક અને ઉપયોગી થઇ પડે તેટલા માટે છે. શિષ્યોએ બીજાં નવાં નવાં વાક્યોનું પદચ્છેદ એજ રીતને અનુસરી કરવાનું છે.

આ વ્યાકરણનો વિષય એવો છે કે તે ગમે તેટલી સંભાળથી લખવામાં આવે, તોપણ તેમાં કંઇ બાબત રહી જવાનો કે કોઇ પ્રસંગે મતભેદ પડવાનો સંભવ રહે એ સ્વાભાવિક છે, માટે બાળકોના હિતની ખાતર અનુભવી શિક્ષકો આ વ્યાકરણની બાબતમાં પોતાની સુચનાઓ જણાવશે તો પ્રગટ કર્તા અને બાળકો ઉપર તેમનો મોટો ઉપકાર થશે

મુંબઇ,
જુન ૧૯૨૨.

છોટાલાલ મુળજીભાઈ ધરીઆ,
ભરડા ન્યુ હાઇ સ્કૂલના શિક્ષક.

ગુજરાતી ભાષાનું બાળ વ્યાકરણ.

અનુક્રમણિકા.

ગુજરાતી ભાષાનું બાળ વ્યાકરણ.

ભાગ ૧ લો.

પાઠ ૧ લો.

નામ.

નીચેનાં વાકયોમાં એવા **શબ્દો** બતાવો કે જેઓ માણુસ, જનાવર, વનસ્પતિ, જગા અને ચીજો વગેરે દેખાડતા હોય.

૧ રામ આવે છે. ૨ ઘોડો દોડે છે. ૩ પોપટ ઉડે છે. ૪ ઝાડ મોટું થાય છે. ૫ સોરાબજી લખે છે. ૬ એક શિયાળ હતું. ૭ શિક્ષક બેઠા છે. ૮ મગન અને મોતી ભલા છે. ૯ મેલાં કપડાં પહેરવાં નહિ. ૧૦ મુંબઇ મોટું છે.

વ્યાખ્યા—પ્રાણી, વનસ્પતિ, જગા અને પદાર્થ વગેરે ઓળખાવનાર શબ્દને વ્યાકરણમાં **નામ** કહે છે.

સુચના—કેટલાંક નામ મનથી એટલે વિચાર કરવાથી સમજાય એવાં છે. જેવાંકે-સાચાઇ, હોશિયારી, ઉદ્યોગ, આળસ, રમત, વાંચન, ભજન અને અક્કલ.

આ ઉપરાંત નામની બીજી હકીકત આગળ આપવામાં આવશે. અત્યારે તો બાળકો પોતાની મેળે નામના શબ્દો ઓળખી શકે એ મુખ્ય હેતુ આ પાઠ શીખવવાનો રાખેલો છે, માટે શિક્ષકે બીજાં ટુંકાં ટુંકાં વાક્યો આપી તેમાંથી નામ બરાબર ઓળખતાં શીખવવાં તે પછી વ્યાખ્યા બતાવવી.

અભ્યાસ પાઠ ૧.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **નામ** દેખાડો.

૧ મોહનને બોલાવો. ૨ મોતીલાલ આવ્યા. ૩ વરસાદ પડશે. ૪ તળાવ ભરાશે. ૫ કેરી પાકે છે. ૬ ચોકખાઈ સૌને ગમે છે. ૭ બ્રાહ્મણે વિચાર્યું. ૮ સાબર દોડી ગયું. ૯ સોનું પીળું છે. ૧૦ મેલાં કપડાં પહેરવાં નહિ.

અભ્યાસ પાઠ ૨.

માણસ, પશુ અને પક્ષી વગેરે પ્રાણીઓમાંથી એક એક **નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩.

ઝાડ, છોડવા અને વેલા વગેરે વનસ્પતિમાંથી એક એક **નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪.

તમારી નિશાળમાં જે જે ચીજો વપરાતી હોય તેનાં **નામ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૫.

શહેર, નદી, ડુંગર અને મકાન વગેરે જગાઓમાંથી એક એક **નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૬.

પેન, પત્થર, ખડીઓ, કાગળ અને સોનું વગેરે પદાર્થોમાંથી એક એક **નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૭.

હોશિયારી, આળસ, ઉદ્યોગ, વાંચન અને અક્કલ વગેરે મનથી સમજાય એવાં નામોમાંથી એક એક **નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૮.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગા **નામથી** ભરો.

૧ આંબાના ઝાડને ... થાય છે. ૨ ... ને તરતાં આવડે છે. ૩ નવલ રોજ ... જાય છે. ૪ ... દાખલા શીખવે છે. ૫ બગલાએ ... ખાવા ફાંફાં માર્યાં. ૬ ગાય ... ખાય છે. ૭ પક્ષી ... બાંધે છે. ૮ ... શહેર મોટું છે. ૯ ગગનમાં ઘણી ... છે. ૧૦ તમે પરમેશ્વરનું ... કરો છો.

પાઠ ૨ જો.

ક્રિયાપદ.

નીચેનાં વાકયોમાં એવા શબ્દો દેખાડો કે જેઓ માણસ અને જનાવરનું **કામ** અને તેમની તથા પદાર્થોની **હાલત** બતાવતા હોય.

૧ છોકરો જાય છે. ૨ ગાય ચરે છે. ૩ રામ શીખે છે. ૪ તારા ચળકે છે. ૫ સૂર્ય ઊગે છે. ૬ લક્ષ્મણ બેસે છે. ૭ ચોપડી ફાટેલી છે. ૮ વરસાદ વરસે છે. ૯ ગાડી ભાંગી. ૧૦ રૂપીઆ ખખડે છે.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દો **કામ (ક્રિયા)** અથવા **હાલત** બતાવે છે તે શબ્દોને વ્યાકરણમાં **ક્રિયાપદ** કહે છે.

સુચના—ક્રિયાપદ વાકયનો અર્થ પૂરો કરે છે, એના વગર વાકય પૂરું થતું નથી. જેમ—છોકરો દોડતો, હિરાલાલને વાંચતાં. આ દાખલાઓમાં દોડતો, વાંચતાં એ શબ્દો ક્રિયા બતાવે છે ખરા, પણ તેથી ક્રિયાનો અર્થ પૂરો

થતો નથી; માટે તેવા ક્રિયાવાળા શબ્દોની સાથે છોકરો દોડતો **હતો,** હિરાલાલને વાંચતાં **આવડે છે.** આમ બીજું ક્રિયાપદ મૂકવાથી વાક્યનો અર્થ પૂરો થાય છે. ક્રિયાપદનો બોલ ઘણું કરીને વાક્યને છેડે આવે છે, તેમાં હુકમ કરવામાં તો છેડે આવે છેજ. જેમ—તું ઘેર જા, લક્ષ્મણને બોલાવ.

અભ્યાસ પાઠ ૯.

નીચેનાં વાકયોમાંથી ક્રિયાપદ દેખાડો.

૧ ઘોડો દોડે છે. ૨ સોનું ચળકે છે. ૩ કૂતરો ભસે છે. ૪ તમે ખાઈને આવજો. ૫ તું સાચું બોલે છે. ૬ હું સુરત જઈશ. ૭ તમે ઘેર જાઓ. ૮ અભેસીંગને ખોટું લાગ્યું. ૯ ત્યાં એક દહેરું હતું. ૧૦ ગાય દુધ આપે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૦.

માણસનું કામ કે હાલત બતાવનાર **ક્રિયાપદ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૧.

જનાવરનું કામ કે હાલત બતાવનાર **ક્રિયાપદ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૨.

પદાર્થની હાલત બતાવનાર **ક્રિયાપદ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૩.

નામની સાથે **ક્રિયાપદ** આવે પણ વાકયનો અર્થ પૂરો કરે નહિ તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૪.

વાક્યમાં **ક્રિયાપદ** છેડે આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૫.

આજ્ઞા કરવામાં વપરાતાં **ક્રિયાપદ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૬.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગા ક્રિયાપદથી ભરો.

૧ જમશેદ ગાયન .... ૨ છોકરા પાઠ .... ૩ લક્ષ્મણને લખતાં. ... ૪ ઘોડો ચણા. ... ૫ ખુરશી .... ૬ પોપટ .... ૭ ગધેડાએ લાત .... ૮ ચોપડી .... ૯ હું રોટલી .... ૧૦ તમે પરમેશ્વરનું ભજન ....

પાઠ ૩ જો.

સર્વનામ.

નીચેનાં વાક્યોમાં એવા શબ્દો દેખાડો કે જે **નામની** જગાએ વાપરેલા છે.

૧ છોકરો બેઠો છે, તે વાત કરે છે. ૨ મોહન, હવે તું ઘેર જા. ૩ કલકત્તા હિંદુસ્તાનમાં છે, તે એક મોટું શહેર છે. ૪ છોકરાં પૂને ગયેલાં છે, ત્યાંથી તેઓ આજે આવશે. ૫ સુરેશનો હાથ દુખે છે, તેથી તેનાથી લખાશે નહિ. ૬ છોકરાઓ, તમે બેસી જાઓ. ૭ મારૂં નામ હિરાલાલ છે. ૮ રામ ને લક્ષ્મણ રાવણ સાથે લઢયા તેમાં તેમની જીત થઇ. ૯ અલ્યા છગન, તારા બાપ ભલા છે. ૧૦ જગાના બાપા ભૂખ્યા હતા, તેથી તેઓએ જમી લીધું.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દ **નામની** જગાએ વપરાય છે, તે શબ્દને વ્યાકરણમાં **સર્વનામ** કહે છે.

સુચના—**હું, હમે, આપણુ** અને **આપણે** વગેરે **સર્વનામ** બોલનાર પોતાનાં નામની જગાએ વાપરે છે. **તું, તમે, તારી** અને **તમારી** વગેરે **સર્વનામ** જેની સાથે વાત કરતા હોય તેનાં નામની જગાએ વાપરે છે. **તે, તેઓ, તેણે** અને **તેઓએ** વગેરે **સર્વનામ** બે માણસો વાત કરતાં ત્રીજા માણસના નામની જગાએ વાપરે છે. આ સિવાય '**તમે**' ની જગાએ વધારે માનમાં '**આપ**' વાપરે છે. **કોણ** તથા **શું** એ **સર્વનામ** સવાલ પૂછવામાં વપરાય છે અને **પોતે** એ **સર્વનામ** જાતને માટે વપરાય છે. આને માટે બાળકોને બરાબર સર્વનામ ઓળખતાં આવડે ત્યાંસુધી શિક્ષકે જુદાં જુદાં વાક્યો આપી તેમાંથી સર્વનામ શોધાવવાં, તે પછી વ્યાખ્યા બતાવવી.

અભ્યાસ પાઠ ૧૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **સર્વનામ** દેખાડો.

૧ મગન, તમે ફરવા જજો. ૨ ઇશ્વરલાલ, તમને ઇનામ મળશે. ૩ મારા ભાઇ સુરત છે, તેઓ કાલે આવશે. ૪ બરજોરને તેના ભાઇએ ઠપકો આપ્યો. ૫ મોટાભાઇ, આપણે રોજ ફરવા જઇશું. ૬ આપ પાછા ક્યારે પધારશો? ૭ અમને મીઠાઇ ભાવે છે. ૮ ત્રીકમલાલ, તું કાકાને બોલાવી લાવ. ૯ મગન ઘેર નહોતો તેથી તેના ઘરમાં ચોરી થઇ. ૧૦ જ્યાનંદ સારો છોકરો છે તે વર્ગમાં પહેલો નંબર રાખે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૮.

પોતાના નામની જગાએ વપરાતાં **સર્વનામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૯.

વાત કરવામાં બીજા માણસની જગાએ વપરાતાં **સર્વ-નામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૦.

વાત કરવામાં ત્રીજા માણસની જગાએ વપરાતાં **સર્વનામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૧.

સવાલ પૂછવામાં વપરાતાં **સર્વનામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૨.

નીચેનાં વાકયોમાં ખાલી જગાઓ સર્વનામથી ભરો.

૧ ... ને ... માથેરાન જઇશું. ૨ ... શી ચીજ લઇ ખાય છે? ૩ ... પિતાની આજ્ઞા પાળું છું. ૪ ... શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ૫ ... કયાં જાઓ છો? ૬ ... બાગમાં ફરવા જઇશું. ૭ મને ... ચોપડી આપ. ૮ ... એક સાચો છોકરો છે. ૯ તમે ... ખાઓ છો? ૧૦ ચંપકલાલને ... માર્યો?

પાઠ ૪ થો.

વિશેષણ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવા શબ્દો દેખાડો કે જે **નામનો ગુણ અને સંખ્યા** દેખાડતા હોય.

૧ ડાહ્યાં છોકરાં માબાપની આજ્ઞા માને છે. ૨ સાકર હાલમાં સસ્તી છે. ૩ આળસુ છોકરાઓ ભણતા નથી. ૪ મેં તેને આઠ આના આપ્યા. ૫ સારા છોકરાઓ સારાં કામો કરે છે. ૬ ગાંડા માણસને ચીઢવવામાં ફાયદો નથી. ૭ સાચો છોકરો સૌને ગમે છે. ૮ મારાં બૂટના બાર રૂપીઆ બેઠા. ૯ હોશિયાર છોકરા વર્ગમાં ઉંચો નંબર રાખે છે. ૧૦ દરેક બાજઠ ઉપર ચાર ચાર છોકરા બેસે.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દ **નામનો** ગુણ અને **સંખ્યા** **બતાવે છે,** તે શબ્દને વ્યાકરણમાં **વિશેષણ** કહે છે.

સુચના—વિશેષણને નામની પહેલાં મૂકવાથી નામના અર્થમાં વધારો થાય છે. તે **નામનાં** નામ તરીકેના અર્થમાં કંઇક વિશેષપણું બતાવે છે, તે ઉપરથી તેને **વિશેષણ** કહેવામાં આવે છે.

વિશેષણ જે નામનો ગુણ કે સંખ્યા બતાવતું હોય તે નામને **વિશેષ** કહે છે. જેમકે-**લાલ** ઘોડો જાય છે. એમાં 'લાલ' નો વિશેષ 'ઘોડો' છે. મેં **બે** ઘર બંધાવ્યાં એમાં 'બે' નો વિશેષ 'ઘર છે.'

વિશેષણ જેમ **નામના** અર્થમાં વધારો કરે છે, તેમ તે બીજા **વિશેષણના** અર્થમાં પણ વધારો કરે છે. નામને વિશેષણ હોય છે, તેમ વિશેષણને પણ વિશેષણ હોય છે. જેમ કે-આ છોકરો **ઘણો** ચાલાક છે, પેલો છોકરો **બહુ** ડાહ્યો છે.

આ દાખલાઓમાં 'ઘણો' અને 'બહુ' એ 'ચાલાક' અને 'ડાહ્યો' વિશેષણનો ગુણ બતાવે છે.

શિક્ષકે નવાં નવાં વાકયો આપી વિશેષણ ઓળખાવવાં. તે પછી વ્યાખ્યા બતાવવી.

અભ્યાસ પાઠ ૨૩.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **વિશેષણ** દેખાડો.

૧ સાકર ગળી છે. ૨ મેં ખુરશીના સાત રૂપીઆ આપ્યા. ૩ તમે કાળી ટોપી લેજો. ૪ ત્યાં બહુ છોકરા હતા. ૫ ગરીબ માણસને મદદ કરો. ૬ મારે બે ભાઇ છે. ૭ મોહન ઘણો ડાહ્યો છે. ૮ તળાવ નાનું છે ને સરોવર મોટું છે. દરિયાનું પાણી ખારૂ છે. ૧૦ તમે સારા અક્ષર લખો છો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૪.

નામનો ગુણ બતાવનાર **વિશેષણ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૫.

નામની સંખ્યા બતાવનાર **વિશેષણ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૬.

વિશેષણને **વિશેષણ** હોય તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૭.

નીચેનાં વાકયોમાં ખાલી જગાઓ **વિશેષણથી** ભરો.

૧ ... ગાય ઘાસ ચરે છે. ૨ મારા વર્ગમાં ... છોકરા છે. ૩ હું તમારો ... બાંડ માનું છું. ૪

એક બાજઠ ઉપર ... છોકરા બેસે. ૫ ઝુમકલાલ ... છોકરો છે. ૬ હું દરરોજ ... દાખલા શીખું છું. ૭ દુર્યોધનના ... ભાઈઓ કૌરવ કહેવાતા. ૮ સુલતાને ... આગ્રહ કર્યો. ૯ લખીએ ... હકીકત માને કહી. ૧૦ તે છોકરો ઘણો .... છે.

પાઠ ૫ મો.

અવ્યય.

નામ, સર્વનામ, વિશેષણ અને ક્રિયાપદ બાતલ કરી (બાજુ રાખી) નીચેનાં વાકયોમાંથી એવા શબ્દો બતાવો કે જેમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી.

૧ મગને આવવાની ના કહી. ૨ તમે કયારે આવ્યા? ૩ હું અને મારો ભાઇ બંને જઇશું. ૪ વૈદે કહ્યું કે ઓસડ કડવું છે, પણ ફાયદાકારક છે. ૫ ટાઢ ઘણી પડે છે માટે ગરમ કપડાં જોઇશે. ૬ જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે તમે ત્યાં હતા. ૭ તમે જવાના હશો તો હું પણ આવીશ. ૮ તમે વળી કયાં જશો? ૯ હું ઘણું દોડયો તોપણ મોડું થયું. ૧૦ મારા કરતાં તમે ચઢયા.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દના રૂપમાં કાંઇ ફેરફાર થતો નથી તે શબ્દને વ્યાકરણમાં **અવ્યય** કહે છે.

સુચના—અવ્યય એમાં 'અ' એટલે નહિ અને 'વ્યય' એટલે ફેરફાર. મતલબ કે જેના રૂપમાં કાંઇ ફેરફાર થતો નથી. જેમકે છોકરો અને છોડી તેમાં છોકરો

અનો છોડી કે છોકરો **આનું** છોડી એમ 'અને'ના રૂપમાં **ફેરફાર** કરી બોલાય નહિ માટે 'અને' **અવ્યય** છે.

કેટલાંક અવ્યય બે શબ્દો કે બે વાક્યોની વચમાં આવે છે. જેમકે, તમે **ને** હું; મગન આવ્યો **પણ** છોટુ આવ્યો નહિ. તેમાં 'ને' અને 'પણ' અવ્યય વચમાં આવેલાં છે.

કેટલાંક અવ્યય **ક્રિયાનાં વિશેષણ** હોય છે. જેમકે કેશવલાલ **ઠીક** વાંચે છે; તે છોકરો **જલદી** આવ્યો. તેમાં 'ઠીક' અને 'જલદી' ક્રિયાનાં વિશેષણ છે.

કેટલાંક અવ્યય ઘણી ખુશી, દીલગીરી કે અજાયબીને લીધે મોંમાંથી એકદમ નીકળી જાય છે. જેમકે **અહો!** આ કેવું સરસ છે! **અરેરે!** તે કેટલો બધો દુઃખી છે! **અધધધ!** આટલા બધા તારા! તેમાં 'અહો' 'અરેરે,' અને 'અધધધ.' આ મોંમાંથી એકદમ નીકળેલાં અવ્યય છે.

શિક્ષકે નવાં નવાં વાક્યો આપી અવ્યય ઓળખાવવાં. અવ્યય બરાબર ઓળખતાં આવડયા પછી વ્યાખ્યા બતાવવી.

અભ્યાસ પાઠ ૨૮.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી અવ્યય દેખાડો.

૧ તમે ત્યાં જજો. ૨ મગનને સાથે લાવજો. ૩ પાણી પીધું પણ ખાધું નહિ. ૪ તમે મારી આગળ બેસો. ૫ જ્યારે હું આવ્યો, ત્યારે તમે નહોતા. ૬ ચોપડી અને સ્લેટ બંને લાવજો. ૭ તમે વળી ઘણા ડાહ્યા.

છો. ૮ શિખામણ આપ્યા છતાં સમજે નહિ તે દુ:ખી થાય. ૯ અરે! તને આ શું થયું? ૧૦ તમે ઉપર બેસો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૯.

બે શબ્દો કે વાક્યોની વચમાં **અવ્યય** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાય પાઠ ૩૦.

ક્રિયાનાં વિશેષણ અવ્યય આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૧.

ઘણી ખુશી કે દીલગીરીને લીધે મોંમાંથી એકદમ નીકળી જતાં **અવ્યય** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૨.

નીચેનાં વાકયોમાં ખાલી જગાઓ અવ્યયથી ભરો.

૧ મને ... તમને બહુ મહેનત પડી. ૨ ઘરની ... એક સરસ બગીચો છે. ૩ ભૂગોળ ... દાખલાનો વિષય છે. ૪ તે બહુ દહાડા ... માંદો રહ્યો. ૫ તેના મન ... અસર થઇ છે. ૬ તેની સ્ત્રી ... છોકરીઓ ભણેલી છે. ૭ ચિત્રકામથી આંખ, હાથ ... બુદ્ધિ કેળવાય છે. ૮ તમે ... આવશો? ૯ ... ! હવે શું થશે! ૧૦ ... ! હવે ટંડક વળી.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

કૃદન્ત.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવા શબ્દો દેખાડો કે જેઓ **ક્રિયા** બતાવતા હોય, પણ એકલા સ્હી વાક્યનો **અર્થ** પુરો કરી શકતા ન હોય.

૧ તે છોકરો દોડતો આવ્યો. ૨ તમે દરિયે જઇ આવ્યા? ૩ સિપાઈ કાગળ આપી ગયો. ૫ તમે જઇને લખાવો. ૬ ધનો ખેતરમાં કામ કરવા ગયો. ૭ હું પાઠ વાંચીને આવીશ. ૮ તે રોજ બે માઇલ ચાલતો હતો. ૯ હું તેને કહી કહીને થાકયો. ૧૦ તેઓ ખાઇને આવશે.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દ ક્રિયા બતાવે છે, પણ ક્રિયાપદની પેઠે પુરૂ વાકય બતાવતા નથી અને પુરૂ કરતા નથી તે શબ્દને વ્યાકરણમાં **કૃદન્ત** કહે છે.

સુચના—કૃદન્તના શબ્દ સાથે ક્રિયાપદના શબ્દ ઉમેરવા પડે છે, ત્યારેજ વાક્ય પુરૂ બને છે. માટે ક્રિયાપદના બે કે ત્રણ શબ્દ સાથે આવે, તો છેલ્લા શબ્દને ક્રિયાપદમાં લઇ તે પહેલાંના ક્રિયાના શબ્દોને કૃદન્તમાં લેવાય છે. જેમકે—હું બગીચામાં જઈને આવતો (હતો) તેમાં 'જઇને' અને 'આવતો' કૃદન્તમાં લઇ, 'હતો' ને ક્રિયાપદમાં લેવાય છે. (હતો) બોલ નહી મૂકીએ તો વાક્ય પુરૂ થતું નથી. વળી વાક્યની અધવચમાં કોઇ ક્રિયાનો શબ્દ આવે તો તેને પણ કૃદન્તમાં લેવાય છે. જેમકે, હું જમીને તમારી સાથે આવીશ. તેમાં 'જમીને' કૃદન્તમાં લેવાય છે.

બાળકોને કૃદન્ત બરાબર ઓળખતાં આવડે ત્યાંસુધી શિક્ષકે નવાં નવાં વાક્યો આપવાં. તે પછી વ્યાખ્યા બતાવવી.

અભ્યાસ પાઠ ૩૩.

નીચેનાં વાક્યોમાં **કૃદન્ત** દેખાડો.

૧ સાબર દોડી ગયું. ૨ ત્યાં ઘણો સામાન આણ્યો હતો. ૩ એક બળદ ચરવા આવ્યો. ૪ ઘોડો તો તમે જોયો હશે. ૫ તમને દેખાડીને મારો ભાગ લીધો. ૬ ગયો વખત પાછો આવતો નથી. ૭ તે નાહીને બહાર ગયો છે. ૮ જે કામ કરવાનું તે રહી ગયું. ૯ તમે ખાઇને ત્યાં આવજો. ૧૦ કહેવું સહેલું છે પણ કરવું અઘરૂં છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૪.

કૃદન્તની સાથે ક્રિયાપદ આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૫.

વાક્યમાં કોઇ પણ જગાએ **કૃદન્ત** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૬.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ **કૃદન્તથી** ભરો.

૧ સાધુને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના ... જોયો. ૨ એવામાં વોશિંગ્ટન ત્યાં ... પહોંચ્યો. ૩ તે બોલ્યા વિના ... ગયો. ૪ અકબરના દરબારમાં ઘણા પંડિતો આવી ... હતા. ૫ પાડોશણ ... ઝટ ... ગઇ. ૬ સઘળાં રમકડાં ... ગયાં. ૭ હું દરરોજ લેસન ... આવું

છું. ૮ તેઓ પુસ્તક હાથમાં ... ચિત્રો ... લાગ્યા. ૯ ત્યાર પછી તેણે બીજાની મશ્કરી ... ટેવ ... દીધી. ૧૦ પોતાના ઘરને રસ્તે ગાડી ... તે ... થયો.

પાઠ ૭ મો.

પદચ્છેદ.

નીચેનાં વાક્યોમાં જે નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, કૃદન્ત અને અવ્યય આવ્યાં હોય તે દેખાડો.

૧ શિક્ષક ઘેર જાય છે. ૨ મારી મોટી બહેનનો ભાણો હમણાં બંને ચોપડીઓ લઇને આવશે. ૩ સોરાબજીએ તેઓને માનથી બેસાડયા. ૪ રામ ને લક્ષ્મણ સાથે વનમાં ગયા. ૫ વનમાં તેઓને ઘણી મુશીબતો વેઠવી પડી. ૬ ગઇ તિથિ જોશીએ ન વાંચે. ૭ ગરમી ને ઠંડીને લીધે પદાર્થ ફૂલે છે અને સંકોચાય છે. ૮ એ વાત લખવા બેસું તો મોટું પુસ્તક થાય. ૯ હાશ! હવે ટાઢક વળી. ૧૦ બાળકોએ વડીલોને માન આપવું જોઇએ.

વ્યાખ્યા—વાક્યોમાંથી ભાગ (વર્ગ) ઓળખીને જુદા પાડવા તેને વ્યાકરણમાં **પદચ્છેદ** કહે છે.

સુચના—પદચ્છેદ એમાં **પદ**=શબ્દ. અને **છેદ** એટલે ભાગ= શબ્દોના ભાગ જેવા કે નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, કૃદન્ત અને અવ્યય વગેરેના વાક્યમાંથી ભાગ પાડવા તે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૭.

પદચ્છેદ કરવામાં વધારેમાં વધારે શબ્દોના મુખ્ય કેટલા ભાગ પડશે. અને તે કયા કયા?

અભ્યાસ પાઠ ૩૮.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ ભરો અને તે ભરેલા શબ્દો કયા કયા વર્ગના છે તે કહો.

૧ ચોમાસામાં વરસાદ .... ૨ ... તમારા કાકાની ગાડીમાં ...આવીશું. ૩ મોહનલાલ ... જગુ નાનો છે. ૪ રામ ... લક્ષ્મણે રાવણની ... યુદ્ધ કર્યું. ૫ ગણિતમાળા ... આને મળે છે. ૬ ઘરની ... બગીચો .... ૭ ... છોકરા ... ગમે છે. ૮ ... ઉદ્યોગી અને ... થાઓ. ૯ બાપાએ... સંભાળ .... ૧૦ પડી ... લોઢું જેમ ... ખવાય છે. ... શરીર આળસથી ....

ગુજરાતી ભાષાનું બાળ વ્યાકરણ.

ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૧ લો.

અક્ષર વિચાર.

(૧) મૂળાક્ષર.

સ્વર અને વ્યંજન.

નીચેના અક્ષરોમાંથી એવા અક્ષરો દેખાડો કે જેઓ **(૧) બીજા અક્ષરની મદદ વિના એકલા બોલી શકાતા હોય** અને (૨) એવા અક્ષરો દેખાડો કે જેઓ **બીજા અક્ષરની મદદ વિના એકલા બોલી શકાતા ન હોય.**

અ, ક્, ખ્, ગ્, આ, ઘ્, ઙ્, ચ્, ઇ, છ્, જ્, ઝ્, ઈ, ઞ્, ટ્, ઠ્, ડ્, ઉ, ઢ્, ણ્, ત્, ઊ, થ્, દ્, ધ્, એ, ન્, પ્, ફ્, ઐ, બ્, ભ્, મ્, ઓ, ય્, ર્, લ્, ઔ, વ્, શ્, ષ્, અં, હ્, ળ્, અઃ, સ્.

વ્યાખ્યા—જે અક્ષરો બીજા અક્ષરની મદદ વિના એકલા બોલી શકાય છે તેને **સ્વર** કહે છે. જેમ—અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ આ બારે અક્ષરો **સ્વરના** છે.

જે અક્ષરો સ્વરની મદદ વિના એકલા પુરા બોલી શકાતા નથી તેને **વ્યંજન** કહે છે. જેમ—ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ; ચ, છ, જ, ઝ, ઞ; ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ; ત, થ, દ, ધ, ન; પ, ફ, બ, ભ, મ; ય, ર, લ, વ, શ; ષ, સ, હ, ળ. આ ચોત્રીશ અક્ષરો **વ્યંજનના** છે.

સુચના—દરેક માણસ બચપણથી પોતાની ભાષા બોલતાં શીખે છે. આપણે પણ આપણી ભાષા બોલતાં એજ પ્રમાણે શીખ્યા છીએ, તોપણ તેને બરાબર બોલવામાં ને લખવામાં ભૂલ ન થાય ને ખરો અર્થ સમજાય એટલા માટે **વ્યાકરણના જ્ઞાનની જરૂર છે.** ભાષા લખવામાં પ્રથમ અક્ષરોની જરૂર પડે છે, માટે વ્યાકરણના આ પાઠમાં આપણે અક્ષરોથી શરૂઆત કરેલી છે.

અક્ષર—ભાષા લખવાને વિદ્વાનોએ જે નિશાનીઓ નક્કી કરી રાખેલી છે, તેને **અક્ષર** કહે છે. **સ્વર** અને **વ્યંજન** આ બંને જાતના અક્ષરોને **મૂળાક્ષર** કહે છે. કારણ કે મૂળ અક્ષરો તેજ છે.

અ, આ, ઇ, ઈ. વગેરે બાર સ્વર બીજા અક્ષરોની મદદ વગર પુરા બોલી શકાય છે, પણ વ્યંજન તો સ્વરની મદદ વગર પુરા બોલી શકાતાજ નથી. જેમ—ક્+અ=ક, ક્+આ=કા, ક્+ઇ=કિ, ક્+ઈ=કી. આમ દરેક વ્યંજનના અક્ષરમાં સ્વરના બારે અક્ષરો મેળવી શિક્ષકે વ્યંજનના ટુંકા ઉચ્ચારનાં પુરા ઉચ્ચાર કરતાં શીખવવું.

વ્યંજનના દરેક અક્ષરમાં સ્વરના અનુક્રમે બારે અક્ષરો મળે છે તે ઉપરથી તેને **બારાક્ષરી** કે **બારાખડી** કે પદ કહે છે. જેમ—ક, કા, કિ, કી, કુ, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, કં, કઃ

બાળબોધ લીપીમાં ઋ **સ્વર** છે, તેને ગુજરાતી ભાષા લખવામાં કેટલીક જગાએ વાપરેલો છે. જેમ—ઋષિ, ઋતુઓ.

અભ્યાસ પાઠ ૧.

નીચેના શબ્દોમાંથી **સ્વર** અને **વ્યંજનના** અક્ષરો જુદા જુદા બતાવો.

૧ આપણે. ૨ સદ્ગુણ. ૩ કમળ. ૪ ઇશ્વર. ૫ અપ્રમાણિક. ૬ ઉપર. ૭ એમ. ૮ અંદર. ૯ ઐશ્વર્ય. ૧૦ ઓળખાણ.

અભ્યાસ પાઠ ૨.

નીચેના શબ્દોમાં ખાલી જગાઓ **સ્વર** અથવા વ્યંજન મૂકી ભરો.

૧—શ્વર. ૨—થાગ. ૩—પણે. ૪—પર. ૫—દર. ૬—મલ. ૭ સ—ગુણ. ૮—ળખાણ. ૯—શ્વર્ય. ૧૦—પ્રમાણિક.

અભ્યાસ પાઠ ૩.

ઉપરના શબ્દોમાં આવેલા **વ્યંજનોમાં** કયા કયા **સ્વરો** મળવાથી તેઓ પુરા બોલાય છે તે બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૪.

ક્, ચ્, ટ્, ત્, પ્, વ્યંજનોમાં અનુક્રમે સ્વરના બારે અક્ષરો મેળવી **બારાખડી** લખો.

પાઠ ૨ જો.

અક્ષર વિચાર.

---

(૨) જોડાક્ષર.

નીચેના શબ્દોમાંથી એવા અક્ષરો દેખાડો કે જેઓ **બે વ્યંજનો એકઠા મળવાથી થયેલા હોય** ને તેઓની વચમાં કોઈ સ્વર ન હોય, પણ છેડેજ સ્વર આવેલો હોય.

૧ અનુક્રમ. ૨ વિક્રમ. ૩ પત્ર. ૪ છત્ર. ૫ સ્વમાન. ૬ સ્વપ્ન. ૭ અર્ધ. ૮ સર્વ. ૯ પિત્તળ. ૧૦ પરમેશ્વર.

વ્યાખ્યા—બે કે વધારે વ્યંજનના અક્ષરો એકઠા મળે છે ને તેઓની વચમાં કોઈ સ્વર હોતો નથી, પણ છેડે સ્વર આવે છે તેને **જોડાક્ષર** કહે છે.

સુચના—ક્+ર્=ક્ર્, ક્ર્+અ=ક્ર; ત્+ર્=ત્ર્, ત્ર્+અ=ત્ર; ર્+ધ્=ર્ધ્, ર્ધ્+અ=ર્ધ; ત્+ત્=ત્ત્, ત્ત્+અ=ત્ત; સ્+વ્=સ્વ્, સ્વ્+અ=સ્વ.

આ પ્રમાણે શિક્ષકે એક વ્યંજનમાં બીજો વ્યંજન મેળવી છેડે સ્વર મેળવવો અને પછી તે જોડાક્ષરનો ઉચ્ચાર બોલાવવો.

વ્યંજનોના **ક્ષ** અને **જ્ઞ** આ બે અક્ષરોને જોડાક્ષરોમાં ગણેલા છે, અને તેઓ નીચેના અક્ષરો મળવાથી થયેલા છે.
ક્+ષ્=ક્ષ્, ક્ષ્+અ=ક્ષ; જ્+ઞ્=જ્ઞ્, જ્ઞ્+અ=જ્ઞ.

અભ્યાસ પાઠ ૫.

નીચેના શબ્દોમાંથી **જોડાક્ષરો** બતાવો.

૧ પરમેશ્વર. ૨ ધર્માત્મા. ૩ અનુક્રમ. ૪ ક્રિયાપદ. ૫ વિચિત્ર. ૬ પૃથ્વીના. ૭ ચિત્રામણ. ૮ રથયાત્રા. ૯ ત્રિકોણ. ૧૦ પ્રાણલાલ.

અભ્યાસ પાઠ ૬.

નીચેના શબ્દોમાંની ખાલી જગાઓ **જોડાક્ષર** મૂકી ભરો.

૧—થંના. ૨ પરમે—ર. ૩—યાપદ. ૪ અનુ—મ. ૫—કોણ. ૬ ચિ—મણ. ૭—મ. ૮—થ્વી. ૯ દ્રા—. ૧૦ રથયા—.

અભ્યાસ પાઠ ૭.

ઉપરના શબ્દોમાં કયા કયા વ્યંજનો મળવાથી જોડાક્ષર થયેલા છે તે બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૮.

ક્ષ અને જ્ઞ કયા કયા અક્ષરો મળવાથી થયેલા છે તે લખો.

પાઠ ૩ જો.

શબ્દ અને વાક્ય.

નીચેના એકઠા મળેલા અક્ષરોમાંથી એવા અક્ષરો દેખાડો કે જેમાં **એક અથવા વધારે અક્ષરો એકઠા થવાથી** તેનો અર્થ સમજી શકાતો હોય.

૧ મંગર. ૨ મગર. ૩ નારગ. ૪ નારંગી. ૫ મીઠ. ૬ મીઠું. ૭ મહનત. ૮ મહેનત. ૯ મબઇ. ૧૦ મુંબઇ.

વ્યાખ્યા—એક અથવા વધારે અક્ષરો એકઠા થવાથી જે અક્ષરોનો અર્થ સમજાય છે તેને **શબ્દ** કહે છે.

સુચના—ઉપરના મંગર, નારગ, મીઠ, મહનત, મબઇ વગેરે બોલોમાં અક્ષરો સાથે બોલાય છે ખરા, પણ તેનો અર્થ કંઇ નીકળતો નથી, માટે તેઓને શબ્દ કહેવાય નહિ. વાક્યો માંહેના શબ્દોને વ્યાકરણમાં **પદ** પણ કહે છે. ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દના પાંચ મુખ્ય વર્ગ છે: **નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ** અને **અવ્યય**.

અક્ષરો એકઠા થવાથી ને તેનો અર્થ સમજી શકવાથી જેમ શબ્દ કહેવાય છે, તેમ શબ્દો એકઠા થવાથી પુરો અર્થ સમજાય તો તેને **વાક્ય** કહેવામાં આવે છે. જેમ--'કૂતરો પુંછડી' એમાં કૂતરો ને પુંછડી એ બે શબ્દો એકઠા થયા ખરા, પણ તેનો પુરો અર્થ સમજાતો નથી માટે તેને વાક્ય ન કહેવાય. 'કૂતરાની પુંછડી વાંકી છે.' આ વાક્યનો પુરો અર્થ સમજાય છે માટે તે વાક્ય કહેવાય.

શિક્ષકે બીજા દાખલાઓ વડે વાક્યની બરાબર સમજ પાડવી.

અભ્યાસ પાઠ ૯.

નીચેના એકઠા થયેલા અક્ષરોમાંથી જે ખરા શબ્દ બનેલા હોય તે બતાવો.

૧ સપન. ૨ સ્વપ્નું. ૩ સોપારી. ૪ સપર. ૫ ખજ. ૬ ખાજાં. ૭ મહન. ૮ મોહન. ૯ તળવ. ૧૦ તાળવું.

અભ્યાસ પાઠ ૧૦.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ એક એક શબ્દ મૂકી ભરો.

૧ મગનલાલ નિશાળેથી ઘેર .... ૨ પોપટનો રંગ ... હોય છે. ૩ બાળકોએ વડીલોને માન .... ૪ વડી-

લોએ નાનાં છોકરાં ... હેત રાખવું. ૫ પરમેશ્વર સૌની ... લે છે. ૬ પહેલું સુખ તે ... નર્યા. ૭ સાચામાં ઘણું ... છે. ૮ જૂઠાનો કોઇ ... રાખતું નથી. ૯ સંપ ત્યાં ... છે. ૧૦ કુસંપનું ... બાળો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૧.

અર્થ ન થઇ શકે તેવા પાંચ બોલ લખી તે ઉપરથી **અર્થ થઇ શકે** તેવા શબ્દો બનાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૨.

પુરો અર્થ કરે નહિ તેવાં પાંચ અધુરાં વાકયો લખી તે ઉપરથી **પુરો અર્થ કરે તેવાં** વાકયો બનાવો.

પાઠ ૪ થો.

નામના પ્રકાર.

(૧) સામાન્ય નામ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે જે નામ પ્રાણી, પદાર્થ, વનસ્પતિ અને જગા વગેરેમાંથી એકજ વર્ગ, જાત કે જથો બતાવતાં હોય.

૧ આજે ઘણાં માણસો આવ્યાં. ૨ કેટલાંક શહેર જોવા જેવાં છે. ૩ ડુંગર કરતાં પર્વત ઉંચા હોય છે. ૪ નદીઓ ઉંચી જગાએથી નીકળે છે. ૫ ઘઉં અને ભાત તો ઘરમાં રોજ વપરાય છે. ૬ સારી સ્ત્રી ઘરને દીપાવે છે. ૭ સારો રાજા પૂજવા લાયક છે.

૮ ગાયનું દુધ ગુણકારક છે. ૯ પશુને ચાર પગ હોય છે. ૧૦ પક્ષીને પાંખો હોય છે.

વ્યાખ્યા—જે નામ પ્રાણી, પદાર્થ, વનસ્પતિ અને જગા વગેરેમાંથી એકજ વર્ગ, જાત કે જથો (સમુહ) બતાવે છે તેને **સામાન્ય નામ** કહે છે.

સુચના—માણુસ, પશુ, પક્ષી એ પ્રાણીઓના જથામાંના વર્ગ બતાવે છે, ઝાડ, છોડવા, વેલા એ વનસ્પતિના જથામાંના વર્ગ બતાવે છે અને પત્થર, માટી, પાણી એ પદાર્થોના જથામાંના વર્ગ બતાવે છે; માટે માણુસ, પશુ, પક્ષી, ઝાડ, છોડવા, વેલા, પત્થર, માટી અને પાણી સામાન્ય નામ કહેવાય. સામાન્ય નામ ઇંદ્રિયો વડે જાણી શકાય છે, જેમ—પશુ, પક્ષી, પુરૂષ, સ્ત્રી, નદી, શહેર અને પર્વત વગેરે સામાન્ય નામો કાનની ઇંદ્રિયથી સાંભળીને કે આંખથી જોઇને જાણી શકાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૩.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **સામાન્ય નામો** બતાવો.

૧ ત્યાં ઘણાં માણુસો છે. ૨ મને ઘોડે બેસવું ગમે છે. ૩ આ ઝાડ મોટું છે. ૪ તમારી ચોપડીમાં જુઓ. ૫ મેં કાગળ લખ્યો હતો. ૬ તે છોકરો દોડે છે. ૭ પેલી ખુરશી ભાગેલી છે. ૮ મારી જગાએ તમે બેસો. ૯ ઘણી નદીઓ દરિયાને મળે છે. ૧૦ તે ચાકર અહીંઆં નથી.

અભ્યાસ પાઠ ૧૪.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ સામાન્ય નામથી ભરો.

૧ આંબાના ઝાડને ... આવે છે. ૨ ... બીચોબીચ હોય તેને ઝાડી કહે છે. ૩ મેં ... ઉપર બેસીને મુસાફરી

ફરી. ૪ હું ખોરાકમાં ... લઉં છું. ૫ હમેશા ... ઉપર બરફ રહે છે. ૬ કેટલીક ... દરિયાને મળે છે. ૭ ... રોટલી બને છે. ૮ તમાસો જોવાને ઘણાં ... એકઠાં થયાં. ૯ ... પાણીમાં રહે છે. ૧૦ તેઓને બેસવાને ... આપો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૫.

પ્રાણીઓમાંથી એક એક **સામાન્ય નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૬.

વનસ્પતિમાંથી એક એક **સામાન્ય નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૭.

પદાર્થોમાંથી એક એક **સામાન્ય નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૮.

જગાઓમાંથી એક એક **સામાન્ય નામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

પાઠ ૫ મો.

નામના પ્રકાર.

---

(૨) વિશેષ નામ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે સામાન્ય નામોના વર્ગોમાંથી એકજ *વ્યક્તિને જુદી ઓળખવાને તેનું એક **ચોકસજ** નામ પાડેલું હોય.

૧ મુંબઇ શહેર મોટું છે. ૨ નંદલાલ ડાહ્યો છે. ૩ નર્મદા એક નદી છે. ૪ હિમાલય ઉપર બરફ રહે છે. ૫ વનરાજે પાટણ વસાવ્યું. ૬ મોહનલાલ ચાલાક છે. ૭ મીરાંબાઇ ભક્ત હતાં. ૮ તાજમહાલ જોવા જેવો છે. ૯ નર્મદાશંકર કવિ હતા. ૧૦ રામે વનવાસ ભોગવ્યો.

---

* 'વ્યક્તિ' ને બદલે 'એકજ નામ' એમ લખવાથી ચાલી શકે ખરૂં, પણ 'વ્યક્તિ શબ્દ' જેવો પુરો ને બરાબર અર્થ ટુંકમાં બતાવે છે, તેવો અર્થ બીજો શબ્દ ટુંકમાં બતાવતો નથી. વ્યક્તિની જગાએ 'એકજ નામ' એ શબ્દો નભી શકવા તરીકેના છે. વર્ગો-માંથી માણસની વ્યક્તિ લખી હોય તો એક એક માણસ, જનાવરની વ્યક્તિ લખી હોય તો એક એક જનાવર અને પદાર્થની વ્યક્તિ લખી હોય તો એક એક પદાર્થ એવો અર્થ થાય છે. આજકાલ વ્યક્તિ શબ્દ સાધારણ થઇ પડેલો છે, ઘણાખરા ભાષણ કર્તાઓ જ્યાં એક એક માણસને એમ બોલવાનું હોય ત્યાં 'દરેક વ્યક્તિએ' એમ બોલે છે. ગુ૦ સાતમી ચોપડીના પાઠ ૩૧ માં લખ્યું છે, કે 'માદક પદાર્થો-નું અતિશય સેવન વ્યક્તિની નીતિમાં હરેક પ્રકારની હાનિ કરે છે.' આ વાક્યમાં વ્યક્તિ શબ્દનો અર્થ '(પ્રત્યેક) એક એક એમ સઘળાં માણસ' એવો થાય છે. એટલે કે તે સઘળાંમાંથી એકતા જુદીજ બતાવે છે.

વ્યાખ્યા—સામાન્ય નામોના વર્ગોમાંથી એકજ **વ્યક્તિને** જુદી ઓળખવાને તેનું એક ચોક્કસજ નામ પાડેલું હોય છે તેને **વિશેષ નામ** કહે છે.

સુચના—સામાન્ય નામના વર્ગોમાંથી ખાસ એક નામને ઓળખવાને માટે અમુક સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે, એટલે કે વિશેષે કરીને તેનું ચોકસ નામ પાડવામાં આવે છે, તે ઉપરથી તેને **વિશેષ નામ** કે **સંજ્ઞાવાચક નામ** કહે છે. જેમ—રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ, ભરત, આ માણસના વર્ગમાંનાં ચોકસ નામ છે; અમદાવાદ, સુરત, ભરૂચ, આ જગા કે શહેરોમાંનાં ચોકસ નામ છે માટે તેઓને વિશેષ નામ કહેવાય.

કાનની ઇંદ્રિયથી સાંભળીને કે આંખની ઇંદ્રિયથી જોઇને પણ વિશેષ નામ જાણી શકાય છે. જેમ—દેવીદાસ, જયંતિલાલ, મોહનલાલ વગેરે નામ કાનથી સાંભળીને કે આંખથી જોઇને જાણી શકાય છે, તેઓ વિશેષ નામ છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૯.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી વિશેષ નામ બતાવો.

૧ ઇશ્વરલાલ નિશાળે ગયો છે. ૨ તાપી નદી સુરત પાસે છે. ૩ મુંબઇ એક શોભિતું શહેર છે. ૪ મોહનલાલની વાત સાચી છે. ૫ હિમાલય પર્વત ઉંચો છે. ૬ પેલી ચોપડી જયાનંદની છે. ૭ કાશી એક જાત્રાનું સ્થળ છે. ૮ દલપતરામ કવિ હતા. ૯ રમણલાલ બહાર ગયો છે. ૧૦ તમે પોપટલાલની સાથે આવજો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૦.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **વિશેષ નામથી** ભરો.

૧ ... અમદાવાદથી આવ્યો. ૨ મારી ચોપડી ... ફાડી. ૩ ... એક ઉંચો પર્વત છે. ૪ ... નદી દરિયાને મળે છે. ૫ ... પાટણ વસાવ્યું. ૬ ... શહેર મોટું છે. ૭ ... ખુરશીમાં બેઠો છે. ૮ ... કવિ હતા. ૯ આપણા રાજાનું નામ ... છે. ૧૦ ... ઘણો ચાલાક છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૧.

દરેક વાકયમાં એક એક માણસનું **વિશેષ નામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૨.

દરેક વાકયમાં એક એક જગાનું **વિશેષ નામ** આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

નામના પ્રકાર.

(૩) ભાવવાચક નામ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે જેઓ **મનવડે જાણી શકાતાં હોય.**

૧ જમશેદમાં ઘણી અક્કલ છે. ૨ તોફાન જોઇ મારી હિંમત જતી રહી. ૩ મંદવાડથી શરીરમાં નબળાઇ

આવેલી છે. ૪ તમારામાં ઘણું જોર છે. ૫ કૂતરામાં અદેખાઇ હોય છે. ૬ તેઓ મારા ઉપર હેત રાખે છે. ૭ મારી બુદ્ધિ કહ્યું કરતી નથી. ૮ તેની આંખમાં ઝેર છે. ૯ તે પોતાના બાપનું વેર લેશે. ૧૦ સચ્ચાઇથી માણસ શોભે છે.

વ્યાખ્યા—જે નામો મનવડે જાણી શકાય છે તે નામોને **ભાવાચકનામ** કહે છે.

સુચના—ભાવાચકનામ એ મનના ગુણ, સ્થિતિ અને ક્રિયાને લાગુ પડે છે. ગુણ એટલે ખાસિએત કે સ્વભાવ. જેમ—આળસ, ડહાપણ, ચંચળાઇ વગેરે ગુણનાં નામો છે; સ્થિત એટલે હાલત. જેમ—દીલગીરી, હરખ, આનંદ વગેરે હાલત બતાવનારાં નામો છે; અને ક્રિયા એટલે કામ. જેમ—વર્તણુંક, હીલચાલ, જબરાઇ વગેરે ક્રિયાનાં નામો છે અને તે બધાં ભાવાચક નામો છે. ભાવાચકમાં ભાવ=સ્થિતિ, ગુણ કે ક્રિયા એવો અર્થ થાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૩.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **ભાવાચકનામો** બતાવો.

૧ તેમનામાં ઘણું બળ છે. ૨ તેઓની બુદ્ધિ કંઇ ઓછી નથી. ૩ તેની સાથે વેર રાખતા નહિ. ૪ સચ્ચાઇથી માણસ શોભે છે. ૫ હમને ઘણો આનંદ થયો. ૬ જયાનંદમાં આળસ નથી. ૭ તેનામાં શું ઓછું ડહાપણ છે? ૮ તેની વર્તણુંક સારી છે. ૯ તેનો હરખ તો માયજ નહિ. ૧૦ તું શીખતો નથી માટે મને દીલગીરી થાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૪.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **ભાવાચકનામથી** ભરો.

૧ દેવશંકરમાં બહુ ... છે. ૨ મંદવાડની વાત સાંભળી તેઓ ... થઇ ગયા! ૩ દુર્યોધનની આંખમાં ... હતું. ૪ તેઓ પોતાના બાપનું ... લેશે. ૫ તમારી ... ચાલે તેમ કરો. ૬ મારા ભાઇનું તેઓના ઉપર ઘણું ... છે. ૭ તમારામાં ... ક્યાં ઓછું છે? ૮ મગનલાલની ... સારી નથી. ૯ કૂતરામાં ... હોય છે. ૧૦ બુદ્ધિ આગળ ... પાણી ભરે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૫.

દરેક વાક્યમાં એક એક **ભાવાચકનામ** આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

પાઠ ૭ મો.

જાતિ.

(૧) નર જાતિ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે જેઓ **નર (પુરૂષ) ની પેઠે** બોલાતાં હોય એટલે કે જેઓને છેડે **'કેવો'** લાગતો હોય.

૧ છોકરો ચોપડી વાંચે છે. ૨ તમે કાગળ લખ્યો ૩ ચુનીલાલ વહેલો આવશે. ૪ સુથાર ખુરશી.

બનાવે છે. ૫ તમે ઘોડા ને ઘોડી કેમ વેચ્યાં? ૬ પોપટ બોલે છે. ૭ રંગીલદાસ દોડયો. ૮ તેણે પત્થર ફેંકયો. ૯ શિક્ષક ભૂગોળ શીખવે છે. ૧૦ તમારો દાખલો ખરો છે.

વ્યાખ્યા—જે નામો નરની પેઠે બોલાય છે, એટલે કે જેને છેડે કેવો લાગે છે તેને **નર જાતિ** કહે છે.

સુચના—પ્રાણી વર્ગમાં નર અને નારી એમ બે જાતિ હોય છે, એટલે કે પુરૂષની પેઠે બોલાતાં નર જાતિનાં નામ છે અને તેને છેડે કેવો લાગે છે. જેમ—છોકરો, પોપટ એ પુરૂષની પેઠે બોલાતાં નામો છે અને 'છોકરો કેવો,' 'પોપટ કેવો' એમ તેઓને છેડે 'કેવો' વિશેષણ લાગે છે, માટે 'છોકરો' અને 'પોપટ' નર જાતિનાં નામો છે. વળી કોઇ નામની ચીજ એકજ છે એમ સમજીને બોલીએ, ને તે નામને છેડે 'ઓ' રહેલો હોય તો તે નામ ઘણું કરી નર જાતિનું હોય છે, પણ બધાં નામોમાં તેમ બનતું નથી. જેમ—ઘોડો, ખડીઓ. આ નામોને છેડે 'ઓ' રહેલો છે અને તેઓ નર જાતિનાં નામો છે; પણ જળો, ઘો. આ નામોને છેડે 'ઓ' રહેલો છે છતાં તે નામો નર જાતિનાં નથી.

અભ્યાસ પાઠ ૨૬.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **નર જાતિનાં** નામ બતાવો.

૧ મોતીલાલે પાઠ વાંચ્યો. ૨ જમશેદે પાણી પીધું. ૩ તમે ઘોડા ઉપર બેસજો. ૪ હું તમને પૈસો આપીશ. ૫ તે કૂતરો હળેલો છે. ૬ મારો ડગલો સરસ છે. ૭ તમારો ખડીઓ કયાં છે? ૮ આ દાખલો ખરો છે. ૯ પેલો બાજઠ તૂટેલો છે. ૧૦ રંગીલદાસ વહેલો આવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **નરજાતિનાં** નામોથી ભરો.

૧ ડાહીએ ... વાંચ્યો. ૨ હું ... ઉપર બેઠો છું. ૩ તેઓ ... શીખવે છે. ૪ તમારો ... ક્યાં છે? ૫ તું ... પાસે બેસ. ૬ પેલો ... ચરે છે. ૭ ... ને શીંગડાં હોતાં નથી. ૮ બહેનનો ... તે બનેવી થાય. ૯ ફોઇનો વર તે ... થાય. ૧૦ કાકીનો વર તે ... કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૨૮.

માણસની જાતમાંથી જેને છેડે 'કેવો' લાગે તેવાં પાંચ **નરજાતિનાં** નામ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૯.

જનાવરની જાતમાંથી જેને છેડે 'કેવો' લાગે તેવાં પાંચ **નરજાતિનાં** નામો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૦.

પદાર્થની જાતમાંથી જેને છેડે 'કેવો' લાગે તેવાં પાંચ **નરજાતિનાં** નામો લખો.

પાઠ ૮ મો.

જાતિ.

---

(૨) નારી જાતિ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે જેઓ નારીની પેઠે બોલાતાં હોય, એટલે કે જેઓને છેડે '**કેવી**' લાગતી હોય.

૧ છોકરી દોડે છે. ૨ ચોપડી ફાટી. ૩ ખડીઆમાં શાહી ભરો. ૪ કૂતરાની પૂછડી વાંકી છે. ૫ મારી બહેન આવશે. ૬ મામીનો હું ભાણેજ કહેવાઉં. ૭ ઘોડીને દોડાવતા નહિ. ૮ આંબલી ખાટી છે. ૯ દહીની છાશ બને છે. ૧૦ તે ડોસી આંધળી છે.

વ્યાખ્યા—જે નામો નારીની પેઠે બોલાય છે, એટલે કે જેને છેડે 'કેવી' લાગે છે તેને **નારી જાતિ** કહે છે.

સુચના—પ્રાણી વર્ગમાં **નર** ને **નારી** એમ બે જાતિ હોય છે. એટલેકે સ્ત્રીની પેઠે બોલાતાં બધાં નારી જાતિનાં નામો છે. અને તેને 'કેવી' લાગે છે. જેમ—છોકરી, ઘોડી, એ સ્ત્રીની જાતિનાં નામો છે અને 'છોકરી કેવી' 'ઘોડી કેવી' એમ તેઓને છેડે 'કેવી' લાગે છે, માટે છોકરી અને ઘોડી નારી જાતિનાં નામો છે.

કોઇ નામની ચીજ એકજ છે એમ સમજી બોલીએ અને તેને છેડે 'ઈ' આવે તો ઘણું કરી તે નામો નારી જાતિનાં હોય છે. જેમ—છોડી, ઘોડી, શાહી. આ નામોને છેડે 'ઈ' છે ને તે નારી જાતિનાં નામો છે. છેડે 'ઈ' હોય છતાં કેટલાંક નામો નર જાતિનાં હોય છે. જેમ—

સોની, મોચી, હાથી વગેરે. છેડે 'ઈ' હોય છતાં કેટલાંક નામો નાન્યતર જાતિનાં પણ હોય છે. જેમ—ઘી, પાણી, મોતી. વગેરે.

કેટલીક વખત વનસ્પતિની નર કે નારી જાતિ તરત માલમ પડતી નથી, તેમજ પ્રાણી અને વનસ્પતિ સિવાયનાં નામોમાં નર કે નારીની જાતિ હોતી નથી. ફક્ત તેવાં નામો રૂઢી પ્રમાણે નર કે નારીની પેઠે બોલાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ અને તે ઉપરથી તેની જાતિ નક્કી કરીએ છીએ. જેમ—પત્થર, શાહી, લેખણ વગેરે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૧.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **નારીજાતિનાં** નામો બતાવો.

૧ તે ગોઠવણ સારી હતી. ૨ છોકરાં ગાડીને વખતે ગયાં. ૩ સિસોટીનો અવાજ સાંભળ્યો. ૪ એક મધમાખી ગણગણતી હતી. ૫ તે છોકરાની મા ભલી છે. ૬ તે બાઇ પાણી ભરી પાછી આવી. ૭ કૂતરો નદીમાં પડ્યો. ૮ એ ટાંકણે સાકર ને કેરીનો મેળાપ થયો. ૯ શેરડીનો ગોળ બને છે. ૧૦ પેટીમાં લૂગડાં ભરો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૨.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **નારીજાતિનાં** નામોથી ભરો.

૧ તારી ... ક્યાં ગઇ છે? ૨ તમારી ... મને આપો. ૩ સુરત પાસે ... નદી છે ૪ મારી ... ઘેર નથી. ૫ તમારી ... સાચી છે. ૬ રંગીલદાસની ... કાળી છે. ૭ તમને સારી ... આવડે છે. ૮ ઘઉંની ... બને છે. ૯ મારી ... ઘણું દુઃખ આપે છે. ૧૦ દુધની ... બને છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૩.

માણસની જાતમાંથી જેને છેડે 'કવી' લાગે તેવાં પાંચ **નારીજાતિનાં** નામ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૪.

જનાવરની જાતમાંથી જેને છેડે 'કવી' લાગે તેવાં પાંચ **નારીજાતિનાં** નામ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૫.

પદાર્થની જાતમાંથી જેને છેડે 'કવી' લાગે તેવાં પાંચ **નારીજાતિનાં** નામ લખો.

પાઠ ૯ મો.

જાતિ.

---

(૩) નાન્યતર જાતિ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં નામ દેખાડો કે જેઓ **નર** કે **નારીની** પેઠે બોલતાં નથી, પણ તેઓને છેડે "કેવું" લગાડવાથી બોલતાં હોય.

૧ પેલું દેરૂં ઉંચું છે. ૨ મારૂં દફતર ફાટેલું હતું. ૩ લીંબુનો સ્વાદ ખાટો છે. ૪ તે કુંભારે એક ગધેડું લીધું. ૫ પેલું છોકરૂં શું ખાય છે? ૬ મારૂં ગાદલું નવું છે. ૭ નાળિયેરમાંથી ખોપરૂં નીકળે છે. ૮ માખણનું ઘી બને છે. ૯ મારૂં ઘર દૂર છે. ૧૦ તળાવ કરતાં સરોવર મોટું હોય છે.

વ્યાખ્યા—જે નામો નર કે નારીની પેઠે બોલાતાં નથી, પણ જેઓને છેડે 'કેવું' લગાડવાથી બોલાય છે તેને **નાન્યતર** જાતિ કહે છે.

સુચના—કેટલાંક નામ એવાં હોય છે કે તે નર કે નારી જાતિનાં છે એમ ચોકસ સમજાતું નથી, ત્યારે આપણે તેવાં નામની નાન્યતર જાતિ કહીએ છીએ. જેમ—છોકરો છે કે છોકરી એ બેમાંથી ચોકસ ન સમજાતું હોય, ત્યારે આપણે તેઓની જગાએ છોકરૂં બોલી નાન્યતર જાતિ વાપરીએ છીએ; તેમ સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો એકઠાં મળેલાં હોય ત્યારે તેઓને બદલે માણસો બોલી નાન્યતર જાતિ વાપરીએ છીએ. આવાં નામોને **સામાન્ય જાતિ** પણ કહે છે. કેટલાંક નાન્યતર જાતિના નામોને છેડે 'ઉ' આવે છે અને કેટલાંકને છેડે 'ઉ' આવતું નથી. જેમ—છોકરૂં, અધેડું, ઘોડું. વગેરેને છેડે 'ઉ' છે, અને સોપારી, મુંબઇ, કાશી. વગેરેને છેડે 'ઉ' નથી, છતાં તેઓ નાન્યતર જાતિનાં નામો છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૬.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **નાન્યતર** અને **સામાન્ય** જાતિનાં નામો બતાવો.

૧ એક શિયાળ હતું. ૨ એક સાબર પાણી પીતું હતું. ૩ તમારૂં ઘર મોટું છે. ૪ તે ગાય દૂધ આપે છે. ૫ પેલું બાળક રમુજી છે. ૬ ઘાસને મૂળીયાં હોય છે. ૭ વહાણને શઢ હોય છે. ૮ પેલું ઉંટ જલદી જાય છે. ૯ પક્ષી પાંખો વડે ઉડે છે. ૧૦ ત્યાં ઘણાં માણસ હતાં.

અભ્યાસ પાઠ ૩૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **નાન્યતર** જાતિનાં નામોથી ભરો:

૧ ખેતરમાં ... ચાય છે. ૨ આ ... રમુજી દેખાય છે. ૩ તે ભેંસ ... આપે છે. ૪ ઉંદરના ઘરને ... કહે છે. ૫ મસ્તી કરતાં તેના પગનું ... ભાંગ્યું. ૬ ... સ્વાદમાં ખારૂં છે. ૭ ... મૂળીયાં વડે ઉભું રહે છે. ૮ નાળિયેરીના ફળને ... કહે છે. ૯ હું ... પીઉં છું. ૧૦ મારૂં ... ચોકખું છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૮.

જેને છેડે 'કેવું' લાગે તેવાં પાંચ **નાન્યતર** જાતિનાં નામ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૯.

નાન્યતર જાતિનાં કોઇપણ પાંચ નામ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૦.

સામાન્ય જાતિનાં કોઇપણ પાંચ નામ લખો.

પાઠ ૧૦ મો.

વચન.

---

(૧) એક વચન.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવા શબ્દો દેખાડો કે જેમાં **એકપણાનો** અર્થ સમજાતો હોય, એટલે માત્ર એકજ માણસ, પ્રાણી કે વસ્તુ દેખાડતા હોય.

૧ રામશંકર ગયો. ૨ ગગનલાલે વાંચ્યું. ૩ છોકરો દોડ્યો. ૪ ઘર બાંધ્યું. ૫ દાખલો ખોટો છે. ૬ ટોપી ફાટેલી છે. ૭ ગાડી આવી. ૮ કૂતરો કરડે છે. ૯ તું આવજે. ૧૦ ડાબડામાં પેંડા છે.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દ એકજ માણસ, પ્રાણી કે વસ્તુ દેખાડતો હોય તેને **એક વચન** કહે છે.

સુચના—છોકરો આવ્યો, ઘોડો દોડ્યો, ચોપડી લીધી. આ વાક્યોમાં છોકરો, ઘોડો ને ચોપડી એ એકેક છે, એમ આપણે સમજી શકીએ છીએ; માટે છોકરો, ઘોડો, ને ચોપડી એ ત્રણેનું જુદું જુદું એક વચન કહેવાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૧.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **એક વચન**ના શબ્દો બતાવો.

૧ મોતીલાલ આવશે. ૨ મેં રોટલી ખાધી. ૩ તું પાઠ વાંચ. ૪ તે ગાડીમાં બેઠો. ૫ ઝાડ પડ્યું. ૬ તે પોપટ લીલો છે. ૭ દેવશંકર ફડા લાવ્યો. ૮ કપડાંને પેટીમાં મૂકો. ૯ જમશેદે કાગળો લખ્યા. ૧૦ ચકલીએ ઈંડાં મૂક્યાં.

અભ્યાસ પાઠ ૪૨.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **એક વચનનાં** નામોથી ભરો.

૧ મોહનલાલે ... વાંચ્યો. ૨ ... લૂગડાં શીવ્યાં. ૩ ... બે શીંગડાં હોય છે. ૪ નિશાળીયા ... બેઠા છે. ૫ તારો ... મને બતાવ. ૬ ... ચોરને પકડયો. ૭ મારો ... ફાટેલો છે. ૮ આ તેનો પાળેલો ... છે. ૯ જયાનંદની ... ભલી છે. ૧૦ વૈદે ... આપી.

અભ્યાસ પાઠ ૪૩.

એક વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **નામો** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૪.

એક વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **સર્વનામ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૫.

એક વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **ક્રિયાપદ** લખો.

પાઠ ૧૧ મો.

વચન.

(૨) **બહુ વચન.**

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવા શબ્દો દેખાડો કે જેમાં એકથી **વધારેપણાનો** અર્થ સમજાતો હોય, અથવા એક કરતાં વધારે માણસ, પ્રાણી કે વસ્તુ દેખાડતા હોય.

૧ તમે દાખલા ગણ્યા. ૨ મોહનનાં લૂગડાં મેલાં છે. ૩ છોકરાઓને મીઠાઇ મળશે. ૪ તે ઘરમાં માણસો રહે

છે. ૫ પક્ષીને પાંખો હોય છે. ૬ આ કોથળીમાં રૂપીઆ છે. ૭ વાંદરાં અટકચાળાં હોય છે. ૮ તે માણસના દિકરા ભલા છે. ૯ તલાવમાં માછલાં હોય છે. ૧૦ દરિયામાં વહાણો ચાલે છે.

વ્યાખ્યા—જે શબ્દથી એકથી વધારેપણાનો અર્થ સમજાતો હોય, અથવા જે એક કરતાં વધુ માણસ, પ્રાણી કે વસ્તુ દેખાડતો હોય તેને **બહુ વચન** કહે છે.

સુચના—છોકરો બેઠો, કાગળ લખ્યો, પત્થર ફેંક્યો. આ વાક્યોના શબ્દો એકપણાનો અર્થ બતાવે છે, અને છોકરા બેઠા, કાગળો લખ્યા, પત્થરો ફેંક્યા. આ વાક્યોના શબ્દો એકથી વધારેપણું બતાવે છે, માટે આ વધારેપણું બતાવનારા શબ્દો બહુ વચનના કહેવાય.

કેટલાંક નામ કે સર્વનામમાં એકપણાનો અર્થ હોય છે, છતાં માનમાં તેઓને બહુ વચનમાં બોલાય છે. જેમ—બાપા આવ્યા, માંસી ગયાં, આમાં બાપા અને માસીમાં એકપણાનો અર્થ રહેલો છે, છતાં માનમાં તેઓનું બહુ વચન કહેવાય છે, અને તે, તેમનાં ક્રિયાપદ 'આવ્યાં, ગયાં' એ ઉપરથી ખુલ્લું સમજાય છે.

કેટલાંક નામમાં વધારેપણાનો અર્થ હોય છે, છતાં તેઓ એક વચનમાંજ રહે છે. જેમ-ઘી, દૂધ, ખાંડ, તેલ, બાજરો વગેરે.

કેટલાંક સર્વનામ જેવાં કે-હું, તું, તે. માં એકપણાનો અર્થ રહેલો છે; તેઓની જગાએ માનમાં અનુક્રમે હમે, તમે, તેઓ. એમ બહુ વચનમાં બોલાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૬.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી બહુ વચનના શબ્દો બતાવો.

૧ છોકરાઓ હારમાં ઉભા છે. ૨ મારી ચોપડીઓ નવી છે. ૩ ઝાડ ઉપર પાંદડાં હોય છે. ૪ ટાટના કાગળો

બને છે. ૫ સુથારે ખુરશીઓ બનાવી. ૬ માણસો દોડી આવ્યાં. ૭ મારાં લૂગડાં ચોકખાં છે. ૮ તમારા ભાઇઓ ભલા છે. ૯ તમને વાતો કરતાં આવડે છે. ૧૦ ઘરનાં બારણાં ઉઘાડાં છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૭.

નીચેનાં વાકયોમાં ખાલી જગાઓ બહુ વચનનાં નામ અથવા સર્વનામથી ભરો.

૧ ... આજે મોડા આવ્યા. ૨ ... બેસી જાઓ. ૩ એ ... ભાગેલી છે. ૪ ... ફરવા જઇશું. ૫ મારા ... ખરા છે. ૬ ચા માટે પ્યાલાં ને ... જોઇશે. ૭ જમશેદે પહેરેલાં ... ઝીણાં છે. ૮ દરિયામાં ... ચાલે છે. ૯ અમારા ... પાછા આપો. ૧૦ પુસ્તકશાળામાં ... વાંચવાનાં હોય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૮.

બહુ વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **નામ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૯.

બહુ વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **સર્વનામ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૦.

બહુ વચનમાં હોય તેવાં પાંચ **ક્રિયાપદ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૧.

એક વચનનાં પાંચ **નામ** લખી તેનું **બહુ વચન** કરો.

પાઠ ૧૨ મો.

વિભક્તિ અને અર્થ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી *એવા **પ્રત્યય*** દેખાડો કે જેઓને એક નામનો બીજા નામની કે ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ બતાવવા માટે જોડવામાં આવતા હોય.

૧ સિપાઇ ચોરને મારે છે. ૨ બાળકને રમત ગમે છે. ૩ તે છોકરાએ પિતાની આજ્ઞા માની. ૪ ગંગાને માટે

---

* વિભક્તિના પ્રત્યય આમાં 'પ્રત્યય' શબ્દ દરેક ગુજરાતી નિશાળોમાં એક સાધારણ શબ્દ થઇ પડેલો છે. અને છોકરાઓ તે સમજી શકે છે. 'વિભક્તિના પ્રત્યય' ને બદલે કોઇ વ્યાકરણ કર્તાઓએ બીજા શબ્દ વાપર્યા હોય એવું મારી જાણમા નથી. પ્રત્યય એટલે અંત્યાક્ષરો. 'અંત્યાક્ષર' આ શબ્દ 'પ્રત્યય' કરતાં પણ અઘરો છે. 'પ્રત્યય' શબ્દ બે રીતે વપરાય છે અને તેનો સરળ ભાષામાં નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય છે. (૧) વિભક્તિના પ્રત્યય એટલે નામ કે સર્વનામને છેડે આવનાર અક્ષર પણ એ અક્ષરોને નામ કે સર્વનામના શબ્દથી છુટા પાડી તેમનો અર્થ કરી શકાતો નથી. જેમ—છોકરાને, છોકરાએ, છોકરાને **માટે**, છોકરા**થી**, છોકરા**નો** અને છોકરા**માં**. આમાં 'ને, એ, ને માટે, થી, નો, માં' વગેરે વિભક્તિના પ્રત્યયો છે તેમનો જુદો અર્થ કરી શકાતો નથી. (૨) શબ્દને છેડે બીજા આવનારા શબ્દ જેવા અક્ષરો કે જેઓને છુટા પાડવાથી તેમનો અર્થ થઈ શકે છે. જેમ—દાનેશમંદ, અક્કલમંદ એમાં 'મંદ' પ્રત્યય છે અને તેનો અર્થ 'વાળો' એવો થાય છે. અરબસ્તાન, હિંદુસ્થાન એમાં 'સ્તાન' અને 'સ્થાન' પ્રત્યયો છે અને તેમનો અર્થ 'જગા' એવો થાય છે. નયન, ઉતરાયન એમાં 'અન્' પ્રત્યય છે અને તેનો અર્થ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય એવો થાય છે. દર્શનિક, ઐચ્છિક, ઐતિહાસિક એમાં 'ઇક' પ્રત્યય છે અને તેનો અર્થ 'વાળો' એવો થાય છે. ઉપર બીજી જાતના શબ્દોમાં પ્રત્યયોને છુટા પાડવાથી તેનો જુદો અર્થ થાય છે.

ચોપડી લાવીશ. ૫ ઘોડાને સારૂ ચણા જોઇશે. ૬ તાવથી શરીર ગરમ છે. ૭ રાજાનો કુંવર ભલો છે. ૮ નદીનું પાણી મીઠું છે. ૯ રામશંકરની ચોપડી ફાટેલી છે. ૧૦ આ ગામમાં સારાં માણસો વસે છે.

વ્યાખ્યા—એક નામનો બીજા નામની કે ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ બતાવવા માટે જે પ્રત્યયો જોડવામાં આવે છે તેને **વિભક્તિ** કહે છે.

સુચના—રાજાનો કુંવર એમાં 'રાજા' અને 'કુંવર' એ બે નામો વચ્ચેનો સંબંધ 'નો' **પ્રત્યય** વડે માલમ પડે છે, પણ રાજા કુંવર એમ બોલવાથી તે બે નામો વચ્ચેનો સંબંધ જણાતો નથી. તેમજ રામશંકર ટોપી છે એમાં કાંઈ અર્થ કે સંબંધ જણાતો નથી, પણ રામશંકરની ટોપી છે એમ કહીએ ત્યારેજ રામશંકર અને ટોપી એ બે નામો વચ્ચેનો સંબંધ 'ની' વડે સમજાય છે. વળી ગોળી માર્યો એમ કહેવાથી કાંઇ અર્થ સમજાતો નથી, પણ ગોળીએ માર્યો અથવા ગોળીથી માર્યો એમ કહીએ ત્યારે ગોળી (નામ) અને માર્યો (ક્રિયાપદ) વચ્ચેનો સંબંધ 'થી' વડે માલમ પડે છે. વળી 'તેઓ ટોપી' એમ કહેવાથી કાંઇ અર્થ સમજાતો નથી, પરંતું તેઓની ટોપી એમ કહીએ ત્યારે તેઓ (સર્વનામ) અને ટોપી (નામ) વચ્ચેનો સંબંધ 'ની' વડે સમજાય છે. આ પ્રમાણે નામનો અથવા સર્વનામનો નામ અને ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ બતાવવાને કેટલાક પ્રત્યયો નામ કે સર્વનામને છેડે લગાડવામાં આવે છે તે વિભક્તિના પ્રત્યયો છે. આવી વિભક્તિઓ સાત છે. (૧) પ્રત્યય નથી, (૨) ને, (૩) એ, (૪) ને વાસ્તે-સારૂ-માટે, (૫) થી-થકી, (૬) નો-ની-નું-નાં-ના, (૭) માં.

ઉપરની સાતે વિભક્તિઓ નામ અને સર્વનામને એક વચન અને બહુ વચનના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે લાગે છે. પહેલી વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી, માટે જે નામ કે સર્વ-નામને છેડે પ્રત્યય હોતો નથી તેની પહેલી વિભક્તિ સમજવી. જેમ છોકરો, ગામ, હું, તું, વગેરે.

'છોકરો' એ નામને સાતે વિભક્તિઓ નીચે પ્રમાણે લગાડી શકાય છે.

છોકરો (નામ).

વિભક્તિ.	એક વચન.	પ્રત્યય.	બહુ વચન.	પ્રત્યય.
(૧)	છોકરો	...	છોકરા, છોકરાઓ.	...
(૨)	છોકરા	ને.	છોકરા છોકરાઓ	ને.
(૩)	છોકરે (એમાં છેડે 'એ' રહેલો છે). છોકરા	એ.	છોકરા છોકરાઓ	એ.
(૪)	છોકરા	ને માટે, વાસ્તે, સારૂ.	છોકરા છોકરાઓ	ને માટે, વાસ્તે, સારૂ.
(૫)	છોકરા	થી, થકી.	છોકરા છોકરાઓ	થી, થકી.
(૬)	છોકરા	નો, ની, નું, ના, નાં.	છોકરા છોકરાઓ	નો, ની, નું, ના, નાં.
(૭)	છોકરા	માં.	છોકરા છોકરાઓ	માં.

ઉપર પ્રમાણે નામના બીજા દાખલાઓ લઇ તે દરેકને ઉપર પ્રમાણે સાતે વિભક્તિઓ લગાડતાં શીખવવું.

સાતે વિભક્તિઓના અર્થ એટલે તે કયા કયા અર્થમાં વપરાય છે તે નીચે પ્રમાણે.

પહેલી વિભક્તિ (...).

કર્ત્તા, કર્મ, સંબોધન અને પરિમાણ વગેરે જણાવનારા શબ્દને પહેલી વિભક્તિ હોય છે; જેમ—

કર્ત્તા—(ક્રિયાનો કરનાર) છોકરો દોડે છે. એમાં 'છોકરો' ૧ લી વિ. કર્ત્તાના અર્થમાં છે.

કર્મ—(ક્રિયા જેના ઉપર લાગુ પડે તે.) છોકરે ચોપડી વાંચી. એમાં 'ચોપડી' ૧ લી વિ. કર્મના અર્થમાં છે.

સંબોધન—(અમુકને સંબોધીને કહેવું) ગોર મહારાજ, મહેતાજી સાહેબ. એમાં 'માહારાજ, સાહેબ' ૧ લી વિ. સંબોધનના અર્થમાં છે.

પરિમાણ—(માપ) બે પ્યાલા દૂધ પીધું. એમાં 'બે પ્યાલા' ૧ લી વિ. પરિમાણના અર્થમાં છે.

બીજી વિભક્તિ (ને).

કર્મ અને સંબંધાર્થે બીજી વિભક્તિ આવે છે.

કર્મ—(ક્રિયા જેના ઉપર લાગુ પડે તે) શેઠ નોકરને બોલાવે છે. એમાં 'નોકરને' બીજી વિ. કર્મના અર્થમાં છે.

સંબંધાર્થ—(સગાઇ કે કબજો બતાવે) રાજાને બે કુંવર છે. એમાં 'રાજાને' બીજી વિ. સંબંધાર્થમાં છે.

ત્રીજી વિભકિત (એ).

કર્ત્તા, કરણ, કારણ, પરિમાણ, મૂલ, અંગવિકાર, સાહિત્ય અને અધિકરણ વગેરે જણાવનારા શબ્દને ત્રીજી વિભક્તિ હોય છે.

કર્ત્તા—(ક્રિયાનો કરનાર) છોકરે ચોપડી વાંચી. એમાં 'છોકરે' ત્રીજી વિ. કર્ત્તાના અર્થમાં છે.

કરણ—(હથિયાર) સિપાઇએ ચોરને ગોળીએ માર્યો. એમાં 'ગોળીએ' ત્રીજી વિ. કરણના અર્થમાં છે.

કારણ—(સબબ–હેતુ) તાવે માથું દુખે છે. એમાં 'તાવે' ત્રીજી વિ. કારણના અર્થમાં છે.

પરિમાણ—(માપ) ઘોડો ઘડીએ ગાઉ ચાલે છે. એમાં 'ઘડીએ' ત્રીજી વિ. પરિમાણના અર્થમાં છે.

મૂલ—(કિંમત) નારંગી ત્રણ રૂપીએ ડઝન મળે છે. એમાં 'રૂપીએ' ત્રીજી વિ. મૂલના અર્થમાં છે.

અંગવિકાર—(શરીરની ખોડ) તે છોકરો પગે લંગડો છે. એમાં 'પગે' ત્રીજી વિ. અંગવિકારના અર્થમાં છે.

સાહિત્ય—(સોબત) પેલો રાજા બસેં ઘોડે આવ્યો. એમાં 'ઘોડે' ત્રીજી વિ. સાહિત્યના અર્થમાં છે.

અધિકરણ—(જગા) ખીંટીએ ટોપી ભેરવ. એમાં 'ખીંટીએ' ત્રીજી વિ. જગાના અર્થમાં છે.

ચોથી વિભક્તિ (ને).

સંપ્રદાન—(ખેરાતમાં આપવું) રાજા બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપે છે. એમાં 'બ્રાહ્મણને' ચોથી વિ. સંપ્રદાનના અર્થમાં છે.

આ સિવાય ચોથી વિભક્તિ માટે, સારૂ, વાસ્તે. વગેરે શબ્દયોગી અવ્યયની પહેલાં વપરાય છે. જેમ—છોકરાને માટે, ગંગા બહેનને સારૂ, રામશંકરને વાસ્તે આ વાક્યોમાં 'માટે, સારૂ, વાસ્તે.' આ શબ્દયોગી અવ્યયોની પહેલાં ચોથી વિ. નો 'ને' આવેલો છે.

પાંચમી વિભક્તિ (થી–થકી).

અપાદાન (એટલે અવધિ, વિયોગ, ન્યુનાધિકતા), કરણ, અને કારણ વગેરે જણાવનારા શબ્દને પાંચમી વિ. હોય છે.

અવધિ—(છેટું) મુંબાઇથી સુરત એકસો બાસેંઠ માઇલ કહેવાય છે. એમાં 'મુંબાઇથી' પાંચમી વિ. અવધિના અર્થમાં છે.

વિયોગ—(જુદા પડવું) હું મુંબાઇથી નીકળ્યો. એમાં 'મુંબાઇથી' પાંચમી વિ. વિયોગના અર્થમાં છે.

ન્યુનાધિકતા—(નાનું મોટું બતાવવું) સુરતથી મુંબઇ મોટું છે. એમાં 'સુરતથી' પાંચમી વિ. ન્યુનાધિકતાના અર્થમાં છે.

કરણ—(હથિયાર) સિપાઇએ વાઘને ભાલાથી માર્યો. એમાં 'ભાલાથી' પાંચમી વિ. કરણના અર્થમાં છે.

કારણ—(સબબ) તાવથી શરીર કંપે છે. એમાં 'તાવથી' પાંચમી વિ. કરણના અર્થમાં છે.

છઠ્ઠી વિભક્તિ (નો, ની, નું, નાં, ના.)

ધણી જાતના સંબંધ દેખાડવામાં છઠ્ઠી વિભક્તિ આવે છે.

સંબંધ—(સગાઇ, કબજો) રાજાનો કુંવર, મગનલાલની ચોપડી, નદીનું માછલું. એમાં 'રાજાનો, મગનલાલની, નદીનું' છઠ્ઠી વિ. સંબંધના અર્થમાં છે.

સાતમી વિભક્તિ (માં).

ઠેકાણું જણાવનારા શબ્દને સાતમી વિભક્તિ હોય છે.

ઠેકાણાર્થે—(જગા) ઘરમાં જા: એમાં 'ઘરમાં' સાતમી વિ. ઠેકાણાના અર્થમાં છે.

ઉપર પ્રમાણે સાતે વિભક્તિઓના અર્થ જુદા જુદા દાખલાઓ વડે સમજાવવા.

અભ્યાસ પાઠ ૫૨.

નીચેનાં વાકયોમાંનાં નામોને છેડે આવેલા પ્રત્યયો કઇ કઈ વિભક્તિના છે તે બતાવો.

૧ સોરાબને ઘેર મગનલાલ જશે. ૨ તમારૂં નામ શું ? ૩ હું બાગમાં જઇશ. ૪ દેવશંકરને માટે દૂધ લાવો. ૫ ગરમીથી માથું દુખે છે. ૬ ખેડૂતો હળવડે ખેડે છે. ૭ તે માણસને બે દિકરા છે. ૮ રાજાનો કુંવર શાણો છે. ૯ નદીમાં માછલાં હોય છે. ૧૦ તેઓ સુરતથી આવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૩.

નીચેનાં વાકયોમાંનાં નામોને છેડેની ખાલી જગાઓ વિભક્તિઓના પ્રત્યયોથી ભરો.

૧ નદી... પાણી છે. ૨ જયાનંદ... દાખલા ખરા છે. ૩ સિપાઇ... વાઘને માર્યો. ૪ દેવશંકર... નકશો છે. ૫ જહાંગીર... માટે દવા લાવો. ૬ મોહન... લખાશે નહિ. ૭ તલાવ... પાણી નથી. ૮ દરિયા... પાણી ખારૂં છે. ૯ તેઓ કલકત્તે... અહીં આવશે. ૧૦ તમારી ચોપડી જહાંગીર... આપો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૪.

ચોપડી, ટોપી અને ઘોડો એ નામોને એક વચન અને બહુ વચનમાં સાતે વિભક્તિઓ લગાડો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૫.

એકથી સાતે વિભક્તિઓ કયા કયા અર્થમાં વપરાય છે તે દાખલા સાથે લખો.

પાઠ ૧૩ મો.

સર્વનામના પ્રકાર.

---

(૧) પહેલો પુરૂષ સર્વનામ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં સર્વનામ દેખાડો કે તે બોલનાર પોતાનાંજ નામની જગાએ એટલે પોતાના નામને બદલે વાપરતાં હોય.

૧ હું તમને ચોપડી આપીશ. ૨ તમારો કોથળો હું લઇશ. ૩ તમે મારે ઘેર આવજો. ૪ અમે જમીને આવીશું. ૫ મારા મામા ગાડી લાવશે. ૬ આપણે બગીચામાં રમીશું. ૭ મને ચા ભાવતી નથી. ૮ મેં દૂધ પીધું છે. ૯ મારે માટે ગાડીની જરૂર નથી. ૧૦ મારામાં અશકિત વધતી જાય છે.

વ્યાખ્યા—બોલનાર પોતાનાજ નામની જગાએ એટલે પોતાના નામને બદલે જે શબ્દ વાપરે છે તે શબ્દને **પહેલો પુરૂષ** સર્વનામ કહે છે.

સુચના—બોલનાર પોતાના નામની જગાએ સર્વનામ વાપરવાને બદલે પોતાનુંજ નામ વાપરે તો તે સાંભળનારને ઠીક લાગતું નથી, ને તેનો અર્થ જુદોજ થઇ જાય છે એટલે તે વાક્ય ખોટું પડે છે. જેમ બોલનારનું નામ જાણો કે મોતીલાલ હોય, હવે મોતીલાલ દૂધ પીવાનું કહેતો હોય તો 'હું દૂધ પીશ' તેને બદલે '**મોતીલાલ** દૂધ પીશ' એમ બોલે તો તે સાંભળનારને ઠીક લાગે નહિ અને એ વાક્ય ખોટું કહેવાય. "મોતીલાલ દૂધ પીશે' એમ મોતીલાલ પોતે બોલે તો સાંભળનાર બોલનાર માણસથી 'મોતીલાલ' કોઇ જુદોજ માણસ હશે એમ સમજે.

આમ ખરા અર્થને બદલે જુદોજ અર્થ થઇ જાય અને વાક્ય ખોટું પડે છે, માટે નીચે પ્રમાણે બોલનારે પોતાના નામની જગાએ સર્વનામના શબ્દો વાપરી બોલવું જોઇએ.

હું દૂધ પીશ. એમાં બોલનાર પોતાના નામની જગાએ 'હું' વાપરે છે; મને પેંડા આપો. એમાં બોલનાર પોતાના નામની જગાએ 'મને' વાપરે છે અને મારી ચોપડી છે. એમાં બોલનાર પોતાના નામની જગાએ 'મારી' વાપરે છે; માટે આ વાક્યોમાં 'હું', મને અને મારી' એ પહેલો પુરૂષ સર્વનામ કહેવાય.

પહેલો પુરૂષ સર્વનામ 'હું' નાં એક વચન અને બહુ વચનમાં સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

'હું' પહેલો પુરૂષ સર્વનામ.

વિભકિત.	એક વચનનાં રૂપ.	બહુ વચનનાં રૂપ.
૧	હું	હમે–અમે.
૨	મને	હમને–અમને.
૩	મેં	હમે-હમોએ. અમે–અમોએ.
૪	મારે માટે–વાસ્તે સારૂ.	હમારે માટે–વાસ્તે–સારૂ. અમારે માટે–વાસ્તે–સારૂ.
૫	મારાથી–થકી.	હમારાથી-થકી. અમારાથી–થકી.
૬	મારો–રી–રૂ–રાં.	હમારો-રી–રૂ–રાં. અમારો–રી–રૂ–રાં.
૭	મારામાં.	હમારામાં–અમારામાં.

બોલનાર એક કરતાં વધારે હોય તો પોતાનાં સામટાં નામોને બદલે આપણ, આપણો, આપણી, આપણું એમ બહુ વચનના બોલ વાપરે છે. જેમ—આપણી નિશાળ. આમાં બોલનાર પોતાનાં નામોની જગાએ 'આપણી' વાપરે છે અને

બોલનારના પક્ષમાં એકથી વધુ માણસની સંખ્યા હોય તેમ સમજાય છે, માટે 'આપણી' એ પહેલો પુરૂષ સર્વનામ બહુ વચનનું રૂપ છે. અને આપણી, આપણો, આપણું એ આપણ ઉપરથી થયેલા શબ્દો છે. જેમ—આપણો બગીચો, આપણી નિશાળ, આપણું ઘર વગેરે.

સર્વનામને નામની પેઠે વિભકિતના પ્રત્યયો લાગે છે, પણ કેટલાક શબ્દોમાં બોલવાની રૂઢી પ્રમાણે ફેરફાર કરવો પડે છે. 'હું' ની બીજી વિભકિત 'હુંને' નહિ પણ 'મને' બોલવાની રૂઢી છે, તેમ ત્રીજી વિભકિત 'હુંએ' નહિ પણ 'મેં' બોલવાની રૂઢી છે. માટે સર્વનામને વિભકિતઓ લગાડતાં તેના રૂપને બોલવાની રૂઢી પ્રમાણે બોલવાં.

પહેલા અને બીજા પુરૂષ સર્વનામને એક વચન અને બહુ વચનમાં છઠ્ઠી વિભકિતના 'નો, ની, નું, ના, નાં.' પ્રત્યયોને બદલે 'રો, રી, રૂ, રા, રાં' વપરાય છે તે ખાસ યાદ રાખવું. પહેલો પુ. સર્વનામના એક વચનના રૂપમાં હુંનો, હુંની, હુંનું વગેરેને બદલે અનુક્રમે મારો, મારી, મારૂં. અને બહુ વચનના રૂપમાં હમારો, હમારી, હમારૂં થાય છે. તેમજ બીજો પુરૂષ સર્વનામના એક વચનના રૂપમાં તુંનો, તુંની, તુંનું ને બદલે તારો, તારી, તારૂં અને બહુ વચનમાં તમારો. તમારી, તમારૂં થાય છે.

સર્વનામને જે નામની જગાએ મૂકવામાં આવ્યું હોય છે તે નામ પ્રમાણે તે સર્વનામની જાતિ થાય છે. જેમ—છોકરી આવશે તેને બદલે તે આવશે એમ બોલીએ, તો આ વાકયોમાં 'છોકરી' ને બદલે 'તે' સર્વનામ વાપરેલું છે માટે 'તે' ની 'છોકરી' પ્રમાણે નારી જાતિ થાય છે. વળી છોકરો આવશે તેને બદલે તે આવશે એમ હોય, તો 'તે' ની નર જાતિ થાય છે. કારણકે 'તે' સર્વનામ 'છોકરો' નર જાતિને બદલે મૂકેલું છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૬.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **પહેલો પુરૂષ** સર્વનામના શબ્દો બતાવો.

૧ મને બરફી ભાવે છે. ૨ મારી ચોપડી સારી છે. ૩ હું વહેલો આવીશ. ૪ મારે માટે બે ચોપડીઓ જોઇશે. ૫ મારાથી દુખ ખમાતું નથી. ૬ અમારામાં હોંશિયાર છોકરાઓ છે. ૭ હમને ઘેર પહોંચાડો. ૮ અમારાથી ત્યાં જવાશે નહિ. ૯ મેં ચાર દાખલા ગણ્યા. ૧૦ અમે આવતા હતા.

અભ્યાસ પાઠ ૫૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **પહેલા પુરૂષ સર્વનામના** એક કે બહુ વચનના શબ્દ મૂકી ભરો.

૧ ... રોટલી ખાઇશું. ૨ તે છોકરે ... લાકડી મારી. ૩ ... ઘેર જાઉં છું. ૪ ... બરફી ખાઉં છું. ૫ ... નામ રંગીલદાસ છે. ૬ તેનું દુખ ... ખમાતું નથી. ૭ તમે ને ... સાથે જઇશું. ૮ ... તમને કાગળ લખ્યો હતો. ૯ ... ત્યાં શું કામ છે? ૧૦ ... દાખલા ગણ્યા.

અભ્યાસ પાઠ ૫૮.

પહેલા પુરૂષ સર્વનામનાં **સાતે વિભક્તિઓમાં એક વચન** અને **બહુ** વચનનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૯.

'આપણ' સર્વનામનાં **સાતે વિભક્તિઓનાં** રૂપ લખો

પાઠ ૧૪ મો.

સર્વનામના પ્રકાર.

બીજો પુરૂષ સર્વનામ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં **સર્વનામ** દેખાડો કે બોલનાર જેની સાથે વાત કરતો હોય તે માણસના નામને બદલે વપરાતાં હોય.

૧ મોતીલાલ, તમે તેઓને બોલાવજો. ૨ છગનલાલ, તારી ચોપડી મને આપ. ૩ જગુભાઇ, તમારી સાથે બહેનને લાવજો. ૪ ગાંડાભાઇ, તમને શું ભાવે છે? ૫ ગુરૂદેવ, આપે મારા ઉપર કૃપા કરી છે. ૬ જયાનંદ, તમે તે વાત નાના ભાઇને કરી હતી? ૭ સોરાબજી, મને તમારૂ ઘર બતાવજો. ૮ રામશંકર, તારામાં ઘણી અક્કલ છે. ૯ બુલાખી, તું મારે ઘેર આવજે. ૧૦ બબુભાઈ, હું તને ખાવાનું આપીશ.

વ્યાખ્યા—બોલનાર જેની સાથે વાત કરતો હોય તે માણસના નામને બદલે જે શબ્દ વાપરે છે તેને **બીજો પુરૂષ સર્વનામ** કહે છે.

સુચના—તું જા, તમે બેસો, તારૂ કામ નથી. આ વાક્યોમાં બોલનાર જેની સાથે વાત કરે છે તે માણસના નામને બદલે 'તું, તમે, તારૂં' વગેરે શબ્દો વાપરે છે માટે 'તું, તમે, તારૂં' એ બીજો પુરૂષ સર્વનામ છે.

બોલનાર કેટલીક વખત 'તું' ની જગાએ માન આપવાને બહુ વચનમાં 'તમે' કે 'આપ' વાપરે છે. જેમ—તું કરીશ. માનમાં તમે કરશો અથવા આપ કરશો. આવી રીતે માનમાં 'તું' ને બદલે 'તમે' અથવા 'આપ' વપરાય છે.

બીજો પુરૂષ સર્વનામ 'તું' નાં એક વચન અને બહુ વચનમાં સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

'તું' બીજો પુરૂષ સર્વનામ.

વિભક્તિ.	એક વચનનાં રૂપ.	બહુ વચનનાં રૂપ.
૧	તું.	તમે.
૨	તને.	તમને.
૩	તેં.	તમે, તમોએ.
૪	તારે માટે-વાસ્તે-સારૂ.	તમારે માટે-વાસ્તે-સારૂ.
૫	તારાથી-થકી.	તમારાથી-થકી.
૬	તારો-રી-રૂ-રાં-રા.	તમારો-રી-રૂ-રાં-રા.
૭	તારામાં.	તમારામાં.

અભ્યાસ પાઠ ૬૦.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **બીજો પુરૂષ** સર્વનામના શબ્દો બતાવો.

૧ હું ને તું બંને જઇશું. ૨ હમે તમને બોલાવીશું. ૩ મારા પૈસા તમે ગણ્યા હતા. ૪ મેં તારી ચોપડી જોઇ નથી. ૫ તેં મને તો કંઇ આપ્યું નથી. ૬ હમે તારે માટે રમકડાં લાવીશું. ૭ તારાથી એ કામ બનશે. ૮ તારામાં ઘણું ડહાપણ છે. ૯ તમારાથી એ કામ બને તો ઠીક. ૧૦ તમારામાં તે ખામી હોય!

અભ્યાસ પાઠ ૬૧.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **બીજો પુરૂષ** સર્વનામના એક કે બહુ વચનના શબ્દો મૂકી ભરો.

૧ હું ... ચોપડી આપીશ. ૨ ... વહેલા આવજો. ૩ ... એ કામ બનશે. ૪ આ દાખલો ... કોણ

શીખવશે? ૫ ... ક્યારે પધારશો? ૬ ... નકશો મને આપો. ૭ ... રોજ ફરવા જજો. ૮ ત્યાં ... શું કામ છે? ૯ ... પાઠ વાંચ્યો. ૧૦ ... માટે મહેનત કરીશ.

અભ્યાસ પાઠ ૬૨.

બીજો પુરૂષ સર્વનામનાં સાતે વિભક્તિઓમાં એક વચન અને બહુ વચનનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૬૩.

'આપ' બીજો પુરૂષ સર્વનામનાં સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ લખો.

પાઠ ૧૫ મો.

સર્વનામના પ્રકાર.

ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં **સર્વનામ** દેખાડો કે બોલનાર જે ત્રીજા માણસના વિષે વાત કરતો હોય તે **ત્રીજા માણસના નામને બદલે વપરાતાં હોય.**

૧ હું તમને તેઓની (દયારામની) હકીકત કહીશ. ૨ તેઓને (મોતીલાલને) બોલવવા હું તમને કહેતો નથી. ૩ તમે તેની (નારાયણની) ચોપડી લેતા નહિ. ૪ તેઓને માટે (રામલાલને માટે) મારે આવવું પડ્યું. ૫ તેણે (રમણલાલે) મને ટીકીટના પૈસા આપેલા છે.

૬ આપણે તેઓને (ચંપકલાલને) ઘેર જઈશું. ૭ તેનું (ચુનીલાલનું) માથું દુખે છે. ૮ તેણે (છગનલાલે) ગાડીમાં મુસાફરી કરી હતી. ૯ હું તો તેને (પ્રાણલાલને) રોજ ચાહુ છું. ૧૦ હું તેઓને માટે (દેવશંકરને માટે) દવા લાવીશ.

વ્યાખ્યા—બોલનાર બીજા માણસની આગળ ત્રીજા માણસના વિષે વાત કરતાં ત્રીજા માણસના નામને બદલે જે શબ્દો વાપરે છે તેને **ત્રીજો પુરૂષ** સર્વનામ કહે છે.

સુચના—હું તમને તેઓની હકીકત કહીશ. આ વાકયમાં બોલનાર પોતાના નામને બદલે 'હું' જેની આગળ વાત કરે છે તેના નામને બદલે 'તમને' અને જે ત્રીજા માણસના વિષે વાત કરે છે તે ત્રીજા માણસના નામને બદલે 'તેઓની' શબ્દ વાપરે છે. માટે 'તેઓની' એ ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ છે. તેમજ હું તને તેનું ઘર બતાવીશ. એ વાકયમાં 'તેનું' ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ છે.

આ સિવાય 'પોતે' અને 'કોણ' બીજાં સર્વનામ છે તે તમે શીખી ગયા છો. 'પોતે' સર્વનામ ત્રણે પુરૂષમાં વપરાય છે, જેમ હું પોતે, તું પોતે, અને તે પોતે 'કોણ' સર્વનામ ત્રીજા પુરૂષમાં વપરાય છે. મારી સાથે કોણ હતું ? એ વાકયમાં બોલનાર બીજા માણસ આગળ ત્રીજાના નામને બદલે 'કોણ' સર્વનામ વાપરે છે, માટે 'કોણ' ત્રીજો પુ. સર્વનામ છે. પોતે અને કોણ સર્વનામને નામની પેઠેજ વિભકિતઓના પ્રત્યયો લાગે છે.

ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ 'તે' નાં એક વચન અને બહુ વચનમાં સાતે વિભકિતઓનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

'તે' ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ.

વિભક્તિ.	એક વચનનાં રૂપ.	બહુ વચનનાં રૂપ.
૧	તે.	તેઓ.
૨	તેને.	તેઓને.
૩	તેણે.	તેમણે–તેઓએ.
૪	તેને માટે–વાસ્તે–સારૂ.	તેમને માટે–વાસ્તે–સારૂ.
		તેઓને માટે–વાસ્તે–સારૂ.
૫	તેથી.	તેઓથી.
૬	તેનો–ની–નું–નાં–ના.	તેમનો–ની–નું–નાં–ના.
		તેઓનો–ની–નું–નાં–ના.
૭	તેમાં	તેઓમાં.

અભ્યાસ પાઠ ૬૪.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **ત્રીજો પુરૂષ** સર્વનામના શબ્દો બતાવો.

૧ તમે તેઓને બોલાવજો. ૨ હું તેને સાથે લાવીશ. ૩ તેણે મને લાકડી મારી. ૪ તેઓએ તમને શું આપ્યું? ૫ તમે તેનું નામ આપો. ૬ તેમના ઘરમાં ઘણી ચીજો છે. ૭ મારાથી તેમની સાથે જવાનું બનશે નહિ. ૮ તે ચા પીતો નથી. ૯ તેઓ જલદી આવશે. ૧૦ તેનામાં શું ખામી છે તે બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૬૫.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી ખાલી જગાઓ **ત્રીજો પુરૂષ** સર્વનામના એક કે બહુ વચનના શબ્દો મૂકી ભરો.

૧ મારી ને તમારી ચા ... પી ગયો. ૨ તમે ... બોલાવજો. ૩ ... મારી ચોપડીમાં લખશે. ૪ મારે

ઘેર તમે ... લઇ આવજો. ૫ ... માએ તમને શું આપ્યું? ૬ તમને ... નામ યાદ છે? ૭ મારી સાથે બીજું ... આવશે? ૮ અમારી પરીક્ષા તો ... પોતેજ કરશે. ૯ ... મને ધક્કો માર્યો. ૧૦ હું ... ઘેર જઇશ નહિ.

અભ્યાસ પાઠ ૬૬.

ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામનાં સાતે વિભક્તિઓમાં એક વચન અને બહુ વચનનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૬૭.

'**પોતે**' નાં સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૬૮.

'**કોણ**' નાં સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ લખો.

પાઠ ૧૬ મો.

વિશેષણના પ્રકાર.

(૧) વિકારી વિશેષણ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં વિશેષણો દેખાડો કે જેઓના રૂપમાં ફેરફાર થતો હોય.

૧ તે સારો છોકરો છે. ૨ મારા મોટા ભાઇ આવશે. ૩ સાચાં માણસ પરમેશ્વરને વહાલાં છે. ૪ ડાહ્યાં છોકરાં હઠ કરતાં નથી. ૫ મારો નાનો ભાઇ સાથે આવશે. ૬ હું કાળા રંગની ટોપી પસંદ કરીશ. ૭ જાડાં માણસને કપડું વધારે જોઇશે. ૮ ઠંડીમાં

ઝીણાં કપડાં કામનાં નથી. ૯ તેને લાંબે રસ્તે જવાનું છે. ૧૦ ઉંચી દીવાલની ટોપી ઠીક લાગે છે.

વ્યાખ્યા—જે વિશેષણોના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે તેને **વિકારી વિશેષણ** કહે છે.

સુચના—પહેલા ભાગમાં ગુણવાચક અને સંખ્યાવાચક વિશેષણો વિષે કહેવામાં આવેલું છે, હવે આ પાઠમાં વિકારી અને અવિકારી વિશેષણો કયાં છે તે આપણે જોઇએ. વિકાર ઉપરથી વિકારી શબ્દ થયો છે. વિકાર=ફેરફાર અને ઇ=વાળું. એટલે કે ફેરફારવાળું. જેમ—સારો છોકરો, સારી છોકરી, સારૂ છોકરૂ. આમાં 'સારો' વિશેષણની સાથે તેના વિશેષ્ય 'છોકરા' ને બદલે છોકરી મૂકવાથી 'સારી' અને છોકરૂ મૂકવાથી 'સારૂ' એમ વિશેષ્યની જાતિ પ્રમાણે 'સારો, સારી, સારૂ' વિશેષણના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે એટલે કે 'સારો' વિશેષણને છેડે (ઓ) રહેલો છે, 'સારી' ને છેડે (ઇ) રહેલી છે અને 'સારૂ' ને છેડે (ઉ) રહેલું છે. એવીજ રીતે મોટો, મોટી અને મોટું; રાતો, રાતી અને રાતું. વગેરે વિશેષણોને છેડે જાતિ દેખાડનાર 'ઓ' 'ઈ' ને 'ઉ' રહેલું છે માટે તે વિકારી વિશેષણો છે. 'બહુ' એ વિશેષણ છે તેનો બહો, બહી કરી બોલાતું નથી, તેમજ કઠણ વિશેષણ છે તેનો કઠણો, કઠણી કે કઠણું કરી બોલાતું નથી એટલે કે તેઓને છેડે જાતિ દેખાડનાર 'ઓ', 'ઇ', કે 'ઉ' માં બોલાતું નથી, માટે 'બહુ' અને 'કઠણ' વિકારી વિશેષણો કહેવાય નહિ.

વિશેષણને તેના વિશેષ્યની પ્રમાણે જાતિ-વચન લાગે છે. જેમ—ડાહ્યો છોકરો. એમાં વિશેષ્ય 'છોકરો' નર જાતિ ને એક વચનમાં છે તો તેનું વિશેષણ 'ડાહ્યો' નું પણ નર જાતિ ને એક વચન કહેવાય. ડાહી છોકરી એમાં વિશેષ્ય 'છોકરી' નારી જાતિને એક વચનમાં છે તો તેનું વિશેષણ 'ડાહી' નું પણ નારી જાતિ ને એક વચન કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૬૯.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિકારી વિશેષણો બતાવો.

૧ સારી વાત સૌને ગમે. ૨ ડાહ્યા માણસો વિચારીને ચાલે છે. ૩ પેલો રાતો ઘોડો જાય છે. ૪ મોટા ઘરનું ભાડું વધારે છે. ૫ આકાશમાં ઘણા તારા હોય છે. ૬ હું ઉંચો ઘોડો પસંદ કરૂંછું. ૭ ઉંચા મકાનની ભીત જાડી જોઇએ. ૮ ડાહી માનાં ડાહ્યાં છોકરાં. ૯ જૂઠા માણસનો વિશ્વાસ શો? ૧૦ તે સાચો છોકરો છે.

અભ્યાસ પાઠ ૭૦.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ વિકારી વિશેષણો મૂકી ભરો.

૧ તમારા ... કાકાનું નામ શું? ૨ ... સ્ત્રીઓ ઘરને શોભાવે છે. ૩ ઘણાં પાંદડાં ... રંગનાં હોય છે. ૪ દેવશંકર એક ... છોકરો છે. ૫ લખવામાં ... કાગળ વાપરજો. ૬ ત્યાં ... છોકરા એકઠા થયેલા છે. ૭ ...ચીજથી દાંત ખટાય છે. ૮ ઠંડીમાં ... કપડાં પહેરવાં જોઇએ. ૯ મારા વર્ગમાં ... છોકરા છે. ૧૦ તમારો ... ભાઇ ક્યાં છે?

અભ્યાસ પાઠ ૭૧.

વાક્યમાં એક **વિકારી** વિશેષણ આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

પાઠ ૧૭ મો.

વિશેષણના પ્રકાર.

(૨.) અવિકારી વિશેષણ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં **વિશેષણો** દેખાડો કે જેઓના રૂપમાં કાંઇ ફેરફાર થતો ન હોય.

૧ તે લાલ ઘોડો છે. ૨ આ ખરાબ કૂતરો છે. ૩ આ બાળક કેટલું ભલું છે! ૪ કઠણ ચીજો ઝટ ભાગતી નથી. ૫ મૂર્ખ છોકરા શીખતા નથી. ૬ મહેનતુ માણસો ભૂખે ન મરે. ૭ ઠંડીમાં ગરમ કપડાં હોય તો સારૂ. ૮ ત્યાં કોઇ માણસ નથી. ૯ તેણે પુષ્કળ પૈસા મેળવ્યા. ૧૦ દરિયામાં બહુ માછલાં હોય છે.

વ્યાખ્યા—જે વિશેષણના રૂપમાં કાંઇ ફેરફાર થતો નથી તેને **અવિકારી વિશેષણ** કહે છે.

સુચના—ખરાબ ચીજ, ખરાબ છોકરો, ખરાબ પાણી; તેમજ કઠણ પત્થર, કઠણ કામ અને કઠણ ગાદી. આ વાક્યોમાં 'ખરાબ' અને 'કઠણ' વિશેષણોમાં તેઓના વિશેષ્યની જાતિ પ્રમાણે ફેરફાર થતો નથી, માટે 'ખરાબ' અને 'કઠણ' અવિકારી વિશેષણો છે.

આ ગામ, પેલો છોકરો, એ ચોપડી. આ વાક્યોમાં 'આ, પેલો અને એ' વિશેષણો તેઓના વિશેષ્યને દેખાડે છે તે ઉપરથી કેટલાક તેઓને દર્શક વિશેષણો કહે છે. દર્શકમાં દર્શ=દેખાડવું, ને અક=વાળું એટલે કે વિશેષ્યને દેખાડવા (ઓળખાવવા) વાળું વિશેષણ.

અભ્યાસ પાઠ ૭૨.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **અવિકારી** વિશેષણો બતાવો.

૧ હું જરા વારમાં આવુંછું. ૨ આ સફેત કાગળ છે. ૩ મને લાલ ટોપી ગમે છે. ૪ તેનામાં ખરાબ ટેવ છે. ૫ ગરમ ચીજોનાં નામ હું જાણુંછું. ૬ મૂર્ખ છોકરા હઠ કરે છે. ૭ તે કેવો સુંદર દેખાવ છે! ૮ તમે કોઈ માણસને લઇ જજો. ૯ આ ચોપડી કોણે ફાડી? ૧૦ મને સરસ વાજું અપાવજો.

અભ્યાસ પાઠ ૭૩.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **અવિકારી** **વિશેષણો** મૂકી ભરો.

૧ આ ... ટોપી છે. ૨ તે ... છોકરો છે. ૩ ત્યાં કેવો ... દેખાવ છે! ૪ ... કાગળ કોણે ફાડયો? ૫ ઠંડીમાં તમે ... કપડાં પહેરજો. ૬ ... ચીજ ઝટ ભાગતી નથી. ૭ ... પાણી પીતા નહિ. ૮ તે ... પૈસા કમાયો. ૯ તે ... હૈયાનો માણસ છે. ૧૦ ... ગાદીમાં સૂવાથી પાસાં દુખે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૭૪.

વાક્યમાં એક **અવિકારી** વિશેષણ આવે તેવાં પાંચ વાક્યો લખો.

પાઠ ૧૮ મો.

અવ્યયના પ્રકાર.

---

(૧) ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં **અવ્યય** દેખાડો કે જેઓ ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ રાખીને **વખત, જગા, રીત, નકાર, નક્કીપણું,** કે **કારણ** બતાવવાના કોઇએક અર્થમાં વપરાએલાં હોય.

૧ રામ નિશાળે હમેશા આવે છે. ૨ માળી બાગમાં નિત્ય જાય છે. ૩ પાઠ તો હું રોજ શીખું છું. ૪ તમે ત્યાં જજો. ૫ આમ કરવામાં ફાયદો નથી. ૬ જેમ ચા બનાવે છે, તેમ કોરી બનાવે છે. ૭ તમે ઘેર જતા નહિ. ૮ સંપ ત્યાં જંપ છે. ૯ તમે મોડા કેમ આવ્યા? ૧૦ તમે ત્યાં જતા ના.

વ્યાખ્યા—જે અવ્યય ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ રાખીને વખત, જગા, રીત, નકાર, નક્કીપણું કે કારણ બતાવવાના અર્થમાં વપરાતું હોય તે અવ્યયને **ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહે છે.

સુચના—(૧) હું હમણા આવું છું. આ વાક્યમાં 'હમણા' અવ્યય 'આવું છું' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી વખત બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે, માટે 'હમણા' **વખત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. રોજ, નિત્ય, જ્યારે, ત્યારે, હવે, પછી. વગેરે વખત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે.

(૨) તમે ત્યાં બેસો. આ વાક્યમાં 'ત્યાં' અવ્યય 'બેસો' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી જગા બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે, માટે 'ત્યાં' **જગા બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. જ્યાં, ત્યાં, ઉપર, નીચે, ક્યાં, અહીં. વગેરે જગા બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે.

(૩) તમે એમ કરતા નહિ. આ વાક્યમાં 'એમ' અવ્યય 'કરતા' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી રીત બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે માટે 'એમ' **રીત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. જેમ, તેમ, આમ, જેમ જેમ, તેમ તેમ. વગેરે રીત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે.

(૪) તમે નહિ જશો. આ વાક્યમાં 'નહિ' અવ્યય 'જશો' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી, નહિ એટલે નકાર બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે. માટે 'નહિ' **નકાર બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. ના, ન, નહિ. વગેરે નકાર બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે. નકારવાચક એટલે નાપણું બતાવનાર શબ્દોમાંથી 'નથી' ને વ્યાકરણ કર્ત્તાઓએ ક્રિયાપદમાં ગણેલો છે તે યાદ રાખવું.

(૫) તમે આવશોજ, આ વાક્યમાં 'જ' અવ્યય 'આવશો' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી નક્કીપણું બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે માટે 'જ' **નક્કી બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. તમે જતાજ નહિ, મીઠું ખાતાજ નહિ, તે જૂઠું બોલશોજ નહિ. આ વાક્યોમાંનો 'જ' નક્કી બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે.

(૬) તમે કેમ કરતા નથી. આ વાક્યમાં 'કેમ' અવ્યય 'કરતા' ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખી કારણ બતાવવાના અર્થમાં વપરાએલું છે માટે 'કેમ' **કારણ બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** કહેવાય. તમે કેમ મોડા આવ્યા? દવા કેમ ખાતા નથી? આ વાક્યોમાંનો 'કેમ' કારણ બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૭૫.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય** બતાવો અને તે કયા અર્થમાં વપરાએલાં છે તે બતાવો.

૧ મને અત્યારે ફુરસદ નથી. ૨ તમે નિશાળે રોજ જજો. ૩ તમે જૂઠું બોલતા નહિ. ૪ હું જ્યારે આવ્યો. ૫ ત્યારે તમે નહોતા. ૬ જેમ જેમ દાખલા ગણશો. ૭ તેમ તેમ સમજ પડશે. ૮ તમે વહેલા કેમ આવતા નથી? ૯ તમારી ચોપડી કયાં છે? ૧૦ તમે બહાર જતાજ નહિ.

અભ્યાસ પાઠ ૭૬.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયથી** ભરો.

૧ ... વેહ મોટો તેમ પાણી જલદી ખાલી થશે. ૨ તમે ... જશો? ૩ જ્યારે ત્યાં દીવાદાંડી નહોતી ... ઘણાં વહાણો ભાગતાં. ૪ હું ત્યાં આવીશ .... ૫ તમે દોડીને જતા .... ૬ તમે બાજઠ ... બેસો. ૭ હું ... એ પાઠ શીખું છું. ૮ તમે ... જાઓ છો? ૯ તમારાથી એ કામ બનશે .... ૧૦ તમે ... આવજો.

અભ્યાસ પાઠ ૭૭.

જગા બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયના પાંચ શબ્દો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૭૮.

વખત બતાવનાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયના પાંચ શબ્દો લખો.

પાઠ ૧૯ મો.

અવ્યયના પ્રકાર.

---

(૨) શબ્દયોગી (નામયોગી) અવ્યય.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં **અવ્યય** દેખાડો કે જેઓ **નામની સાથે જોડાએલાં હોય,** તેમ કેટલીક વખત **વિભકતિના પ્રત્યયોનું કામ કરે** અથવા તે **અવ્યયની પહેલાંના નામ કે સર્વનામને છઠ્ઠી વિભકિત લાગેલી હોય.**

૧ જયાનંદની સાથે આવજો. ૨ મારે માટે તમે ઘણી મહેનત લીધી. ૩ તમારી ઉપર વિશ્વાસ નથી. ૪ તેને તમારી પાસે બેસાડો. ૫ ઘરની આગળ ચોક છે. ૬ તમારે વાસ્તે શું લાવું? ૭ લક્ષ્મણની સાથે શી વાત થઇ? ૮ ચાકરની પાસે પાણી ભરાવો. ૯ જમનાદાસ તેના ઉપર ખીજવાયા. ૧૦ તમારા સિવાય આ કામ કોણ કરશે?

વ્યાખ્યા—જે અવ્યયો નામની સાથે જોડાએલાં હોય છે અને કેટલીક વખત વિભક્તિના પ્રત્યયોનું કામ કરે છે, અથવા તે અવ્યયની પહેલાંના નામ કે સર્વનામને છઠ્ઠી વિભકિતનો પ્રત્યય લાગેલો હોય છે તેવાં અવ્યયોને **શબ્દયોગી** કે **નામયોગી અવ્યય** કહે છે.

સુચના—તમારે માટે તેણે મહેનત લીધી. એમાં 'માટે' શબ્દયોગી અવ્યય ચોથી વિભકિતના અર્થમાં વપરાએલું છે. તેઓ ઉપર કોઇ ભરોંસો રાખશે નહિ એમાં 'ઉપર' શબ્દયોગી અવ્યય સાતમી વિભકિતના અર્થમાં વપરાએલું છે. જયાનંદની

સાથે આવજો. એમાં 'સાથે' શબ્દયોગી અવ્યયની પહેલાંના નામને છઠ્ઠી વિભક્તિ લાગેલી છે. આ પ્રમાણે શિક્ષકે બીજા દાખલાઓ વડે સમજ પાડવી.

અભ્યાસ પાઠ ૭૯.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી શબ્દયોગી અવ્યય બતાવો.

૧ ઘરની ઉપર છાપરું છે. ૨ મારી સાથે આવજો. ૩ તમારી પાસે કોણ બેસે? ૪ બારણાની આગળ છુટી જગા છે. ૫ તમારા સિવાય આ કામ થશે નહિ. ૬ મારે સારૂ દુધ લાવજો. ૭ મોહનની સાથે કોણ જશે? ૮ ઘરની પાછળ વાડો છે. ૯ તમારી નીચે કોનો નંબર છે? ૧૦ તેઓ તમારી પાછળ આવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૮૦.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ શબ્દયોગી અવ્યયથી ભરો.

૧ કાકાની ... તમે આવજો. ૨ તમારે ... પુતલી લાવીશ. ૩ મને જયાનંદ ... વિશ્વાસ છે. ૪ તમને મારી ... બેસાડીશ. ૫ નિશાળની ... કસરતશાળા છે. ૬ મારે ... પાણી લાવો. ૭ હું તમારી ... આવીશ. ૮ તમે આ કાગળ કોની ... લખાવ્યો? ૯ મારા ... શિક્ષક ખીજવાયા. ૧૦ તેની ... કોઇ જનાર નથી.

અભ્યાસ પાઠ ૮૧.

શબ્દયોગી અવ્યયના પાંચ શબ્દ લખો.

પાઠ ૨૦ મો.

અવ્યયના પ્રકાર.

(૩) ઉભયાન્વયી અવ્યય.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં **અવ્યય** દેખાડો કે જેઓ **બે શબ્દ કે બે વાક્યને** જોડતાં હોય.

૧ કૌરવ અને પાંડવોને લડાઈ થઇ હતી. ૨ કાર્તિક મહિનો બેઠો એટલે ઠંડી પડવા માંડી. ૩ મેં શિખામણ દીધી પણ તેણે માન્યું નહિ. ૪ તમે સાચું બોલશો તો સુખી થશો. ૫ મેં આવવાને કહ્યું તોપણ તેઓ આવ્યા નહિ. ૬ તમે ને તમારી બહેન આવી જજો. ૭ બધી ચીજોમાં પેંડા તથા બરફી સારાં હતાં. ૮ તમે જવાના હશો તો હું આવીશ. ૯ રામ અને લક્ષ્મણે વનવાસ ભોગવ્યો. ૧૦ તમારી તો વાતજ કરવાની નથી.

વ્યાખ્યા—બે શબ્દો કે બે વાક્યોને જોડનાર અવ્યયને **ઉભયાન્વયી અવ્યય** કહે છે.

સુચના—ઉભયાન્વયીમાં ઉભય=બે, અન્વય=ભાગ. અને ઇ=વાળું. એટલે કે બે ભાગ (પદ કે વાક્ય) ને જોડવાવાળું, કે બેની સાથે સંબંધ રાખનાર. જેમ—છોકરો અને છોડી એમાં 'અને' 'છોકરો તથા છોડી' આ બે શબ્દોને જોડે છે માટે 'અને' ઉભયાન્વયી અવ્યય કહેવાય. મેં શિખામણ દીધી પણ તેણે માન્યું નહિ. આ વાક્યોમાં 'પણ' 'મેં શિખામણ દીધી' તથા 'તેણે માન્યું નહિ' આ બે વાક્યની સાથે સંબંધ રાખે છે માટે 'પણ' ઉભયાન્વયી અવ્યય કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૮૨.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **ઉભયાન્વયી અવ્યય** બતાવો.

૧ તમારી અને મારી વચ્ચે સગપણ છે. ૨ મેં ત્યાં જોયું હતું પણ તમે નહોતા. ૩ તમે આવ્યા એટલે હું ચાલી ગયો. ૪ શિક્ષકે મને અને તમને બોલાવેલા છે. ૫ રામ અને રાવણને લડાઇ થઇ હતી. ૬ તમે કે મગન ગમે તે આવજો. ૭ મારો ભાઇ અથવા હું એમાંથી એક આવીશું. ૮ કાગળ લખ્યો પણ જવાબ નથી. ૯ હું ગયો છતાં બોલ્યા નહિ. ૧૦ તમે તો મોટા ઘરના છો.

અભ્યાસ પાઠ ૮૩.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **ઉભયાન્વયી અવ્યયથી** ભરો.

૧ હું ... તમે સાથે જઇશું. ૨ તમે ત્યાં જશો ... હું આવીશ. ૩ મેં ખાવા આપ્યું ... તેણે ખાધું નહિ. ૪ તમે આવ્યા ... તરત તે બેઠો થયો. ૫ તેણે આંખ ગોખ્યા ... પાઠ વાંચ્યો નહિ. ૬ તમે ... મોહન સાથે હતા. ૭ હું આવું ... તમે જજો. ૮ દવા લઉછું ... ટેકી લાગતી નથી. ૯ તમે ... છગન બેમાંથી એક આવજો. ૧૦ ખાવા બેઠો ... ભાવ્યું નહિ.

અભ્યાસ પાઠ ૮૪.

ઉભયાન્વયી અવ્યયના પાંચ શબ્દો લખો.

પાઠ ૨૧ મો.

અવ્યયના પ્રકાર.

(૪) કેવળપ્રયોગી અવ્યય.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં **અવ્યય** દેખાડો કે જેઓ વાકયથી નિરાળાં રહી **હર્ષ, શોક, નવાઈ અને ગભરાટ** વગેરે લાગણી દેખાડતાં હોય.

૧ વાહ! આ કેવો મજાનો ખંડ છે! ૨ ઓહો! કેવું સરસ ઘર છે! ૩ અરેરે! તે બિચારાનું શું થશે! ૪ આહાહા! હું આ શું જોઉં છું! ૫ અરે! આ શું કર્યું! ૬ હાય હાય! હવે કેમ થશે! ૭ અરરર! ઘણી અગન ઉઠે છે! ૮ ઓરે! હવે કયાં નાસું! ૯ અધધધ! આટલા બધા તારા! ૧૦ અરર! કામ કથળી ગયું!

વ્યાખ્યા—જે અવ્યય વાકયથી નિરાળાં (જુદાં) રહી હર્ષ, શોક, નવાઇ અને ગભરાટ વગેરે લાગણી દેખાડે છે તે અવ્યયને **કેવળપ્રયોગી** અવ્યય કહે છે.

સુચના—કેવળપ્રયોગી એમાં કેવળ=માત્ર, પ્રયોગ=બનાવ કે લાગણી અને ઇ=વાળું. એટલે કે આવાં અવ્યયોની વાકયમાં માત્ર લાગણીજ રહેલી હોય છે, અને તે વાકયથી નિરાળાં હોય છે. જેમ અરેરે! તે બિચારાનું શું થશે! એમાં 'અરેરે' કેવળપ્રયોગી અવ્યય લાગણી બતાવે છે અને 'તે બિચારાનું શું થશે!' એ વાકયથી નિરાળું છે.

અભ્યાસ પાઠ ૮૫.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **કેવળપ્રયોગી અવ્યય** બતાવો.

૧ વાહ! તારી ચોપડી મજાની છે! ૨ આહાહા! હું શી ખુબી જોઉં છું! ૩ અરે! પ્રભુ આ શો ગજબ!

૪ અરર! બહુ દુઃખ થાય છે! ૫ અધધધ! કેટલા બધા રૂપીઆ છે! ૬ વાહરે વાહ! ઘણું સરસ છે! ૭ ઓહોહો! અત્યારે ક્યાંથી આવ્યા! ૮ હાય હાય! આ શું બન્યું! ૯ અરે! તમે આ શું બોલો છો! ૧૦ ઓરે! કોઇ આવોરે આવો!

અભ્યાસ પાઠ ૮૬.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ કેવળપ્રયોગી અવ્યયથી ભરો.

૧ ...! આ ગરીબની શી વલે! ૨ ...! કેવું સુંદર ચિત્ર છે! ૩ ...! તમે આ શું જુઓ છો! ૪ ...! હવે ક્યાં નાસું! ૫ ...! તેનું શું થશે! ૬ ...! આ કેવી મજાની ચોપડી છે! ૭ ...! આ કેવો સરસ બગીચો છે! ૮ ...! ઘણું દુઃખ થાય છે! ૯ ...! કામ બગડી ગયું! ૧૦ ...! કેટલા બધા તારા!

અભ્યાસ પાઠ ૮૭.

પાંચ કેવળપ્રયોગી અવ્યયના શબ્દો લખો.

પાઠ ૨૨ મો.

ક્રિયાપદના પ્રકાર.

---

(૧) અકર્મક ક્રિયાપદ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદ દેખાડો કે જે ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછતાં જેઓના જવાબ એકજ આવતા હોય.

૧ છોકરો જાય છે. ૨ બાળક હસે છે. ૩ તેની ચોપડી ફાટી. ૪ તું દોડે છે. ૫ ચોર નાસે છે. ૬ જ્યાનંદ

બેઠો. ૭ તે આવે છે. ૮ તે ઘર પડ્યું. ૯ કાકા સુરત ગયા છે. ૧૦ પક્ષી ઉડે છે.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછતાં જેઓના જવાબ એકજ આવે છે તે ક્રિયાપદને **અકર્મક ક્રિયાપદ** કહે છે.

સુચના—અકર્મક એમાં અ=નહિ, કર્મ=કામ, અક=વાળું. જે ક્રિયાપદમાં કામ કરવાનું જુદું ન હોય, એટલે કે જેનો જવાબ 'કોણ' અને 'શું' થી એકજ આવતો હોય તે અકર્મક ક્રિયાપદ છે. જેમ—છોકરો જાય છે. આ વાકયમાં છોકરાને કરવાનું કામ છોકરાથી જુદું નથી, તેમ 'જાય છે' ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછીએ તો કોણ જાય છે? જવાબ છોકરો. શું જાય છે? જવાબ છોકરો. આ બંનેના જવાબ એકજ શબ્દ 'છોકરો' આવે છે, માટે 'જાય છે' એ અકર્મક ક્રિયાપદ છે.

કેટલાક ક્રિયાપદના મૂળ શબ્દને છેડે 'નાર' અને 'વાનું' મૂકી પછી 'કોણ' અને 'શું' લગાડી સવાલ પૂછવાથી પણ ક્રિયાપદ કઇ જાતનું છે તે ઓળખાય છે. જેમ—ઘોડો દોડે છે. એમાં દોડે છે ક્રિયાપદનો મૂળ શબ્દ 'દોડ' છે તેને છેડે 'નાર' અને 'વાનું' મૂકી પછી 'કોણ' અને 'શું' લગાડી સવાલ પૂછીએ તો દોડનાર કોણ? જવાબ ઘોડો. દોડવાનું શું? જવાબ ઘોડો. આ બંનેના જવાબ એકજ શબ્દ 'ઘોડો' આવે છે માટે 'દોડે છે' અકર્મક ક્રિયાપદ છે.

અભ્યાસ પાઠ ૮૮.

નીચેનાં વાકયોમાંથી અકર્મક ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ તેઓ ત્યાં આવશે. ૨ છોકરો નિશાળેથી આવ્યો. ૩ તમે ગાડીમાં બેસો છો. ૪ હું ત્યાં ઉભો હતો.

૫ કૂતરો ભસે છે. ૬ એક શેઠને બે દિકરા હતા. ૭ તેઓ મેદાનમાં હશે. ૮ તું ત્યાં જજે. ૯ પછીથી હું આવીશ. ૧૦ કૂતરા અદેખા હોય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૮૯.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **અકર્મક ક્રિયાપદથી** ભરો.

૧ મોહનલાલ આજે .... ૨ મારા ભાઇ મુંબઇ .... ૩ છોકરો .... ૪ પશુને ચાર પગ .... ૫ આ ઘર મોટું .... ૬ તમે ખુરશી ઉપર .... ૭ તેઓની ઘેર હું .... ૮ જયાનંદ સારો છોકરો .... ૯ હાથીને ચાર પગ .... ૧૦ પક્ષી શા વડે ...?

અભ્યાસ પાઠ ૯૦.

જેમાં **અકર્મક** ક્રિયાપદ આવે તેવાં પાંચ વાકય લખો.

પાઠ ૨૩ મો.

ક્રિયાપદના પ્રકાર.

---

(૨) સકર્મક ક્રિયાપદ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં **ક્રિયાપદ** દેખાડો કે જે ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછતાં જેના જવાબ જુદા જુદા આવતા હોય.

૧ ઘોડો ચણા ખાય છે. ૨ શિક્ષકે પાઠ વંચાવ્યો. ૩ નરોત્તમ દાખલા ગણે છે. ૪ હું રોજ કસરત કરૂં છું. ૫ શિક્ષકે શિખામણ દીધી. ૬ પોપટ મરચું ખાય છે.

૭ તમે કાગળ લખો છો. ૮ તમે તે કપડું લીધું.
૯ તેણે રોટલી ખાધી. ૧૦ તમોએ ઘર વેચ્યું.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછતાં જેના જવાબ જુદા જુદા આવે તેને **સકર્મક ક્રિયાપદ** કહે છે.

સુચના—સકર્મક એમાં સ=સહીત, કર્મ=કામ, અને અક=વાળું. મતલબ કે જેમાં કામ કરનાર અને કામ કરવાનું એ બંને વસ્તુ જુદીજ હોય, એટલે કે જેના જવાબ 'કોણ' અને 'શું' થી જુદા જુદા આવતા હોય તેને સકર્મક ક્રિયાપદ કહે છે. જેમ નરોત્તમ દાખલા ગણે છે. આ વાક્યમાં કામનો કરનારો 'નરોત્તમ' છે, અને કરવાનું કામ 'દાખલા' તેનાથી જુદીજ વસ્તુ છે. તેમ 'ગણે છે' એ ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' અને 'શું' મૂકી સવાલ પૂછીએ તો કોણ ગણે છે? જવાબ નરોત્તમ. શું ગણે છે? જવાબ દાખલા. આમાં બંનેના જવાબ 'નરોત્તમ' અને 'દાખલા' એમ જુદા જુદા આવે છે માટે 'ગણે છે' એ સકર્મક ક્રિયાપદ છે.

પાછલા પાઠમાં તમે શીખી ગયા છો તેમ 'ગણે છે' ક્રિયાપદને 'નાર' અને 'વાનું' પણ લગાડી શકાય છે. જેમ—ગણનાર કોણ? જવાબ નરોત્તમ. અને ગણવાનું શું? જવાબ દાખલા. આમ પણ બંનેના જવાબ જુદા જુદા આવે છે માટે 'ગણે છે' સકર્મક ક્રિયાપદ છે.

અભ્યાસ પાઠ ૯૧.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **સકર્મક** ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ ગાય ઘાસ ખાય છે. ૨ હું પાઠ વાંચું છું. ૩ તમે ઘર બંધાવ્યું. ૪ સોની સોનું ઘડે છે. ૫ તમે પાઠ લખો છો. ૬ તમે ઘોડો વેચાતો લીધો. ૭ સુથારે ખુરશી

બનાવી. ૮ હું હવા લઉં છું. ૯ તમે દુધ પીજો. ૧૦ હું ચા પીશ.

અભ્યાસ પાઠ ૯૨.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **સકર્મક** ક્રિયાપદથી ભરો.

૧ તેણે રોટલી .... ૨ લુહાર લોઢું .... ૩ ભેંસ દુધ .... ૪ મેં કાગળ .... ૫ તું પાઠ .... ૬ શિક્ષકે દાખલા .... ૭ તમે દ્રાક્ષ .... ૮ ઘોડો પાણી .... ૯ તમે દડો .... ૧૦ તમે શું કામ ... ?

અભ્યાસ પાઠ ૯૩.

જેમાં **સકર્મક** ક્રિયાપદ આવે તેવાં પાંચ વાકય લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૯૪.

જેમાં **અકર્મક** ક્રિયાપદ આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખો.

ગુજરાતી ભાષાનું બાળ વ્યાકરણ.

ભાગ ૩ જો.

પાઠ ૧ લો.

ક્રિયાપદનો ધાતુ.

નીચેનાં ક્રિયાપદોમાંથી ટુંકામાં ટુંકા અર્થ સમજાય એવા મૂળ શબ્દ દેખાડો કે જે મૂળ શબ્દ ઉપરથી ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ થતાં હોય.

૧ ખાય છે. ૨ જાય છે. ૩ રહે છે. ૪ પડશે. ૫ કરશે. ૬ ગયો. ૭ થયો. ૮ લખ્યો. ૯ ફાટી. ૧૦ દોડયો.

વ્યાખ્યા—ક્રિયાપદનો ટુંકામાં ટુંકો અર્થ સમજાય એવો મૂળ શબ્દ કે જે મૂળ શબ્દ ઉપરથી ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ થાય છે, તે મૂળ શબ્દને **ક્રિયાપદનો ધાતુ** કહે છે.

સુચના—ઝાડને ડાળાં, ડાળીઓ અને પાંદડાં ઘણાં હોય છે, પણ તે બધાંનું મૂળ થડ છે; તેમ ભાષામાં ક્રિયાપદો વપરાય છે ને બધા મૂળ શબ્દો નથી, પણ અર્થ સમજાય તેવા મૂળ શબ્દો ઉપરથી થયેલાં ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ છે. જેમ—ખાય છે, ખાશે, ખાધું, ખાતો, ખાત, ખાવું, ખાય, વગેરે ક્રિયાપદનાં રૂપો 'ખા' એ ટુંકામાં ટુંકા અર્થ સમજાય તેવા મૂળ શબ્દ ઉપરથી થયેલાં છે. જાય છે, જશે, ગયો, જતો, જાત, જવું, જાય, વગેરે ક્રિયાપદનાં રૂપો 'જા' એ ટુંકામાં ટુંકા અર્થ સમજાય તેવા મૂળ શબ્દ ઉપરથી થયેલાં છે. રહે છે, રહેશે, રહ્યો, રહેતો, રહેત, રહેવું, રહે, વગેરે ક્રિયાપદનાં રૂપો 'રહે' એ ટુંકામાં ટુંકા અર્થ સમજાય તેવા મૂળ શબ્દ ઉપરથી થયેલાં

છે. માટે 'ખા, જા, રહે' એ મૂળ શબ્દોને ક્રિયાપદના ધાતુ કહે છે, અને એ ધાતુઓ ઉપરથી ઉપર પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં રૂપ થયેલાં છે.

અકર્મક અને સકર્મક ક્રિયાપદ વિષે પાછલા પાઠમાં કહેવામાં આવેલું છે. અકર્મક ક્રિયાપદનો **અકર્મક ધાતુ** અને સકર્મક ક્રિયાપદનો **સકર્મક ધાતુ** એમ ધાતુ બે જાતના છે. છોકરો જાય છે—એમાં 'જાય છે' એ અકર્મક ક્રિયાપદ છે ને તેનો ધાતુ 'જા' છે, ઘોડો દોડે છે એમાં 'દોડે છે' એ અકર્મક ક્રિયાપદ છે ને તેનો ધાતુ 'દોડ' છે માટે 'જા, દોડ' એ **અકર્મક ધાતુઓ** કહેવાય; અને છોકરો રોટલી ખાય છે એમાં 'ખાય છે' એ સકર્મક ક્રિયાપદ છે ને તેનો ધાતુ 'ખા' છે. ઘોડો પાણી પીએ છે એમાં 'પીએ છે' એ સકર્મક ક્રિયાપદ છે ને તેનો ધાતુ 'પી' છે માટે 'ખા, પી' એ **સકર્મક ધાતુઓ** કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૧.

નીચેનાં ક્રિયાપદોમાંથી **ધાતુ** બતાવો.

૧ મારે છે. ૨ વઢશે. ૩ ઘડયું. ૪ કરડયો. ૫ લખે છે. ૬ વાંચશે. ૭ કરે છે. ૮ બેઠો. ૯ પીધું. ૧૦ ગયો.

અભ્યાસ પાઠ ૨.

નીચેના ધાતુઓ ઉપરથી **ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ** બનાવો.

૧ જા. ૨ બેસ. ૩ ઉઠ. ૪ પડ. ૫ ખા. ૬ રહે. ૭ લખ. ૮ થા. ૯ વાંચ. ૧૦ જો.

અભ્યાસ પાઠ ૩.

દશ **અકર્મક ધાતુ** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪.

દશ **સકર્મક ધાતુ** લખો.

પાઠ ૨ જો.

ક્રિયાપદનો ભેદ.

---

(૧) મૂળ ભેદ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદો દેખાડો કે જે ક્રિયાપદોનાં રૂપ તેમના **મૂળ (અસલ) ધાતુઓ** મરડાયા વગર થયેલાં હોય.

૧ હું દાખલા ગણીશ—મારાથી દાખલા ગણાશે. ૨ તમે દોડો—તમારાથી દોડાય. ૩ રામચંદ્ર ખાશે—રામચંદ્રથી ખવાશે. ૪ તમારાથી જવાય તો જજો. ૫ છોકરે પત્થર ફેંક્યો—છોકરાથી પત્થર ફેંકાયો. ૬ હું આવીશ—મારાથી અવાશે. ૭ તેઓએ લખ્યું—તેઓથી લખાયું. ૮ મગનલાલથી અવાશે તો આવશે. ૯ મોહનલાલથી પાઠ વંચાશે તો વાંચશે. ૧૦ તમે લખવા માંડો એટલે બધુએ લખાશે.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદોનાં રૂપ તેમના મૂળ ધાતુઓ મરડાયા વગર થયેલાં હોય તે ક્રિયાપદોને મૂળભેદનાં ક્રિયાપદ કહે છે.

સુચના—ક્રિયાપદના અસલ (મુળના) ધાતુ મરડાયા વગરનાં ક્રિયાપદનાં જે બધાં રૂપ થાય છે તે મૂળભેદનાં રૂપ છે. જેમ, ગણું છું, ગણું, ગણવું, ગણ્યો, ગણતો, ગણત, ગણશે. વગેરે 'ગણ' ધાતુ ઉપરથી અને 'ગણ' ધાતુ મરડાયા વગર એ બધાં રૂપો થયેલાં છે, માટે તે મૂળભેદનાં રૂપો છે, અને ગણાય છે, ગણાય, ગણાવું ગણાયું, ગણાતો, ગણાત, ગણાશે. વગેરેમાં 'ગણ' ધાતુ મરડાઇને 'ગણાય' ઉપરથી રૂપો થયેલાં છે, માટે તે રૂપો મૂળભેદનાં કહેવાય નહિ. તેમજ દોડે છે, દોડે, દોડવું

દોડ્યું, દોડતો, દોડત, દોડશે, વગેરે 'દોડ' ધાતુ ઉપરથી અને 'દોડ' ધાતુ મરડાયા વગર એ બધાં રૂપો થયેલાં છે, માટે તે મૂળભેદનાં રૂપો છે. અને દોડાય છે, દોડાય, દોડાવું, દોડાયું, દોડાતો, દોડાત, દોડશે. વગેરેમાં 'દોડ' ધાતુ મરડાઇને 'દોડાય' ઉપરથી રૂપો થયેલાં છે માટે તે રૂપો મૂળભેદનાં કહેવાય નહિ.

અભ્યાસ પાઠ ૫.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **મૂળભેદ**નાંજ ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ મોહનલાલ જાય છે. ૨ મોહનલાલથી જવાય છે. ૩ તમારાથી રોટલી ખવાશે. ૪ તમે રોટલી ખાશો. ૫ ઝવેરલાલ પાઠ વાંચે છે. ૬ ઝવેરલાલથી પાઠ વંચાય છે. ૭ તમારાથી રમાય તો રમજો. ૮ મારાથી દાખલા ગણાશે તો ગણીશ. ૯ તમે વહેલા આવજો. ૧૦ તેઓથી અવાશે તો આવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૬.

દશ **મૂળભેદ**નાં ક્રિયાપદ લખો. અને તે દરેક ક્રિયાપદના ધાતુને મરડીને ક્રિયાપદનું એક એક રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ **મૂળભેદનાં** ક્રિયાપદથી ભરો અને તેમના ધાતુ મરડીને એક એક રૂપ લખો.

૧ હું પાઠ .... ૨ મગનલાલે દાખલા .... ૩ તમે વહેલા .... ૪ કચરાદાસે રોટલી .... ૫ મોહનલાલે કાગળ .... ૬ તેઓ નિશાળમાં .... ૭ તમે ઘેર .... ૮ ગાયે દૂધ .... ૯ તું ઘોડા ઉપર .... ૧૦ તમે પાઠ ....

પાઠ ૨ જો (ચાલુ).
ક્રિયાપદનો ભેદ.

---

(૨) **શક્ય (સહ્ય) ભેદ.**

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદો દેખાડો કે જે ક્રિયાપદોનાં રૂપ તેમના મૂળ ધાતુઓ મરડાઇને થયેલાં હોય.

૧ હું બેઠો—મારાથી બેસાયું. ૨ કસ્તુરચંદ ખાય છે—કસ્તુરચંદથી ખવાય છે. ૩ ઘોડો દોડે છે—ઘોડાથી દોડાય છે. ૪ છોકરો પાઠ વાંચે છે—છોકરાથી પાઠ વંચાય છે. ૫ તેઓ સુરત ગયા—તેઓથી સુરત જવાયું. ૬ તમારાથી પાઠ વંચાય તો વાંચો. ૭ મોહનલાલથી જવાશે તો જશે. ૮ જયાનંદ કાગળ લખશે—જયાનંદથી કાગળ લખાશે. ૯ વૈદથી દવા અપાઇ—વૈદે દવા આપી. ૧૦ મેં ચોપડી લીધી—મારાથી ચોપડી લેવાઇ.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદોનાં રૂપ તેમના મૂળ ધાતુઓ મરડાઇને થયેલાં હોય તે ક્રિયાપદોને **શક્ય ભેદ** કે **સહ્ય ભેદ**નાં ક્રિયાપદ કહે છે.

સુચના—ક્રિયાપદના અસલ ધાતુ મરડાઇને ક્રિયાપદનાં જે બધાં રૂપ થાય છે તે શક્યભેદનાં રૂપ છે. જેમ—બેસું છું, બેસું, બેસવું, બેઠો, બેસતો, બેસત, બેસશે, વગેરે. 'બેસ' ધાતુ ઉપરથી તે ધાતુ મરડાયા વગરનાં રૂપ છે માટે તે મૂળ ભેદનાં રૂપ છે. અને બેસાય છે, બેસાય, બેસાવું, બેસાયો, બેસાતો, બેસાત, બેસાશે વગેરેમાં 'બેસ' ધાતુ મરડાઇને 'બેસાય' ઉપરથી રૂપો થયેલાં છે માટે તે **શક્ય ભેદ** કે **સહ્ય ભેદ**નાં રૂપો છે. અને ખાય છે, ખાય, ખાવું ખાધું, ખાતો, ખાત,

ખાશે વગેરે 'ખા' ધાતુ ઉપરથી તે ધાતુ મરડાયા વગરનાં રૂપ છે માટે તે મૂળ ભેદનાં રૂપ છે. અને ખવાય છે, ખવાય, ખવાતું, ખવાયું, ખવાતો, ખવાત, ખવાશે, વગેરેમાં 'ખા' ધાતુ મરડાઇને 'ખવાય' ઉપરથી રૂપો થયેલાં છે માટે તે **શક્ય ભેદ** કે **સહ્ય ભેદ**નાં રૂપો છે.

વળી વાકયમાં કામના કરનારને પાંચમી વિભકિતનો પ્રત્યય 'થી' લગાડીને તે વાકય બોલવાથી મૂળ ભેદના ક્રિયાપદને શકય ભેદમાં લવાય છે. જેમ, છોકરો પાઠ વાંચે છે. આ વાકયમાં 'વાંચે છે' એ મૂળ ભેદનું ક્રિયાપદ છે, અને કામના કરનારો 'છોકરો' છે તો છોકરાને પાંચમી વિભકિતનો પ્રત્યય 'થી' લગાડી તે વાકય બોલીએ એટલે છોકરાથી પાઠ વંચાય એમ થયું. આમાં 'વંચાય છે' એ શકય ભેદ છે. તેવીજ રીતે ઘોડો દોડે છે તે ઉપરથી ઘોડાથી દોડાય છે; મોહનલાલ કાગળ લખશે તે ઉપરથી મોહનલાલથી કાગળ લખાશે એમ બોલાય છે. આ વાકયોમાં 'દોડે છે, લખશે' એ મૂળ ભેદનાં ક્રિયાપદ છે, કામના કરનાર 'ઘોડો, મોહનલાલ' છે તેઓને પાંચમી વિભકિત લગાડી વાકય બોલવાથી 'દોડાય છે' અને 'લખાશે' એમ ક્રિયાપદો બોલાય છે, માટે તે શકયભેદનાં ક્રિયાપદો છે.

અભ્યાસ પાઠ ૮.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **શકયભેદ**નાં ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ તમારાથી અવાય તો આવજો. ૨ રામશંકરથી અવાશે નહિ. ૩ તમે ખાધું—તમારાથી ખવાયું. ૪ તમારાથી વાત કહેવાય તો કહેજો. ૫ તે છોકરાથી ચલાય છે માટે ચાલશે. ૬ હું ઘોડા ઉપર બેસીશ—મારાથી ઘોડા ઉપર બેસાશે. ૭ તમારાથી દાખલા ગણાય તો ગણજો. ૮ છગનલાલથી ઉઠાય છે. ૯ કૂતરો દોડયો—કૂતરાથી દોડાયું. ૧૦ તેઓ થયા એવા અમારાથી થવાય?

અભ્યાસ પાઠ ૯.

દશ **શક્યભેદનાં** ક્રિયાપદ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૦.

દશ **મૂળભેદનાં** ક્રિયાપદ લખી તેને **શક્યભેદમાં** મૂકો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૧.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ **શક્યભેદનાં** ક્રિયાપદોથી ભરો.

૧ તમારાથી ... તો આવજો. ૨ મોહનલાલથી કાગળ .... ૩ રામશંકરથી ... તો તેઓ જશે. ૪ તમારાથી રોટલી ... તો ખાજો. ૫ અમારાથી ... તો દોડીશું. ૬ કપુરચંદથી પાઠ .... ૭ તેનાથી દવા .... ૮ છોકરાથી ચોપડી .... ૯ તમારાથી ... તો ચાલજો. ૧૦ તેઓથી બગીચામાં ....

પાઠ ૩ જો.

ક્રિયાપદના કાળ.

(૧) ભૂતકાળ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદ બતાવો કે **જેઓ ગયા વખતનું કામ (ક્રિયા)** બતાવતાં હોય.

૧ સૂરજ સવારે ઊગ્યો હતો. ૨ તમે પાઠ શીખી ગયા. ૩ તેઓએ દાખલા સમજીને કર્યા. ૪ તમે ત્યાં ગયા હતા. ૫ છગનલાલને આવે પંદર દિવસ થયા. ૬ હું

તે રસ્તેથી જતો હતો. ૭ તે સાલ કેરીની છત વધારે હતી. ૮ હું આવ્યો ત્યારે તમે સૂતેલા હતા. ૯ તે છોકરો ડરીને નાસી ગયો. ૧૦ તેઓએ ચોપડી લખી.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદો ગયા વખતનું કામ (ક્રિયા) બતાવે છે તેને વ્યાકરણમાં **ભૂતકાળ** કહે છે.

સુચના—'સહવારે સૂરજ ઉગ્યો હતો, અત્યારે છે અને સાંજે આથમશે.' આ વાક્યોમાં 'ઉગ્યો હતો' તે ગયો વખત, 'છે' તે ચાલતો વખત, અને 'આથમશે' તે આવતા વખતમાં થશે. આમ ત્રણ વખતની ક્રિયા જણાય છે, માટે વખતના 'ગયો' 'ચાલતો' અને 'આવવાનો' એમ ત્રણ મુખ્ય ભાગ પડી શકે છે. આ ભાગોમાંથી ગયો વખત બતાવનારાં ક્રિયાપદો ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદો કહેવાય છે. લખ્યું, વાંચ્યું, અને કર્યું વગેરે ક્રિયાપદો ઉપરથી જણાય છે, કે તે ક્રિયાઓ થઇ ચૂકી છે, એટલે તે ગયા વખતનું કામ બતાવે છે, માટે 'લખ્યું, વાંચ્યું, કર્યું' એ ભૂતકાળ છે. ભૂત=ગયો ને કાળ=વખત, એટલે કે ગયેલો વખત.

ભૂતકાળના પ્રત્યયો **પુરૂષ** પ્રમાણે બદલાતા નથી, પણ **જાતિ** પ્રમાણે બદલાય છે. જેમ, 'હું, તું, તે,' એ ત્રણે પુરૂષ નર જાતિ હોય તો પડયો, નારી જાતિ હોય તો પડી, અને નાન્યતર જાતિ હોય તો પડયું. તેમજ—ગયો, ગઇ, ગયું; રહ્યો, રહી, રહ્યું. વગેરેમાં સમજવું. આમ ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદો જાતિ પ્રમાણે બદલાય છે, માટે ભૂતકાળને **જાતિ દર્શક** કાળ કહે છે.

ભૂતકાળ ત્રણ પ્રકારના છે. **ભૂત**, **અનિયમિતભૂત**, અને **સંકેતભૂત.** ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદને છેડે 'યો, યી, યુ' આવે છે. જેમ, લખ્યો, લખી, લખ્યું; પડયો, પડી, પડયું. અનિયમિત ભૂતકાળના ક્રિયાપદોને છેડે 'તો, તી, તું' આવે છે. જેમ, લખતો,

લખતી, લખતું; પડતો, પડતી, પડતું. વગેરે. આ શબ્દો ભૂતકાળની પેઠે કામ પુરૂં થયું એમ ચોકસપણું બતાવતા નથી, તે ઉપરથી તેને અચોકસ કે અનિયમિત નામ આપવામાં આવ્યું હોય એમ જણાય છે. આ કાળના પ્રત્યયો ભૂતકાળની પેઠે જાતિ દર્શક છે. સંકેત ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદોને છેડે 'ત' આવે છે. જેમ—તમે આવ્યા હોત તો હું લખત; તમે ન પકડયો હોત તો હું પડત,—આમાં 'લખત, પડત'. એ શબ્દો સંકેત કે શરતના અર્થમાં છે, તે ઉપરથી તેને સંકેત નામ આપવામાં આવ્યું હોય એમ જણાય છે. આ કાળનો પ્રત્યય જાતિ પ્રમાણે બદલાતો નથી, માટે આ કાળને **પુરૂષ દર્શક** કાળ કહે છે.

આ ત્રણે કાળનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદ**માં ક્રિયાપદના નીચે પ્રમાણે રૂપ થાય છે.

'વાંચ' ધાતુનાં રૂપ.

ભૂતકાળ (જાતિદર્શક છે.)

મૂળભેદ.

	એક વચન.	બહુ વચન.
નર જાતિ.	વાંચ્યો.	વાંચ્યા.
નારી જાતિ.	વાંચી.	વાંચી.
નાન્યત્તર જાતિ.	વાંચ્યું.	વાંચ્યાં.

અનિયમિત ભૂતકાળ. (જાતિદર્શક છે.)

નર જાતિ.	વાંચતો.	વાંચતા.
નારી જાતિ.	વાંચતી.	વાંચતી.
નાન્યતર જાતિ.	વાંચતું.	વાંચતાં.

સંકેત ભૂતકાળ. (પુરૂષદર્શક છે.)

પહેલો પુરૂષ.	હું વાંચત.	અમે વાંચત.
બીજો પુરૂષ.	તું વાંચત.	તમે વાંચત.
ત્રીજો પુરૂષ.	તે વાંચત.	તેઓ વાંચત.

'વાંચ' ધાતુનાં રૂપ.

ભૂતકાળ.

શક્યભેદ.

	એક વચન.	બહુ વચન.
નર જાતિ.	વંચાયો.	વંચાયા.
નારી જાતિ.	વંચાઇ.	વંચાઈ.
નાન્યત્તર જાતિ.	વંચાયું.	વંચાયાં.

અનિયમિત ભૂતકાળ.

નર જાતિ.	વંચાતો.	વંચાતા.
નારી જાતિ.	વંચાતી.	વંચાતી.
નાન્યત્તર જાતિ.	વંચાતું.	વંચાતાં.

સંકેત ભૂતકાળ.

પેહેલો પુરૂષ.	મારાથી વંચાત.	અમારાથી વંચાત.
બીજો પુરૂષ.	તારાથી વંચાત.	તમારાથી વંચાત.
ત્રીજો પુરૂષ.	તેથી વંચાત.	તેઓથી વંચાત.

અભ્યાસ પાઠ ૧૨.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ મેં ચોપડીમાં જોઇને દાખલા ગણ્યા. ૨ તે કાગળ વાંચતો હતો. ૩ દયાશંકર દોડયો. ૪ જયાનંદે પાઠ લખ્યો. ૫ તેણે મીઠાઇ ખાધી. ૬ તમે વાત કહી, અને મોહનલાલે ચોપડી ફાડી. ૭ તે કૂતરો ભસતો હતો. ૮ મારાથી દોડાયું. ૯ છગનલાલ આજે સુરત ગયા. ૧૦ તમે પૈસા ગુમાવ્યા.

અભ્યાસ પાઠ ૧૩.

'લખ' ધાતુનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદમાં ભૂતકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૪.

'જા' ધાતુનાં મૂળભેદ અને શક્યભેદમાં અનિયમિત ભૂતકાળનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૫.

'પડ' ધાતુનાં મૂળભેદ અને શક્યભેદમાં સંકેત ભૂતકાળનાં રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૬.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદથી ભરો.

૧ રામદાસે ચોપડી .... ૨ છગનલાલથી પાઠ .... ૩ તમે દાખલા .... ૪ મગનલાલ કલકત્તેથી .... ૫ તેણે દુધ .... ૬ સિપાઇએ વાઘને .... ૭ તમારાથી કામ .... ૮ હું તો ઘરમાં .... ૯ તેઓ ઘોડા ઉપર .... ૧૦ તેઓએ કપડું ....

પાઠ ૩ જો (ચાલુ).

ક્રિયાપદના કાળ.

(૨) વર્ત્તમાનકાળ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદ બતાવો કે જેઓ **ચાલતા વખતનું** કામ (ક્રિયા) બતાવતાં હોય.

૧ રામચંદ્ર આવે છે. ૨ તેઓ પાઠ વાંચે છે. ૩ હું દાખલા ગણું છું. ૪ મોહનલાલ ચોપડી લખે છે. ૫

તમે ફરવા જાઓ છો. ૬ તે બગીચામાં ફુલ થાય છે. ૭ તેઓ વાત કરે છે. ૮ તે ઘોડો દોડે છે. ૯ પેલું છોકરૂં રડે છે. ૧૦ આ માણસ ગીત ગાય છે.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદો ચાલતા વખતનું કામ અથવા ક્રિયા બતાવે છે તેને વ્યાકરણમાં **વર્ત્તમાનકાળ** કહે છે.

સુચના—કેટલાંક ક્રિયાપદ જેમ ગયા વખતની ક્રિયા બતાવે છે, તેમ કેટલાંક ક્રિયાપદ ચાલુ વખતની ક્રિયા બતાવે છે. રામચંદ્ર આવે છે, એમાં 'આવે છે' એ ચાલુ ક્રિયા હોઇ ચાલતા વખતનું કામ બતાવે છે. તેઓ પાઠ વાંચે છે, એમાં 'વાંચે છે' એ ચાલુ ક્રિયા હોઇ ચાલતા વખતનું કામ બતાવે છે, અને હું દાખલા ગણું છું એમાં 'ગણું છું' એ ચાલુ ક્રિયા હોઇ ચાલતા વખતનું કામ બતાવે છે, માટે 'આવે છે, વાંચે છે, ગણું છું,' એ વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો છે. વર્ત્તમાનકાળ એમાં વર્ત્તમાન=ચાલુ ને કાળ=વખત. એટલે કે ચાલતો વખત.

વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોને છેડે 'છું, છીએ, છે, છો' વગેરે આવે છે. જેમ, ખાઉં છું, વાંચીએ છીએ, દોડે છે, અને લખો છો વગેરે ક્રિયાપદોને છેડે 'છ' ધાતુના જેવાં રૂપ આવે છે. તે બધાં વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો છે.

ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદો **જાતિ પ્રમાણે** બદલાય છે, તેમ વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો જાતિ પ્રમાણે બદલાતાં નથી, પણ **પુરૂષ પ્રમાણે** બદલાય છે. જેમ, 'હું, તું, તે' આ ત્રણે પુરૂષ ગમે તે જાતિમાં હોય, તોપણ 'હું આવું છું' 'તું આવે છે' અને 'તે આવે છે,' એમ પુરૂષ પ્રમાણે ક્રિયાપદ બદલાય છે, પણ ભૂતકાળની પેઠે નર જાતિ 'આવ્યો,' નારી જાતિ 'આવી,' નાન્યતર જાતિ 'આવ્યું' એમ વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદો જાતિ પ્રમાણે બદલાતાં નથી, માટે વર્ત્તમાનકાળને **પુરૂષદર્શક** કાળ કહે છે.

વર્ત્તમાનકાળ ત્રણ પ્રકારના છે. **વર્ત્તમાન, અનિયમિત વર્ત્તમાન,** અને **વિધિ વર્ત્તમાન.** વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોને છેડે 'છે' આવે છે. જેમ, જાય છે, ખાય છે, આવે છે, વગેરે હકીકત ઉપર કહેવામાં આવેલી છે. અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોમાં છેડેનો 'છે' જતો રહે છે. જેમ, જાય, ખાય, આવે. વગેરે. આ ક્રિયાપદો વર્ત્તમાનકાળની પેઠે ચોકસ ચાલુ ક્રિયા બતાવતાં નથી, તે ઉપરથી તેને અચોકસ કે અનિયમિત એવું નામ વ્યાકરણમાં આપેલું જણાય છે. આ કાળના પ્રત્યયો વર્ત્તમાનકાળની પેઠે **પુરૂષદર્શક** છે. વિધિ વર્ત્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોને છેડે જાતિદર્શક 'વો, વી, વું' હોય છે. જેમ, જવો, જવી, જવું; ખાવો, ખાવી, ખાવું; અને આવવો, આવવી, આવવું. આ શબ્દો ચાલુ વખતની વિધિ એટલે ક્રિયા બતાવે છે, તે ઉપરથી વ્યાકરણમાં તેને વિધિ વર્ત્તમાનકાળ કહેવામાં આવે છે. આ કાળના પ્રત્યયો **જાતિદર્શક** છે.

આ ત્રણે કાળનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદ**માં ક્રિયાપદનાં નીચે પ્રમાણે રૂપ થાય છે.

'આવ' ધાતુનાં રૂપ.

વર્ત્તમાનકાળ.

મૂળભેદ. (પુરૂષદર્શક છે).

	એક વચન.	બહુ વચન.
પેહેલો પુરૂષ.	હું આવું છું.	અમે આવીએ છીએ.
બીજો પુરૂષ.	તું આવે છે.	તમે આવો છે.
ત્રીજો પુરૂષ.	તે આવે છે.	તેઓ આવે છે.

અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળ. (પુરૂષદર્શક છે.)

પેહેલો પુરૂષ.	હું આવું.	અમે આવીએ.
બીજો પુરૂષ.	તું આવે.	તમે આવો.
ત્રીજો પુરૂષ.	તે આવે.	તેઓ આવે.

વિધિ વર્ત્તમાનકાળ. (જાતિદર્શક છે.)

નર જાતિ.	આવવો.	આવવા.
નારી જાતિ.	આવવી.	આવવી.
નાન્યતર જાતિ.	આવવું.	આવવાં.

'આવ' ધાતુના રૂપ.

વર્ત્તમાનકાળ.

શક્યભેદ.

	એક વચન.	બહુ વચન.
પહેલો પુરૂષ.	મારાથી અવાય છે.	અમારાથી અવાય છે.
બીજો પુરૂષ.	તારાથી અવાય છે.	તમારાથી અવાય છે.
ત્રીજો પુરૂષ.	તેથી અવાય છે.	તેઓથી અવાય છે.

અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળ.

પહેલો પુરૂષ.	મારાથી અવાય.	અમારાથી અવાય.
બીજો પુરૂષ.	તારાથી અવાય.	તમારાથી અવાય.
ત્રીજો પુરૂષ.	તેથી અવાય.	તેઓથી અવાય.

વિધિ વર્ત્તમાનકાળ.

નર જાતિ.	અવાવો.	અવાવા.
નારી જાતિ.	અવાવી.	અવાવી.
નાન્યતર જાતિ.	અવાવું.	અવાવાં.

અભ્યાસ પાઠ ૧૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **વર્ત્તમાનકાળનાં** ક્રિયાપદ બતાવો.

૧ છોકરો ચોપડી લખે છે. ૨ નવલરામ દાખલા ગણે છે. ૩ આ છોકરી કપડાં સીવે છે. ૪ તમે નિશાળમાં જઈને પાઠ શીખો છો. ૫ નટવરલાલ આવે છે. ૬

મહેતાજી શિખામણ આપે છે. ૭ માબાપ છોકરાંની સંભાળ રાખે છે. ૮ તમે વડીલોને માન આપો છો. ૯ તેઓ પોતાનું લેશન કરે છે. ૧૦ કૂતરાને ભસવાની ટેવ છે.

અભ્યાસ પાઠ ૧૮.

'લખ' ધાતુનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદમાં વર્ત્તમાનકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૧૯.

'જા' ધાતુનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદમાં અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૦.

'પડ' ધાતુનાં **મૂળભેદ** અને **શક્યભેદમાં વિધિવર્ત્તમાનકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૧.

નીચેના વાકયોમાં ખાલી જગાઓ **વર્ત્તમાનકાળનાં** ક્રિયાપદથી ભરો.

૧ મહેતાજી છોકરાઓને શિખામણ .... ૨ તમે દરરોજ ફરવા .... ૩ મનુ નિશાળે .... ૪ તેઓ ચોકખાં કપડાં .... ૫ હું રોજ દુધ .... ૬ મોહનલાલ ગીત .... ૭ તમે કાગળ .... ૮ તેઓ ગુરૂની આજ્ઞા .... ૯ તમે ઘેર .... ૧૦ ચાકર ગાડી ....

પાઠ ૩ જો (ચાલુ).

ક્રિયાપદના કાળ.

---

(૩) ભવિષ્યકાળ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદ બતાવો કે જેઓ **આવતા વખતનું** કામ અથવા ક્રિયા બતાવતાં હોય.

૧ કેશવલાલ સુરતથી આવશે. ૨ મોહનલાલ ભાષણ કરશે. ૩ છોકરાઓ ગાયન ગાશે. ૪ આજે મેળાવડો થશે. ૫ બાળકોને ઇનામ મળશે. ૬ તેઓ ચોપડી લખશે. બ્રાહ્મણ રસોઇ કરશે. ૮ સુથાર ખુરશી બનાવશે. ૯ હું ચાલીને જઇશ. ૧૦ તેઓ ગાડીમાં આવશે.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદો આવતા વખતનું કામ અથવા ક્રિયા બતાવે છે તેને વ્યાકરણમાં **ભવિષ્યકાળ** કહે છે.

સુચના—કેટલાંક ક્રિયાપદ જેમ ગયા વખતની ક્રિયા બતાવે છે, અને કેટલાંક ચાલુ વખતની ક્રિયા બતાવે છે, તેમ ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાપદ આવતા વખતની ક્રિયા બતાવે છે, જેમ, આવશે, કરશે, ગાશે, થશે વગેરે ક્રિયાપદો આવતા વખતનું કામ બતાવે છે માટે તેઓ **ભવિષ્યકાળનાં** ક્રિયાપદ છે. ભવિષ્યકાળ= આવતો વખત. આ ઉપરથી ભવિષ્યકાળ કહેવાય છે.

ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાપદો વર્ત્તમાનકાળની પેઠે પુરૂષદર્શક છે, તેથી જાતિ પ્રમાણે ન બદલાતાં પુરૂષ પ્રમાણે બદલાય છે.

ભવિષ્યકાળનાં મૂળભેદ અને શક્યભેદમાં ક્રિયાપદનાં નીચે પ્રમાણે રૂપ થાય છે.

'કર' ધાતુનાં રૂપ.

ભવિષ્યકાળ. (પુરૂષદર્શક છે.)

મૂળભેદ.

	એક વચન.	બહુ વચન.
પહેલો પુરૂષ.	હું કરીશ.	અમે કરીશું.
બીજો પુરૂષ.	તું કરીશ, કરજે.	તમે કરશો, કરજો.
ત્રીજો પુરૂષ.	તે કરશે.	તેઓ કરશે.

શકયભેદ.

પહેલો પુરૂષ.	મારાથી કરાશે.	અમારાથી કરાશે.
બીજો પુરૂષ.	તારાથી કરાશે.	તમારાથી કરાશે.
ત્રીજો પુરૂષ.	તેનાથી કરાશે.	તેઓથી કરાશે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૨.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **ભવિષ્યકાળનાં** ક્રિયાપદો બતાવો.

૧ છોકરાઓ પાઠ લખશે. ૨ તેઓ આજે આવશે. ૩ તમે દાખલા ગણજો. ૪ તું કાલે વહેલો ઉઠજે. ૫ તમે બગીચામાં ફરવા જજો. ૬ મગનલાલ દવા લાવશે. ૭ તમે હલકો ખોરાક ખાજો. ૮ આ વખત જલદી પરીક્ષા થશે. ૯ તેઓ કાગળ લખશે. ૧૦ ચાકર ગાડી લાવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૨૩.

'લખ' ધાતુનાં **મૂળભેદ** અને **શકયભેદમાં** **ભવિષ્યકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૪.

'ખા' ધાતુનાં મૂળભેદમાં **ભૂત**, **વર્ત્તમાન** અને **ભવિષ્યકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૫.

'રહે' ધાતુનાં શક્યભેદમાં **ભૂત, વર્ત્તમાન** અને **ભવિષ્યકાળનાં** રૂપ લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૬.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ **ભવિષ્યકાળના** ક્રિયાપદોથી ભરો.

૧ ગીરજાશંકર કલકત્તેથી .... ૨ તમે પાઠ .... ૩ હું તમને તે વાત .... ૪ બાળકો ગાયન .... ૫ તમે સવારે વહેલા .... ૬ ધોબી કપડાં .... ૭ તું આજે વહેલો ઘેર .... ૮ આજે આપણે ફરવા .... ૯ તે ચોરને ન્યાયાધિશ સજા .... ૧૦ મહેતાજી બાળકોને બોધ ....

પાઠ ૪ થો.

કર્ત્તા.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવા શબ્દો બતાવો કે જેઓને કામ (ક્રિયા) ના **કરનારા** તરીકે મૂકવામાં આવેલા હોય.

૧ છોકરો દોડે છે. ૨ ગીરજાશંકર આવે છે. ૩ મણીલાલ નિશાળે જાય છે. ૪ તેઓ દુધ પીએ છે. ૫ બળદ ઘાસ ખાય છે. ૬ દરજીએ કપડાં શીવ્યાં. ૭ મોતીલાલ દાખલા ગણે છે. ૮ સુથાર ખુરશી બનાવે છે. ૯ તમો ફરવા જાઓ છો. ૧૦ તેઓ ઘેર જશે.

વ્યાખ્યા—વાકયોમાં જે શબ્દોને કામ (ક્રિયા) ના કરનારા તરીકે મૂકવામાં આવે છે તે શબ્દોને **કર્ત્તા** કહે છે.

સુચના—કોઇ પણ વાકયમાં કામ એટલે ક્રિયાનો કરનારો અને ક્રિયાપદ આ બે તો હોય છેજ. જેમ, 'છોકરો દોડે છે.' આ વાકયમાં 'દોડે છે' ક્રિયાપદ છે, અને દોડવાનું કામ એટલે ક્રિયાનો કરનારો છોકરો છે, માટે 'છોકરો' **કર્ત્તા** કહેવાય. 'ગીરજાશંકર આવે છે.' આ વાકયમાં 'આવે છે' ક્રિયાપદ છે અને આવવાનું કામ એટલે ક્રિયાનો કરનારો ગીરજાશંકર છે. માટે 'ગીરજાશંકર' **કર્ત્તા** કહેવાય. 'મણીલાલ નિશાળે જાય છે.' આ વાકયમાં 'જાય છે' ક્રિયાપદ છે. અને જવાનું કામ એટલે ક્રિયાનો કરનારો મણીલાલ છે. માટે 'મણીલાલ' **કર્ત્તા** કહેવાય.

વાકયમાંના ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ' મૂકી સવાલ પૂછતાં જે જવાબ આવે છે તે **કર્ત્તા** હોય છે. જેમ, 'તેઓ દુધ પીએ છે.' આ વાકયમાં 'પીએ છે' ક્રિયાપદ છે, તેની પહેલાં 'કોણ' મૂકી સવાલ પૂછીએ તો 'કોણ પીએ છે?' આ સવાલ થયો. અને જવાબ 'તેઓ' થયો. માટે 'તેઓ' વાકયમાં કર્ત્તા કહેવાય. 'બળદ ઘાસ ખાય છે.' આ વાકયમાં 'ખાય છે' ક્રિયાપદ છે. તેની પહેલાં 'કોણ' મૂકી સવાલ પૂછીએ તો 'કોણ ખાય છે?' આ સવાલ થયો, અને જવાબ 'બળદ' થયો. માટે 'બળદ' વાકયમાં કર્ત્તા કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૨૭.

નીચેનાં વાકયોમાંથી કર્ત્તા બતાવો.

૧ જમશેદ જાય છે. ૨ મોહનલાલ પાઠ વાંચે છે. ૩ તેઓ સુરત જશે. ૪ તમે કાગળ લખ્યો. ૫ સોરાબજી આજે આવશે. ૬ હું દાખલા ગણીશ. ૭ (જે) ખાડો ખોદે (તે) પડે. ૮ (ખેડૂત) વાવે તેવું લણે. ૯ તેઓએ મને વાત કહી. ૧૦ દુધમાં તમે સાકર નાંખો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૮.

કોઇ પણ દશ વાકયો લખો અને તેમાંથી **કર્ત્તા** બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૨૯.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ કર્ત્તાથી ભરો.

૧ ... ચોપડી લખું છું. ૨ ... મને બધી હકીકત કહી. ૩ પછી ... ઠેઠ દિલ્હી ગયો. ૪ ... દાન આપે છે. ૫ ... ઝાડ કાપ્યું. ૬ જૂદા ... પસ્તાય છે. ૭ ... કાલે આવશે. ૮ ખેતરમાં ... ઉગે છે. ૯ ... માથે પાઘડી પહેરી છે. ૧૦ ... પોતાના કામમાં ઉમંગી છે.

પાઠ ૫ મો.

કર્મ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવા શબ્દો બતાવો કે જેઓ ક્રિયાના **ખમનારા** હોય એટલે કે **જેઓના કર્તાની ક્રિયા (કામ) જે શબ્દો ઉપર લાગુ થતી હોય.**

૧ હું કાગળ લખું છું. ૨ સિપાઇએ વાઘને પકડયો. ૩ તે રાજા દાન આપે છે. ૪ તેઓએ ભાત ખાધા. ૫ તેણે મને પ્રશ્ન પૂછયો. ૬ તેઓએ ચોપડીઓ લીધી. ૭ મેં વાસણ ખરીદ્યાં. ૮ અમે કામ કરીએ છીએ. ૯ પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરે. ૧૦ મોહનલાલ પોતાના પાઠ કરે છે.

વ્યાખ્યા—વાકયોમાં જે શબ્દો ક્રિયાના ખમનારા હોય એટલે કે જેઓના કર્ત્તાની ક્રિયા જે શબ્દો ઉપર લાગુ થતી હોય તે શબ્દોને **કર્મ** કહે છે.

સુચના—ક્રિયાનો કરનાર જેના ઉપર પોતાની ક્રિયા કરે છે, એટલે કે જે શબ્દ ઉપર તેની ક્રિયા લાગુ પડે છે તે શબ્દ **કર્મ** છે. જેમ, 'હું કાગળ લખું છું' આ વાક્યમાં લખવાના કામનો કરનારો 'હું' છું, ને લખવાની ક્રિયા 'કાગળ' ઉપર લાગુ પડે છે, માટે આ વાક્યમાં 'કાગળ' **કર્મ** કહેવાય. 'સિપાઇએ વાઘને પકડયો.' આ વાક્યમાં પકડવાના કામનો કરનારો 'સિપાઇએ' છે, ને પકડવાની ક્રિયા 'વાઘ' ઉપર લાગુ પડે છે, માટે આ વાક્યમાં 'વાઘને' **કર્મ** કહેવાય.

વાક્યમાં ક્રિયાપદની પહેલાં 'કોણ'ની પેઠે 'શું' મૂકી સવાલ પૂછતાં જે જવાબ આવે છે તે **કર્મ** છે. જેમ, 'રાજા દાન આપે છે' આ વાક્યમાં 'શું'થી સવાલ પૂછીએ તો 'શું આપે છે?' એવો સવાલ થયો અને એનો જવાબ 'દાન' થયો. માટે 'દાન' **કર્મ** કહેવાય. 'તેઓએ ભાત ખાધા' આ વાક્યમાં 'શું'થી સવાલ પૂછીએ તો 'શું ખાધા' એવો સવાલ થયો અને એનો જવાબ 'ભાત' થયો માટે 'ભાત' **કર્મ** કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૩૦.

નીચેનાં વાકયોમાંથી કર્મ બતાવો.

૧ તેઓ રોટલી ખાય છે. ૨ મગનલાલે પાઠ વાંચ્યો. ૩ રામલાલ દાખલા ગણે છે. ૪ મહેતાજી શિખામણ આપે છે. ૫ કેશવલાલે પોતાની ચોપડી ફાડી. ૬ તેઓએ ઘોડો ખરીદયો. ૭ મેં નોકરને પગાર આપ્યો. ૮ નારાયણ વાત કરે છે. ૯ ગુરૂ શિષ્યને પાઠ શિખવે છે. ૧૦ તમે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૧.

કોઇ પણ દશ વાકયો લખો અને તેમાંથી કર્મ બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૨.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ કર્મથી ભરો.

૧ તમે ... કરો છો. ૨ આપે એ ... ઠીક કહી. ૩ સોનીએ ... બનાવી. ૪ મગનલાલે ... લીધાં. ૫ તેઓએ ... ખરીદી. ૬ તમે ... લાવજો. ૭ ગીરજાશંકર ... પીએ છે. ૮ તેઓ ... લાવે છે. ૯ મેં ... ખાધી. ૧૦ સિપાઇએ ... ગોળીથી માર્યો.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

ક્રિયાનાથ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવા શબ્દો બતાવો કે તેમાંનાં ક્રિયાપદની જાતિ અને વચન તે શબ્દો પ્રમાણે બદલાતાં હોય.

૧ છોકરો દોડ્યો. ૨ મોહનલાલ આવ્યા. ૩ નટવરલાલે દુધ પીધું. ૪ તમે દાખલા ગણ્યા. ૫ કૂતરે પાણી પીધું. ૬ તમે ગીત ગાજો. ૭ માણેકલાલે ચિત્ર પાડયું ૮ તમે તાજમહાલ જોયો છે? ૯ તેઓએ ચોપડી ખરીદી. ૧૦ તેણે સારૂં કામ કીધું.

વ્યાખ્યા—ક્રિયાપદની જાતિ, વચન કે પુરૂષ જે શબ્દ પ્રમાણે બદલાય છે તે શબ્દને વ્યાકરણમાં **ક્રિયાનાથ** કહે છે.

સુચના—વાક્યમાં કર્તા ને ક્રિયાપદ બેજ હોય તો કર્તા પ્રમાણેજ ક્રિયાપદ રહે છે, અને કર્તાને બદલીએ તો ક્રિયાપદ પણ બદલાય છે. માટે આવાં વાક્યોમાં તો કર્તાજ **ક્રિયાનાથ**

કહેવાય. જેમ, 'છોકરો દોડયો.' આ વાકયમાં કર્ત્તા 'છોકરો' ને ક્રિયાપદ 'દોડયો' છે, અને 'છોકરો' નર જાતિ, એક વચન અને ત્રીજા પુરૂષમાં છે, તો ક્રિયાપદ 'દોડયો' નર જાતિ, એક વચન અને ત્રીજા પુરૂષમાં છે, એટલે કે ક્રિયાપદનાં જાતિ, વચન ને પુરૂષ કર્ત્તા 'છોકરો' છે, તેનાજ પ્રમાણે રહે છે. વળી છોકરો કર્ત્તા છે, તેને બદલી 'છોકરી' વાકયમાં મૂકીએ તો 'છોકરી દોડી,' એમ બોલાય. મતલબ કે કર્ત્તાને બદલવાથી ક્રિયાપદ પણ બદલાય છે, માટે 'છોકરો દોડે છે,' એ વાકયમાં 'છોકરો' કર્ત્તા છે તેજ **ક્રિયાનાથ** કહેવાય. આવાં વાકયોમાં બધે કર્ત્તાજ ક્રિયાનાથ હોય છે, તે યાદ રાખવું; પણ વાકયમાં જ્યારે કર્ત્તા, કર્મ અને ક્રિયાપદ ત્રણે હોય, ત્યારે કર્ત્તા અને કર્મ બેમાંથી કોણ ક્રિયાનાથ છે, તે જાણવાને ક્રિયાપદ કોની જાતિ, વચન કે પુરૂષ પ્રમાણે રહે છે, અથવા બદલાય છે તે શોધવું જોઇએ. જેમ, 'નટવરલાલે દુધ પીધું.' આ વાકયમાં 'દુધ' કર્મ છે એ નાન્યતર જાતિ, એક વચન ને ત્રીજા પુરૂષમાં છે તો ક્રિયાપદ 'પીધું' એ પણ નાન્યતર જાતિ, એક વચન ને ત્રીજા પુરૂષમાં છે. કર્ત્તા નટવરલાલ તો નર જાતિમાં છે, તે પ્રમાણે ક્રિયાપદ નર જાતિમાં નથી, માટે આ વાકયમાં કર્મ 'દુધ' તે ક્રિયાનાથ કહેવાય. વાકયમાં કર્મ 'દુધ' છે તેને બદલે 'ચા' મૂકીએ તો 'નટવરલાલે ચા પીધી,' આમ બોલાય. એટલે કે 'કર્મ' પ્રમાણે ક્રિયાપદ પણ બદલાય છે, માટે વ્યાખ્યા પ્રમાણે આ વાકયમાં કર્મ તેજ ક્રિયાનાથ છે. તેમજ તમે દાખલા ગણ્યા, કૂતરે પાણી પીધું, વગેરે વાકયોમાં પણ ઉપર પ્રમાણે કર્મજ ક્રિયાનાથ થાય છે તે શિક્ષકે બતાવવું.

અભ્યાસ પાઠ ૩૩.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **ક્રિયાનાથ** બતાવો.

૧ મારે ઘેરથી કાગળ આવ્યો. ૨ તેથી મેં સમાચાર જાણ્યા. ૩ આથી મને ઘણો આનંદ થયો. ૪ હું

પાછો કાગળ લખીશ. ૫ તેમાં તમારી વાત જણાવીશ. ૬ તમે મારે ઘેર આવજો. ૭ જયાનંદે ઘોડો ખરીદ્યો છે. ૮ હું તમને તે ઘોડો બતાવીશ. ૯ પછી આપણે ફરવા જઈશું. ૧૦ મારા કાકા સાથે આવશે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૪.

કોઈપણ દશ વાકયો લખો અને તેમાંથી **ક્રિયાનાથ** બતાવો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૫.

કર્ત્તા ક્રિયાનાથ થાય તેવાં અને **કર્મ** ક્રિયાનાથ તેવાં પાંચ પાંચ વાકયો લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૩૬.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **ક્રિયાનાથથી** ભરો.

૧ છોકરે ... ખાધી. ૨ મેં ... લખ્યો. ૩ તમે ... પીધું ૪ ... દરિયે ફરવા જઈશ. ૫ ... ત્યાં આવજો. ૬ નટવરલાલે ... લખી. ૭ ... રમવા જઈશું ૮ મારા ... ત્યાં આવશે. ૯ તમે કઈ ... લીધી? ૧૦ ... તો સાતમી ચોપડી લઉં છું.

પાઠ ૭ મો.

પ્રયોગ.

(૧) કર્ત્તરી પ્રયોગ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવા શબ્દો બતાવો કે જેઓ ક્રિયાપદોના કર્ત્તા હોય તેજ **ક્રિયાનાથ** થતા હોય.

૧ મોહનલાલ આવશે. ૨ તું ઘેર જજે. ૩ પછી અમે આવીશું. ૪ તે કૂતરો દોડ્યો. ૫ તે છોકરી રોજ એ પાઠ વાંચતી. ૬ તે ગાડીમાંથી પડી ગયો. ૭ હું ચિત્ર પાડું છું. ૮ તમે ટોપી મૂકો. ૯ આપણે ફરવા જઇએ. ૧૦ મારો ભાઇ સાથે આવશે.

વ્યાખ્યા—વાક્યમાં ક્રિયાપદનો કર્ત્તા હોય તેજ ક્રિયાનાથ થતો હોય તો તે ક્રિયાપદનો **કર્ત્તરી પ્રયોગ** કહેવાય.

સુચના—જે ક્રિયાપદોમાં કર્ત્તા ક્રિયાનાથ હોય તે બધાં કર્ત્તરી પ્રયોગનાં ક્રિયાપદો છે. જેમ, 'મોહનલાલ આવશે, તું ઘેર જજે, અને અમે આવીશું.' આ વાક્યોમાં 'મોહનલાલ, તું, અને અમે' અનુક્રમે 'આવશે, જજે, અને આવીશું' એ ક્રિયાપદોના કર્ત્તા છે અને ક્રિયાનાથ પણ છે માટે 'આવશે, જજે, અને આવીશું' એ ત્રણે **કર્ત્તરી પ્રયોગનાં** ક્રિયાપદો કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૩૭.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **કર્ત્તરી પ્રયોગનાં ક્રિયાપદો** બતાવો.

૧ ઘોડા દોડે છે. ૨ તમે જમીને આવજો. ૩ હું ફરતો ફરતો જઇશ. ૪ તમે તે કાગળ વાંચીને જવાબ લખજો.

૫ છગનલાલ દોડતા ગયા. ૬ તેઓ તો આવતા હતા. ૭ તે રાતો ઘોડો છે. ૮ નરસિંહ પરોપકારી હતો. ૯ તમે ઘેર જઇ પાછા આવજો. ૧૦ મારા મામા સુરતથી આવ્યા છે.

અભ્યાસ પાઠ ૩૮.

એવાં દશ વાકયો લખો કે જેમાં ક્રિયાપદો **કર્ત્તરી** પ્રયોગનાંજ હોય.

અભ્યાસ પાઠ ૩૯.

નીચેનાં વાકયોમાં ખાલી જગાઓ **કર્ત્તરી પ્રયોગનાં ક્રિયાપદોથી** ભરો.

૧ હું કામ .... ૨ તમે વહેલા .... ૩ તમે પાઠ .... ૪ જમશેદજી કાગળ .... ૫ આ ચોપડી મારી .... ૬ તેઓ દાખલા .... ૭ હું દરરોજ ઇશ્વરની પ્રાર્થના .... ૮ મોહનલાલ ઘેર .... ૯ હું દુધ .... ૧૦ તે વાઘ નાસી ....

પાઠ ૭ મો (ચાલુ).

પ્રયોગ.

(૨) **કર્મણી પ્રયોગ.**

નીચેના વાકયોમાંથી એવા શબ્દો દેખાડો કે જેઓ ક્રિયાપદોનાં કર્મ હોય તેજ ક્રિયાનાથ થતા હોય.

૧ દેવશંકરે કાગળ લખ્યો. ૨ જયાનંદે પાઠ વાંચ્યો. ૩ તેણે પોતાની ચોપડી ફાડી. ૪ મેં રોટલી ખાધી.

૫ તમે પૈસા આપ્યા. ૬ મારા કાકાએ તે ઘર રાખ્યું. ૭ સિપાઇએ ચોરને બાંધ્યો. ૮ તમે તે પોપટ રાખ્યો. ૯ તે છોકરે ખુરશી ભાંગી. ૧૦ પેલા તોફાની છોકરે પત્થર ફેંક્યો.

વ્યાખ્યા—વાક્યમાં ક્રિયાપદનું કર્મ હોય તેજ ક્રિયાનાથ થતું હોય તો તે ક્રિયાપદનો **કર્મણી પ્રયોગ** કહેવાય.

સુચના—જે ક્રિયાપદોમાં કર્મ ક્રિયાનાથ હોય તે બધાં કર્મણી પ્રયોગનાં ક્રિયાપદો છે, જેમ, 'દેવશંકરે કાગળ લખ્યો, જ્યાનંદે પાઠ વાંચ્યો, તેણે ચોપડી ફાડી.' આ વાક્યોમાં 'કાગળ, પાઠ, ચોપડી' અનુક્રમે 'લખ્યો, વાંચ્યો, ફાડી' એ એ ક્રિયાપદોનાં કર્મો છે અને ક્રિયાનાથ પણ છે માટે 'લખ્યો, વાંચ્યો, ફાડી' એ ત્રણે કર્મણી પ્રયોગનાં ક્રિયાપદો કહેવાય.

અભ્યાસ પાઠ ૪૦.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી **કર્મણી પ્રયોગનાં** ક્રિયાપદો બતાવો.

૧ તેણે ઘોડો લીધો. ૨ મોહનલાલે ઘર બંધાવ્યું. ૩ તેઓએ દવા આપી. ૪ તેણે પૈસા લીધા ત્યારે તે ઉઠ્યો. ૫ મેં જાતે તે કાગળ પહોંચાડ્યો. ૬ તેણે પત્થર ફેંક્યો. ૭ નટવરલાલે બે ઘોડા રાખ્યા. ૮ મેં ખુરશીના પાંચ રૂપીઆ આપ્યા. ૯. તેણે ચોપડી ગુમાવી. ૧૦ તમે તેને ઠપકો દીધો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૧.

એવાં દશ વાક્યો લખો કે જેમાંનાં ક્રિયાપદો **કર્મણી પ્રયોગનાંજ** હોય.

અભ્યાસ પાઠ ૪૨.

નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગાઓ **કર્મણી પ્રયોગનાં** ક્રિયાપદોથી ભરો.

૧ તમારી ચોપડી મેં .... ૨ તમે ઘોડાને .... ૩ ગીરધરલાલે ચોપડી .... ૪ તેઓએ માંદા હોવાથી દવા .... ૫ મારા પિતાએ મને શિખામણ .... ૬ તેઓએ મને ફાયદો .... ૭ ગીરજાશંકરે ઘડીઆળ .... ૮ મહેતાજીએ પરીક્ષા .... ૯ ઇશ્વરલાલે ઈનામ .... ૧૦ ઘોડાએ ઘાસ ....

પાઠ ૭ મો (ચાલુ).

પ્રયોગ.

(૩) ભાવે પ્રયોગ.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી એવાં ક્રિયાપદો દેખાડો કે જેઓનો ક્રિયાનાથ **કર્તા** કે **કર્મ** એ બેમાંથી એકે હોય નહિ.

૧ રાજાથી ચલાયું. ૨ મોહનલાલથી આજે ઉઠાયું છે. ૩ મારાથી જવાયું. ૪ પેટમાં દુઃખે છે. ૫ તમારાથી ચાલીને જવાય છે. ૬ તે કૂતરાથી દોડાયું. ૭ તેઓથી બેસાય છે. ૮ કપુરચંદથી અહીં અવાય છે. ૯ તે છોકરાથી રડાય છે. ૧૦ તેનાથી હરાય ફરાય છે.

વ્યાખ્યા—જે ક્રિયાપદોનો ક્રિયાનાથ કર્તા કે કર્મ એ બેમાંથી એકે હોય નહિ, તે ક્રિયાપદોનો **ભાવે પ્રયોગ** કહેવાય છે.

સુચના—ભાવે પ્રયોગ એમાં ‘ભાવ’ એ સંસ્કૃત રૂપ છે. ભાવ એટલે ક્રિયાનો બોધ, મતલબ કે જેમાં કર્ત્તા કે કર્મ હોય નહિ; પણ માત્ર એકલી ક્રિયાનો ભાવ કે બોધજ રહેલો હોય છે, તેને ભાવે પ્રયોગ કહે છે. રાજાથી ચલાય છે–આમાં ‘ચલાય છે’ એટલે ચાલવાનું થાય છે એવો ભાવ રહેલો છે, માટે ‘ચલાય છે’ એ ભાવે પ્રયોગ છે. તેનાથી જવાય છે–આમાં ‘જવાય છે’ એટલે જવાનું થાય છે એવો ભાવ રહેલો છે, માટે ‘જવાય છે’ એ ભાવે પ્રયોગ છે. પેટમાં દુઃખે છે–આમાં ‘દુઃખે છે’ એટલે કંઇ દુઃખતું હોય એવો ભાવ રહેલો છે, માટે ‘દુઃખે છે’ એ ભાવે પ્રયોગ છે.

મૂળભેદનું સકર્મક ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં આવે તો પ્રથમનો કર્ત્તા કારણ થાય છે, અને કર્મ શક્યભેદવાળા ક્રિયાપદનો કર્ત્તા થાય છે, ને ક્રિયાપદ અકર્મક થઇ જાય છે. જેમ, ‘છોકરો રોટલી ખાય છે’ ને ‘છોકરાથી રોટલી ખવાય છે.’ આમાં પહેલા વાક્યમાં ‘છોકરો’ કર્ત્તા છે, તે બીજા વાક્યમાં કારણ થાય છે, ને પહેલા વાક્યમાં ‘રોટલી’ કર્મ છે તે બીજા વાક્યમાં કર્ત્તા થાય છે, અને ક્રિયાપદ અકર્મક થાય છે. શક્યભેદવાળા ક્રિયાપદને કર્મ હોતુંજ નથી.

મૂળભેદનું અકર્મક ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં આવે તો પ્રથમનો કર્ત્તા કારણ થાય છે; અને ક્રિયાપદનો ભાવ ક્રિયાનાથ હોઈ તેનો ભાવે પ્રયોગ થાય છે. જેમ, ‘તે ગયો’ ને ‘તેનાથી જવાયું’ આમાં પહેલા વાક્યમાં ‘તે’ કર્ત્તા છે તે બીજા વાક્યમાં કારણ થયો, ને ‘જવાયું’ એમાં ક્રિયાપદનો ભાવ ક્રિયાનાથ થયો તેથી ‘જવાયું’ નો ભાવે પ્રયોગ થયો. વાક્યોમાં મૂળભેદનાં અકર્મક ક્રિયાપદોના કર્ત્તાને પાંચમી વિભક્તિ ‘થી’ લગાડી તેજ વાક્યો ફરીથી બોલવાથી તેમાંનાં ક્રિયાપદોનો ભાવે પ્રયોગ થઇ જાય છે. જેમ, છોકરો જાય છે—છોકરાથી જવાય છે. હું બેઠો—મારાથી બેસાયું. ઘોડો દોડયો—ઘોડાથી દોડાયું, વગેરે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૩.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **ભાવે પ્રયોગનાં** ક્રિયાપદો બતાવો.

૧ મારાથી જવાશે તો જઇશ. ૨ તેઓથી દોડાશે તો દોડશે. ૩ તેનાથી ખુરશી ઉપર બેસાય છે. ૪ મોહનલાલથી પડી જવાયું. ૫ અહીં મારાથી બેસાયું છે. ૬ તમારાથી ત્યાં અવાય તો આવજો. ૭ મારાથી હવે નિશાળે જવાય છે. ૮ ગવરીશંકરથી ઉઠાય છે. ૯ તેના માથામાં દુખે છે. ૧૦ તમારાથી દોડાય છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૪.

મૂળ ભેદનાં અકર્મક ક્રિયાપદ આવે તેવાં પાંચ વાકયો લખી તેને ફેરવીને ફરીથી **શકયભેદમાં** લખો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૫.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **ભાવે પ્રયોગનાં ક્રિયાપદોથી** ભરો.

૧ તમારાથી ... તો દોડજો. મારાથી વહેલું ... તો ઉઠીશ. ૩ તેઓથી હવે પથારીમાં .... ૪ તેઓથી હવે નિશાળે .... ૫ તેનાથી હવે ચાલીને .... ૬ ગણપતથી નોકરી ઉપર .... ૭ મોહનલાલથી ઘોડા ઉપર .... ૮ તમારાથી ફરવા .... ૯ મારાથી નિશાળમાં .... ૧૦ તમારાથી .... તો આવજો.

પાઠ ૮ મો.

કૃદન્તના પ્રકાર.

(૧) કૃદન્તનામ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં કૃદન્ત બતાવો કે જેઓ નામ તરીકે વપરાતાં હોય.

૧ ઘણો વખત ત્યાં રહેવામાં માલ નથી. ૨ કહેવું સહેલું છે પણ કરવું કઠણ છે. ૩ વડા નિશાળીયાનું કહેવું તેઓએ માન્યું નહિ. ૪ તેઓએ મને બસો રૂપીઆ આપવાનું કહ્યું હતું. ૫ તમારામાં ડહાપણ ને વિવેક હોવાથી તમે ઠીક ચાલો છો.

વ્યાખ્યા—વાકયમાં જે કૃદન્તો નામ તરીકે વપરાય છે તેને **કૃદન્ત નામ** કહે છે.

સુચના—કૃદન્ત નામના શબ્દોને છેડે 'વો, વી, વા, વું, વાં' હોય છે અને તે પછી કોઇ કોઇ વખત વિભકિતના પ્રત્યય પણ લાગે છે. જેમ, ઘણો વખત ત્યાં રહેવામાં માલ નથી-એમાં 'રહેવામાં' એ કૃદન્ત, નામ તરીકે વપરાયેલું છે, છેડે 'વા' છે ને તે પછી 'માં' સાતમી વિભકિતનો પ્રત્યય લાગેલો છે. કહેવું સહેલું છે પણ કરવું કઠણ છે-એમાં 'કહેવું, કરવું' કૃદન્તો, નામ તરીકે વપરાએલાં છે અને તેને છેડે 'વું' છે. વડા નિશાળીયાનું કહેવું તેઓએ માન્યું નહિ-એમાં 'કહેવું' કૃદન્ત નામ તરીકે વપરાયેલું છે અને તેને છેડે 'વું' છે. આ પ્રમાણે તેઓએ મને બસો રૂપીઆ આપવાનું કહ્યું હતું તેમાં 'આપવાનું' અને તમારામાં ડહાપણ ને વિવેક હોવાથી તમે ઠીક ચાલો છો એમાં 'હોવાથી' એ કૃદન્ત નામના શબ્દો છે.

અભ્યાસ પાઠ ૪૬.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **કૃદન્ત નામ** દેખાડો.

૧ પેલા માણસને અહીં રાખવો ઠીક નથી. ૨ તમારે મગનલાલને ઘેર જવું પડયું. ૩ તેનું કહેવું મને તો ઠીક લાગે છે. ૪ તેનું કામ થવું મુશ્કેલ છે. ૫ મેં તેઓને દાખલા શીખવવાને કહ્યું.

અભ્યાસ પાઠ ૪૭.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાઓ **કૃદન્ત નામથી** ભરો.

૧ આવો કાગળ તમારે ... ન જોઇએ. ૨ તેઓનું ... સત્ય છે. ૩ મેં તમને ત્યાં ... કહ્યું નથી. ૪ તમે ખોટા છો એમ તો મારૂં ... નથી. ૫ મારૂં ... તેઓએ માન્યું નહિ.

પાઠ ૮ મો (ચાલુ).

કૃદન્તના પ્રકાર.

---

(૨) કૃદન્ત વિશેષણ.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં કૃદન્ત બતાવો કે જેઓ વિશેષણ તરીકે વપરાતાં હોય.

૧ ગયેલો વખત પાછો આવતો નથી. ૨ સારૂં કામ કરનારા થોડા હોય છે. ૩ તે દુધ પીતો હશે. ૪ તે હવે બોલનાર નથી. ૫ પેલો છોકરો ચાલતો ચાલતો ત્યાં ગયો હતો.

વ્યાખ્યા—વાક્યમાં જે કૃદન્તો વિશેષણ તરીકે વપરાય છે તેને **કૃદન્ત વિશેષણ** કહે છે.

સુચના—કૃદન્ત વિશેષણના શબ્દો વાક્યમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને ઘણું કરીને તેઓને છેડે 'એલો, એલી, એલું; તો, તી, તું; નાર;' વગેરે આવે છે. જેમ, ગયેલો વખત પાછો આવતો નથી. એમાં 'ગયેલો' કૃદન્ત વિશેષણ તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'એલો' છે, પેલો છોકરો ચાલતો ચાલતો ત્યાં ગયો હતો. એમાં 'ચાલતો ચાલતો' કૃદન્ત, વિશેષણ તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'તો' છે, સારૂ કામ કરનાર થોડા હોય છે. એમાં 'કરનાર' કુદન્ત વિશેષણ તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'નાર' છે.

અભ્યાય પાઠ ૪૮.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **કૃદન્ત વિશેષણો** દેખાડો.

૧ ગયેલી વાતનો પસ્તાવો કરવો ફોકટ છે. ૨ ગાજ્યા મેહ વરસે નહિ. ૩ બોલનાર ઘણા હોય છે પણ તે પ્રમાણે ચાલનાર થોડા છે. ૪ તે છોકરો ચાલતો ચાલતો કવિતા ગોખે છે. ૫ તે છોકરો દાખલા ગણુતો હતો.

અભ્યાસ પાઠ ૪૯.

નીચેનાં વાકયોમાંની ખાલી જગાએ **કૃદન્ત વિશેષણથી** ભરો.

૧ .... વખત પાછો આવતો નથી. ૨ બોલનાર ઘણા હોય છે પણ તે પ્રમાણે .... થોડા હોય છે. ૩. સારૂ કામ .... થોડા હોય છે. ૪ તે છોકરો ગીત .... આવે છે. ૫ મગનલાલ ત્યાં ઝાઝો વખત .... નથી.

પાઠ ૮ મો (ચાલુ).

કૃદન્તના પ્રકાર.

(૩) કૃદન્ત અવ્યય.

નીચેનાં વાકયોમાંથી એવાં કૃદન્તો બતાવો કે જેઓ અવ્યય તરીકે વપરાતાં હોય.

૧ તમારૂ નામ તમે ત્યાં જઇને લખાવો. ૨ તે છોકરો ખાઇને આવ્યો છે. ૩ તમે મારે ઘેર ગણિત લઇને આવજો. ૪ તમે ત્યાં રહીને શું કર્યું. ૫ હું તેને કહી કહીને થાકયો.

વ્યાખ્યા—વાકયમાં જે કૃદન્તો અવ્યય તરીકે વપરાય છે તેને **કૃદન્ત અવ્યય** કહે છે.

સુચના—કૃદન્ત અવ્યયના શબ્દો વાકયમાં અવ્યય તરીકે વપરાય છે અને તેઓને છેડે 'ઇ' અથવા 'ઇને' હોય છે, જેમ, તમારૂ નામ તમે ત્યાં જઇને લખાવો, એમાં 'જઈને' કૃદન્ત અવ્યય તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'ઇને' છે. તે છોકરો ખાઇને આવ્યો છે, એમાં 'ખાઇને' કૃદન્ત અવ્યય તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'ઇને' છે. તમે મારે ઘેર ગણિત લઇને આવજો. એમાં 'લઇને' કૃદન્ત અવ્યય તરીકે વપરાએલું છે અને તેને છેડે 'ઇને' છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૦.

નીચેનાં વાકયોમાંથી **કૃદન્ત અવ્યય** દેખાડો.

૧ મોહનલાલે અહીં આવીને શું કર્યું? ૨ જયાનંદ રોજ જમીને આવે છે. ૩ તમે દાખલા ગણીને કયાં ગયા હતા? ૪ તે ચાકરે આવીને તમને શું કહ્યું? ૫ પેલો ધોબી કપડાં લઇને આવે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૧.

નીચેનાં વાક્યોમાંની ખાલી જગાઓ કૃદન્ત અવ્યયથી ભરો.

૧ તમે ત્યાં .... શું કર્યું? ૨ જયાનંદ ભૂખ્યો નથી, તે દરરોજ .... નિશાળે આવે છે. ૩ તમે ત્યાં ... તમારૂ નામ લખાવો. ૪ તે ચાકરે તમારી પાસે ... તમને શું કહ્યું? ૫ તમે ઘેરથી કવિતા .... આવ્યા છો?

☞ અહીંથી જે પાઠો આપ્યા છે–તે અભ્યાસી માટે નથી, પણ સાધારણ જ્ઞાન માટે છે.

પાઠ ૯ મો.

પદચ્છેદ કરતી વખતે યાદ રાખવા જોગ પાઠો.

અભ્યાસ પાઠ ૫૨.

નામ.

૧ જ્યારે ઘણાં નામ સાથે આવે છે અને તેઓને સરખીજ રીતે કોઇ વિભક્તિ તથા શબ્દયોગી અવ્યય લાગુ પડે છે, ત્યારે છેલ્લા નામની સાથે તે વિભક્તિ તથા શબ્દયોગી અવ્યય જોડવાથી તે નામોના અર્થમાં કાંઇ ફેર પડતો નથી. જેમ,

ચોર, ઠગારા અને લુચ્ચાઓની સાથે ફરવું નહિ.

ભલા, ડાહ્યા અને વિદ્વાનની પાસે રહેવાથી ફાયદો થાય છે.

ઉપરના પુહેલા વાક્યમાં 'ની' છઠ્ઠી વિભક્તિ અને 'સાથે' શબ્દયોગી અવ્યય તેમજ બીજા વાક્યમાં 'ની' છઠ્ઠી વિભકિત અને 'પાસે' શબ્દયોગી અવ્યયને સંબંધ તે વાક્યોમાંના દરેક નામની સાથે રહેલો છે છતાં તે છેલ્લા નામની સાથે જોડયાથી અર્થમાં ફેર પડતો નથી અને વાક્ય સારૂ લાગે છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૩.

સર્વનામ.

૧ આ, એ, પેલો, ઓલ્યો, ફલાણો, શું, કયો, જે, વગેરે શબ્દોને કેટલાક વ્યાકરણ કર્ત્તાઓએ સર્વનામમાં ગણેલા છે, પણ કેટલાક વ્યાકરણ કર્ત્તાનો મત એવો છે, કે જો તેઓ એકલા આવે તો તેઓને સર્વનામ ગણવા અને તેઓની પાછળ કોઇ નામ આવે તો તેઓને વિશેષણમાં ગણવા. જેમ, આ જાય છે-તેમાં 'આ' સર્વનામ છે અને આ માણસ જાય છે તેમાં 'આ' વિશેષણ છે. હોપ સાહેબના વ્યાકરણમાં આવા શબ્દોને ફકત વિશેષણમાંજ ગણેલા છે. તેથી આ ચોપડીમાં તેવા શબ્દોને વિશેષણમાં લીધેલા છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૪.

વિશેષણ.

૧ એકથી વધારે નામ (વિશેષ્ય) જુદી જુદી જાતિનાં હોય તો તેમનાં વિશેષણ ઘણું કરીને નાન્યતર જાતિને બહુ વચનમાં આવે છે. જેમ, તેમનો ઘોડો ને ગાડી સારાં છે. પાદડાં, પવન ને પાણી સસ્તાં છે. આમાં 'સારાં' અને 'સસ્તાં' વિશેષણો નાન્યતર જાતિ ને બહુ વચનમાં છે.

૨ માન આપવામાં એક વચનને બદલે બહુ વચન વાપરવાની રીત છે. વિશેષ્ય નારીજાતિમાં હોય ત્યારે તેનું વિશેષણ નાન્યતર જાતિમાં મૂકાય છે-

જેમ—મારા મહેતાજી ભલા છે, આમાં વિશેષ્ય 'મહેતાજી' એક વચનમાં છે, છતાં તેનું વિશેષણ 'ભલા' બહુ વચનમાં છે.

મારી કાકી સાજાં છે. આમાં વિશેષ્ય 'કાકી' નારીજાતિના એક વચનમાં છે, છતાં તેનું વિશેષણ 'સાજાં' નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૫.

ક્રિયાપદ

૧ ક્રિયાનાથ જુદી જુદી જાતિનાં હોય, ત્યારે તેમનું ક્રિયાપદ ઘણુંખરૂં નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે છે, અને કેટલીક વખત તે ક્રિયાપદની પહેલાં 'એ સર્વે' કે 'એ બધાં' એવા શબ્દો મૂકાય છે. જેમ, મારા બાપ, મા, કાકા, કાકી એ બધાં ગઇ કાલે આવ્યાં; અથવા તો એ સર્વે ગઇ કાલે આવ્યાં.

૨ ક્રિયાનાથ એક વચનમાં હોય છતાં માન આપવા સારૂ ક્રિયાપદને બહુ વચનમાં મૂકવું પડે છે. જેમ, મારા બાપા આવ્યા. ક્રિયાનાથ નારીજાતિમાં હોય તો ક્રિયાપદ નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે છે. જેમ, મારી કાકી ભલાં છે.

અભ્યાસ પાઠ ૫૬.

અવ્યય.

૧ અવ્યયના ઉપર કેટલીક વખત વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગેલા હોય છે, પણ તે પ્રત્યયો શબ્દોના બીજા વર્ગોની સાથે લાગીને જેવા પોતાના સ્પષ્ટ અર્થ બતાવે, તેવા અવ્યયને લાગીને બતાવતા નથી; માટે વિભક્તિના પ્રત્યય સાથેના આવા શબ્દને અવ્યયમાં ગણવા હરકત નથી. જેમ, ત્યાંથી તેઓ આવશે એમાં 'ત્યાં' અવ્યય ને 'થી' પ્રત્યય લાગેલો છે, તોપણ 'થી' પ્રત્યય સાથે 'ત્યાંથી' ને અવ્યય ગણવા હરકત નથી.

પાઠ ૧૦ મો.

પદચ્છેદના નમુના.

૧ પરમેશ્વરે દુનિયા સરજી.

પરમેશ્વરે—વિશેષ નામ, નરજાતિ ત્રીજીનું એક વચન.

દુનિયા—વિશેષ નામ, નારી જાતિ પહેલીનું એક વચન.

સરજી—સકર્મક ક્રિયાપદ, સૃજ ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરૂષ, નારી જાતિ, એક વચન, પરમેશ્વર કર્ત્તા, દુનિયા કર્મ, સકર્મક કર્મણી પ્રયોગ.

૨ ભલમનસાઇ, ડહાપણ, સખાવત અને સ્વતંત્રતા એ કેવા લાભકારી સદ્ગુણો છે!

ભલમનસાઈ, ડહાપણ, સખાવત, સ્વતંત્રતા—એ અનુક્રમે ભલો, ડાહ્યો સખી, સ્વતંત્ર એ વિશેષણો ઉપરથી થયેલાં ગુણ કે ખાસિએતનાં નામ છે, માટે ભાવાચક નામ, નારીજાતિ, પહેલીનું એકવચન (ફક્ત **ડહાપણ** નાન્યતર જાતિ છે.)

અને—ઉભયાન્વયી અવ્યય.

એ—દર્શક વિશેષણ, નરજાતિ, પહેલીનું બહુ વચન (એનું વિશેષ્ય સદ્ગુણો છે.)

કેવા—વિકારી વિશેષણ નરજાતિ પહેલીનું બહુવચન (એનું વિશેષ્ય લાભકારી છે.)

લાભકારી—વિશેષણ. એનો વિશેષ્ય સદ્ગુણો છે.

સદ્ગુણો—ભાવાચક નામ, નર જાતિ, પહેલીનું બહુ વચન.

છે—અકર્મક ક્રિયાપદ, છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્ત્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરૂષ, નર જાતિ, બહુ વચન, કર્ત્તા સદ્ગુણો. કર્ત્તરી પ્રયોગ.

(૩) હવે જણાશે કેવી મઝા પડવાની તે!

હવે—વખત બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

જણાશે—અકર્મક ક્રિયાપદ, જાણ ધાતુ, શક્ય ભેદ, ભવિષ્યકાળ, ત્રીજો પુરૂષ, નારી જાતિ, એક વચન. મઝા કર્ત્તા, અકર્મક કર્ત્તરી પ્રયોગ.

કેવી—વિકારી વિશેષણ, નારી જાતિ, પહેલીનું એક વચન. (વિશેષ્ય મઝા છે.)

મઝા—ભાવાચક નામ, નારી જાતિ. પહેલીનું એક વચન.

પડવાની—કૃદંત (ભવિષ્ય.)

તે—ત્રીજો પુરૂષ સર્વનામ, નારી જાતિ, પહેલીનું એક વચન.

(૪) જે કોઇ આપણા રાજાનો દ્વેષ કરે અને રાજ્યનું બુરૂ ઇચ્છે તેનાથી દૂર રહેવું. (સાતમી ચોપડી.)

જે કોઇ—અવિકારી વિશેષણ, સામાન્ય જાતિ. પહેલીનું એક વચન. (સર્વનામના અર્થમાં છે.)

આપણા—પહેલો પુરૂષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પહેલીનું બહુ વચન.

રાજાનો—સામાન્ય નામ, નર જાતિ, છઠ્ઠીનું એક વચન.

દ્વેષ—ભાવાચક નામ, નરજાતિ, પહેલીનું એક વચન.

કરે—સકર્મક ક્રિયાપદ, કર ધાતુ, મૂળભેદ, અનિયમીત વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરૂષ, સામાન્યજાતિ, એકવચન, જે કોઇ કર્તા, દ્વેષ કર્મ, સકર્મક કર્તરી પ્રયોગ.

અને—ઉભયાન્વયી અવ્યય.

રાજ્યનું—સામાન્ય નામ, નાન્ય-જાતિ, છઠ્ઠીનું એક વચન.

બુરૂ—ક્રિયા વિશેષણ (ઇચ્છે ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે છે.)

ઇચ્છે—સકર્મક ક્રિયાપદ, ઇચ્છ ધાતુ, મૂળભેદ, અનિયમીત વર્તમાન કાળ ત્રીજો પુ. સામાન્ય જાતિ, એક વચન, જે કોઈ કર્તા, બુરૂ કર્મ, સકર્મક કર્તરી પ્રયોગ.

તેનાથી—ત્રીજો પુ. સ. સામાન્ય જાતિ, છઠ્ઠી સાથે પાંચમીનું એક વચન.

દૂર—ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય.

રહેવું—અકર્મક ક્રિયા. રહે ધાતુ, મૂળભેદ, વિધિવર્ત. પહેલો પુ. સામાન્ય જાતિ બહુવચન; આપણે કર્તા, અકર્મક કર્તરી પ્રયોગ.

(૫) "ફરીથી કરો" આ બોલ હમેશા યાદ રાખવા જોગ છે.

ફરીથી—ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય.
કરો—સ. ક્રિયાપદ કર ધાતુ, મૂળભેદ, અનિ. વર્ત. બીજો પુરૂષ. સામાન્ય જાતિ, બહુ વ. (કર્ત્તા, તમે, કર્મ, કામ એ બેઉ અધ્યાહાર છે.) કર્ત્તરી પ્રયોગ.
આ—દર્શક વિશેષણ, નરજાતિ પહેલીનું એક વચન.
બોલ—સામાન્ય નામ, નર જાતિ, ૧ લીનું એક વચન.
હમેશા—વખત બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.
યાદ—ભાવાચક નામ, નાન્યતર જાતિ, ૧ લીનું એક વચન.
રાખવા—કૃદન્ત નામ.
જોગ—અવિકારી વિશેષણ, નર જાતિ, ૧ લીનું એક વચન.
છે—અકર્મક ક્રિયાપદ, છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્ત. કાળ, ત્રીજો પુ. નર જાતિ, ૧ વચન, બોલ કર્ત્તા, કર્ત્તરી પ્રયોગ.

(૬) સત્ય અને પ્રમાણિકપણા ઉપર પૂર્ણ ભાવથી ભક્તિ રાખવી. (સાતમી ચોપડી.)

સત્ય } ભાવાચક નામ, નાન્યતર જાતિ, ૧ લી અથવા
પ્રમાણિકપણા } ૬ ઠ્ઠીનું એક વચન.
અને—ઉભયાન્વયી અવ્યય.
ઉપર—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય. (શબ્દયોગી અવ્યય પણ આ જગાએ થાય.)
પૂર્ણ—અવિકારી વિશેષણ. વિશેષ્ય ભાવ છે.
ભાવથી—ભાવા. નામ, નર જાતિ, પાંચમીનું એક વચન.
ભક્તિ—ભાવા. નામ, નારી જાતિ, ૧ લીનું એક વચન.
રાખવી—સકર્મક ક્રિયા. રાખ ધાતુ, મૂળભેદ, વિધિ વર્ત. કાળ, ત્રીજો પુ. નારી જાતિ, એક વચન, કર્ત્તા રાખનાર કર્મ ભક્તિ, કર્મણી પ્રયોગ.

(૭) ધર્મ ઉપર નીતિનો આધાર છે. (સાતમી ચોપડી.)

ધર્મ—સામાન્ય નામ, નર જાતિ, ૧ લી કે ૬ ઠ્ઠીનું એક વચન.
ઉપર—ક્રિયા વિ. અવ્યય. (આ જગાએ શબ્દયોગી અવ્યય પણ થાય.)
નીતિનો—ભાવા. નામ, નારી જાતિ, છઠ્ઠીનું એક વચન.

આધાર—ભાવ. નામ, નર જાતિ, ૧ લીનું એક વચન.
છે—અકર્મક ક્રિયા. છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્ત્ત. કાળ, ત્રીજો પુ. નર જાતિ, એક વચન, કર્તા આધાર કર્તરી પ્રયોગ.

(૮) જ્યારે આપણે એક આસ્થાથી એક ઇશ્વરને અને દેશનો ઉત્કર્ષ કરવાના એક સંકલ્પને સેવીશું ત્યારેજ આપણી સ્થીતિ પુરેપુરી સારી થશે. (સાતમી ચોપડી.)

જ્યારે— } ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.
ત્યારે— }
આપણે—પહેલો પુરૂષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ત્રીજીનું બહુવચન.
એક—સંખ્યાવાચક વિશેષણ (વિશેષ્ય આસ્થા.)
આસ્થાથી—ભાવ. નામ, નારીજાતિ, પાંચમીનું એક વચન.
એક—સંખ્યા વાચક વિશેષણ (વિશેષ્ય ઇશ્વરને.)
ઇશ્વરને—વિશેષ્ય નામ, નરજાતિ, બીજીનું એક વચન.
અને—ઉભયાન્વયી અવ્યય.
દેશનો—સામાન્ય નામ, નરજાતિ, છઠ્ઠીનું એક વચન.
ઉત્કર્ષ—ભાવ. નામ, નરજાતિ પહેલીનું એકવચન.
કરવાના—કૃદંત. નામ.
એક—સંખ્યા. વા. વિશેષણ. (વિશેષ્ય સંકલ્પને.)
સંકલ્પને—ભાવ. નામ. નરજાતિ, બીજીનું એક વચન.
સેવીશું—સકર્મક ક્રિયા. સેવ ધાતુ, મૂળભેદ, ભવિષ્યકાળ, પહેલો પુ. સામાન્ય જાતિ, બહુવચન, કર્ત્તા આપણે, કર્મ સંકલ્પને, કર્ત્તરી પ્રયોગ.
ત્યારેજ—ક્રિયાવિશે. અવ્યય.
આપણી—પહેલો પુ. સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, છઠ્ઠીનું બહુવચન.
સ્થીતિ—ભાવ. નામ, નારીજાતિ, પહેલીનું એકવચન.
પુરેપુરી—વિકારી વિશેષણ. (વિશેષ્ય સારી.)
સારી—વિકારી વિશેષણ. (વિશેષ્ય સ્થીતિ.)
થશે—અકર્મક ક્રિયાપદ, થા ધાતુ, મૂળભેદ, ભવિષ્યકાળ, ત્રીજો પુ. નારીજાતિ, એકવચન, કર્ત્તા સ્થીતિ, કર્તરી પ્રયોગ.

સમાપ્ત.

બાળ કાવ્ય

અથવા

બાળકો માટે કવિતા સંગ્રહ.

એ ચોપડીમાં અત્યારની કેળવણી ખાતાની ગુજરાતી સાત
ચોપડીઓમાંથી કવિતાઓ ચુંટી કાઢી એક સંગ્રહ
બનાવ્યો છે—જેથી તે વખતની બધીની
કવિતાઓ જાણવામાં આવે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ
એ ચોપડીને ઇનામમાં આપવા માટે
મંજુરાત આપેલી છે.

દરેક બાળકોના હાથમાં એ ચોપડી હોવી જોઈએ.

જોશી, સોરાબની કુંપની,
પ્રગટ કરનારાઓ.